

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

DAĞLIK KARABAĞ SORUNU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şevkiye Duygu ATA

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Hayati AKTAŞ

EKİM - 2010

TRABZON

ONAY

Şevkiye Duygu ATA tarafından hazırlanan Dağlık Karabağ Sorunu adlı bu çalışma tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği /oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

[i m z a]

.....

Prof. Dr. Hayati AKTAŞ (Başkan)

[i m z a]

.....

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ

[i m z a]

.....

Yrd. Doç. Dr. Süleyman ERKAN

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. ... / ... / .....

Doç. Dr. Yusuf ŞAHİN

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

İmza

Şevkiye Duygu ATA
19/10/2010

ÖNSÖZ

Bu çalışma Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı'nda "Tüm Yönleri ile Dağlık Karabağ Sorunu" konusunda yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

Çalışma konuma beni yönlendiren ve çalışmamın gerçekleştirilmesinde ilgi ve desteğini esirgemeyen değerli hocam Sayın Prof. Dr. Hayati AKTAŞ'a; kaynaklara ulaşmamda bana yardımcı olan Sayın Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ'e, Sayın Doç.Dr. Coşkun TOPAL'a, Yrd. Doç. Dr. Süleyman ERKAN'a, Karadeniz Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Arş. Gör. Ayça EMİNOĞLU'na, Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Arş. Gör. Can KAKIŞIM'a, Sayın Gazeteci Yazar Ahmet Şefik MOLLAMEHMETOĞLU'na; Sayın Gazeteci Gürkan ATA'ya, kütüphanelerini ve kaynaklarını hiç tereddütsüz bana açtıkları için Gazi Üniversitesi'ne, ODTÜ'ye, Ankara Üniversitesi'ne, Bilkent Üniversitesine; eğitim ışığım, yol göstericim sevgili babam Ergun ATA'ya, maddi manevi destekleri ile her zaman yanımda olan Annem Mevlüde ATA ve kardeşim Eyşan'a sonsuz teşekkürler.

Bu çalışmayı rahmetli büyükbabam Beşikdüzü Köy Enstitülü Eğitimci İbrahim ATA'ya ithaf ediyorum.

Ekim 2010

Şevkiye Duygu ATA

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT.....	VIII
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ.....	1-3

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KARABAĞ'IN TARİHÇESİ.....	4-23
1.1. Karabağ'ın Bölgesel Özellikleri.....	4
1.2. Dağlık Karabağ Tarihi.....	5
1.2.1. İslamiyet'ten Önce Karabağ.....	5
1.2.2. İslamiyet Döneminde Karabağ.....	6
1.2.2.1. Selçuklu Dönemi.....	7
1.2.2.2. Osmanlı Dönemi.....	9
1.2.3. Karabağ Hanlığı.....	11
1.2.3.1. Hanlığın Kuruluşu.....	11
1.2.3.2. Karabağ'ın Nüfus Durumu.....	13
1.2.3.3. 1917 Rus İhtilali Sonrası Güney Kafkasya.....	16
1.2.3.4. Dağlık Karabağ Muhtar Vilayetinin Kuruluşu.....	20
1.2.3.5. Sovyet Sistemi İçinde Dağlık Karabağ.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

2. DAĞLIK KARABAĞ ÜZERİNE İDDİALAR VE SORUNUNUN ÇÖZÜMÜNÜ ENGELLEYEN UNSURLAR.....	24-48
2.1. Karabağ Üzerinde Azeri-Ermeni İddialarının Tarihsel Arka Planı.....	24
2.1.1. Azerbaycan'ın İddiaları.....	24
2.1.2. Ermenistan'ın İddiaları.....	28
2.2. Karabağ Sorunu'nun Çözümünü Engelleyen Unsurlar.....	33
2.2.1. Dağlık Karabağ Olayları, Hocalı Katliamı ve Uluslararası Yankıları.....	35

2.2.1.1. XIX. Yüzyılın Sonu-XX. Yüzyılın Başlarında Azerbaycan- Ermeni İlişkileri	35
2.2.1.2. 1905 Soykırımı	36
2.2.2. Son Gelişmeler ve Bugünkü Durum	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KARABAĞ SORUNUNDA ÇÖZÜM ARAYIŞLARI.....	49-74
3.1. Çözüm Arayışında Başrol Oyuncuları	50
3.1.1. Birleşmiş Milletler.....	50
3.1.1.1. Azerbaycan - Ermenistan Savaşında Kuvvet Kullanma ve Meşru Savunma	51
3.1.2. NATO.....	55
3.1.3. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)	56
3.1.3.1. Budapeşte Zirvesi	58
3.1.3.2. Lizbon Zirvesi.....	59
3.2. Diğer Uluslararası Kuruluşlar Düzeyinde Yapılan Çalışmalar.....	63
3.3. Minsk Grubu ve Çalışmaları.....	63
3.3.1. Sonuçsuz Kalan Barış Görüşmeleri.....	64
3.4. Dağlık Karabağ Müzakerelerinde Son Uzlaşma Paketi.....	71

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. KARABAĞ SORUNUNA BÖLGESEL VE ULUSLARARASI GÜÇLERİN.....	75-96
BAKIŞ AÇILARI.....	75
4.1. Türkiye.....	75
4.2. Rusya Federasyonu	78
4.3. ABD	81
4.4. İran.....	82
4.5. Fransa.....	84
4.6. Dağlık Karabağ Sorunu Karşısında Türkiye ve Diğer Devletlerin İkili İlişkileri	86
4.6.1. Dağlık Karabağ Sorunu ve Türk- Rus İlişkileri	86
4.6.2. Dağlık Karabağ Sorunu ve Türk- Amerikan İlişkileri	91
4.6.3. Dağlık Karabağ Sorunu ve Türkiye-İran İlişkileri	94
SONUÇ.....	97-100
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	101-107
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

ÖZET

Azerbaycan, Ermenistan ve İnan arasında yerleşen Dağlık (Yukarı) Karabağ; Kafkasların önemli bir geçit noktasında bulunmaktadır. Dağlık Karabağ, jeopolitik ve jeostratejik öneme sahip coğrafi konumu dolayısıyla çevre güçlerin, ele geçirmek için tarihin hemen her devrinde sürekli mücadele verdiği, savaşlar yaptığı bir bölge olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde, Azerbaycan'a ait topraklarda Ermenistan'ın hak iddiaları sonucu ortaya çıkan Dağlık Karabağ Sorunu'nun kökeni, özünde 19. yüzyılın başlarına kadar dayanmaktadır. Her iki millet de Dağlık Karabağ bölgesinin kendilerine ait olduğu tezini yıllardır savunmaktadır. Sorunun uluslararası boyutlara ulaşması Türkiye başta olmak üzere birçok ülkeyi siyasi ekonomik ve stratejik ilişkiler açısından etkilemiştir. Henüz sonuçlandırılmamış olan bu sorunun çözüme kavuşturulmasına yönelik arabulucuk görevini, farklı zamanlarda farklı uluslararası örgütler üstlenmiş, en kapsamlı çalışmalarsa, AGİT-Minsk Grubu tarafından yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir.

Bu yüksek lisans çalışmasında Dağlık Karabağ Sorunu'nun tarihsel sürecinin, tüm yönleriyle araştırılması amaçlanmıştır

Anahtar Kelimeler: Dağlık Karabağ, Ermenistan, Azerbaycan, Türkiye, Sovyetler Birliği.

ABSTRACT

Nagorna Karabagh, situated between Azerbaijan, Armenia and Iran is on a crucial standpoint of Caucassia. It has been a region of geopolitical and strategic location which has been under danger of conquest almost throughout history and has been home to many wars. In the process of Soviet Union's breaking, the origin of Karabagh Issue goes back to 19th century which also broke out as Armenia's claim on Azerbaijan's lands. Both nations have claimed Karabagh region to be their land and this has influenced most countries politically, economically and strategically and most of all Turkey. Various international organizations have shown attempts to resolve this issue- which is stil unresolved- at different times, the most comprehensive of which is AGIT-Minsk Group's work. The aim of this study is to make a detailed research on the historical process of Karabagh problem.

Key Words: Nagorna Karabagh, Armenia, Azerbaijan, Turkey, Soviet Union.

KISALTMALAR LİSTESİ

- AB** : Avrupa Birliği
- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
- AGİK** : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
- AGİT** : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
- BM** : Birleşmiş Milletler
- NATO** : North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı)
- a.g.e** : Aynı Geliştirilmiş Eser
- a.g.m** : Aynı Geliştirilmiş Makale
- SSCB** : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- MÖ** : Milattan Önce
- MS** : Milattan Sonra
- BMGK** : Birleşmiş Milletler Güvenlik Teşkilatı
- İKÖ** : İslam Konferansı Örgütü
- BDT** : Bağımsız Devletler Topluluğu
- IMF** : Uluslar Aradı Para Fonu
- KEİB** : Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
- İKB** : İslam Kalkınma Bankası

GİRİŞ

Avrasya'da yeralan enerji ve ulaştırma koridorlarının keşiştiği noktada yer alması dolayısıyla stratejik pozisyonu daha da gelişen Kafkasya'nın, Avrasya'nın istikrarı ve refahı açısından önemi büyüktür.

Kafkasya Bölgesi tarihi süreçte Yakın Doğu, Orta Asya, Rusya, İran ve Anadolu bölgeleri arasında her zaman için önemli bir geçiş bölgesi olmuştur. Aynı zamanda büyük güçlerin (Rusya Federasyonu, İran gibi) hedefi ve mücadele alanı iken bile bu büyük güçlerin hiçbirisi bölgede hâkimiyet kuramamıştır. Kafkasya Bölgesi renkli bir etnik yapıya sahip olmasının yanında birçok dine de ev sahipliği yapmaktadır.

Doğudan batıya, kuzeyden güneye tüm Dünya'da yankı bulan ve Kafkasya Bölgesinde Azerbaycan-Ermenistan arasında kanlı çatışmalar doğuran son yüzyılın önemli olayı Dağlık Karabağ'ın işgalidir.

Dağlık Karabağ Sorunu yaklaşık iki asır kadar önce Rus İmparatorluğu tarafından jeostratejik nedenlerle yaratılmıştır. 19. yüzyıl başlarında günümüz Ermenistan' ı ve Karabağ bölgesine tekabül eden topraklarda başta Azeriler olmak üzere Türk unsurlar çoğunlukta, Ermeniler ise azınlıkta idi. Ermeniler' in çoğu Osmanlı İmparatorluğu ve İran topraklarında yaşamaktaydı. Karabağ ise çoğunluğunu Azerilerin oluşturduğu bir Hanlıktı.

Rus İmparatorluğu, Kafkasya'yı ele geçirdikten sonra bu bölgenin idaresini kolaylaştıracadı düşünceyiyle Ermeni nüfusunun arttırılması politikasını benimsemiştir. Bu amaçla özellikle İran'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu bölgesinde yaşayan Ermenilerin Kafkasya'ya yerleştirilmesine çalışılmıştır. Ermenilerin bölgeye yerleşmesine paralel olarak özellikle Karabağ'da Müslüman halkın bir kısmı Azerbaycan'ın diğer bölgelerine ve Osmanlı topraklarına göç etmiştir.

Rus İmparatorluğu'nun Ermenileri Kafkasya'ya yerleştirilmesi siyasetinin o dönemdeki etkileri şunlardır: Kafkaslarda Ermenilerin sayısının artması bu bölgedeki Müslüman halklarının istilacı Rusya'ya karşı birleşmelerini ve bölgenin Müslüman güçleri olan Osmanlı İmparatorluğu ve İran ile de Rus İmparatorluğuna karşı işbirliği yapmalarını önlemiştir. Rus İmparatorluğu hakimiyetindeki Ermeniler Osmanlı Ermenilerinin devlete karşı isyan etmelerinde önemli rol oynamışlardır. Rus İmparatorluğunun yıkılması ile birlikte 1918'de Kafkasya'da bir Ermeni Devleti kurulmuş ve daha sonra Türklerle yapılan savaş sonunda Ermenistan bugünkü sınırlarını kabul etmiştir. Ancak Ermenistan Rus İmparatorluğunun yıkılması ile kurulan Sovyetler Birliği'ne katılmıştır. Kafkasların tamamı Sovyetler hakimiyetine geçtikten sonra Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi kurulmuş ve Azerbaycan'a bağlanmıştır. Ermeni kaynaklarına göre o dönemde nüfusunun büyük çoğunluğunu Ermeni olan Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlanmasının asıl nedeninin Sovyetlerin "böl ve yönet" politikası olduğu görülmektedir. Stalin'in çizdiği haritaya göre; Nahçıvan bir Ermeni koridoruyla Azerbaycan'dan ayrılmış böylece Azerbaycan'ın önemli bir eyaleti ile doğrudan bağlantısı kesilmiş, ayrıca Türkiye'nin Azerbaycan'a komşu olması önlenmiştir. Karabağ, özerk de olsa, Azerbaycan'a bağlanmak suretiyle Azerbaycan ve Ermenistan arasında devamlı bir anlaşmazlık kaynağı yaratılmış ve Moskova'nın hakemliğine başvurmaları sağlanmıştır.

Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen dönemde Azerbaycan içerisinde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'de Ermenilerin etnik yoğunluğunun sağlanması, ve bu Özerk Bölgenin Ermenistan ile birleştirilmek istenmesi Sovyetlerin dağılma sürecinde bölgede çatışmaların alevlenmesine neden olmuştur. Aşamalı olarak önce karşılıklı etnik nefret artmış, Azerbaycan-Ermenistan sınırında ve Azerbaycan içerisinde eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi coğrafyasında küçük çaplı çatışmalar baş göstermiş ve Haziran 1992'den itibaren ise bu çatışmalar savaşa dönüşmüştür.

Sovyetler'de değişim sürecinin başlaması üzerine, Karabağ'daki nüfus yoğunluğundan yararlanmak isteyen Ermenistan, Karabağ'ın kendisine bağlanmasını istemeye başlamıştır. Aynı zamanda Karabağ Ermenileri de gösterilere başlamıştır. Moskova'nın Ermenistan'ın ve Karabağ Ermenilerinin bu isteklerini reddetmesi ile birlikte Karabağ Azerileri de hareketlendi. Bu durum Karabağ'da Azeri-Ermeni çatışmalarına neden oldu. Bu kadarla da kalmadı Azeri-Ermeni çatışmaları Azerbaycan'a da sıçradı.

Olaylar ne Karabağ'da ne de Azerbaycan'da durdu. Çatışmalar her geçen gün şiddetini arttıran bir gelişme gösterdi. Dolayısıyla Karabağ'daki Ermeni ve Azeriler arasındaki küçük çaplı çatışmalar Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sonuçlanması zor bir savaşa dönüştü.

Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ Savaşı'nın ve savaş sonrası işgalin bölgeye birçok etkisi olmuştur. Savaş sona ermekle birlikte işgal sürecinin birçok olumsuz yansıması bulunmaktadır. Savaş ve işgalin siyasi, hukuki, insan hakları boyutları bölgeye etki eden esas faktörlerdir. Bu faktörler açısından bakıldığında olumsuz yansımalarından biri de sorunun tüm dünya üzerindeki etkileri olmuştur. Komşu ülkeler, Avrupa ülkelerinin çoğu ve Amerika, jeostratejik öneminden ötürü Karabağ Sorunu'ndan bir şekilde etkilenmiştir. Tüm bu etkilere Ermeni Diaspora'sı da katkıda bulunmuştur. Örneğin; Amerika'nın Karabağ Sorununa ilgisi Ermeni lobisinden kaynaklanmaktadır. Bunun gibi daha birçok ülkenin konuyla ilgisi vardır.

“Dağlık Karabağ Sorunu” adlı bu çalışmada, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki anlaşmazlığın, tarihi, siyasi ve hukuki etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KARABAĞ'IN TARİHÇESİ

1.1. Karabağ'ın Bölgesel Özellikleri

Dağlık Karabağ, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin özerk bölgesidir. Kür ve Aras ırmakları ile Gökçe Gölü arasındaki 'Arran' dağlık kesimi ve çevresindeki geniş ovalardan oluşmaktadır.¹ Karabağ 2 vilayet, 6 ilçe ve 220 köy ve kasabadan oluşmaktadır.²

Dağlık Karabağ arazisinin %33'ü ormanla kaplı olup, 2500 değişik tedavide kullanılan "Flora" çiçek ve tabiat bitkileri ile engin, tabii güzelliklere sahip, yüzyıllar boyunca Türklere "Kışlak" vazifesi gören ve günümüzde çoğunlukla Azerbaycan Türkleri ile meskun bir bölgesidir.³ Genellikle yüksek vadeleri, kara ve verimli toprakları olan bu bölgeye Karabağ adı 11. asrın ikinci yarısında Selçuklular tarafından verilmiştir. Karabağ bölgesi coğrafi şartlar bakımından Azerbaycan'ın diğer bölgelerine göre önemli farklılıklar gösterir.

Karabağ bölgesi orta sıcak kuşak, orta soğuk kuşak ve soğuk kuşak olmak üzere üç ayrı iklim kuşağına ayrılmaktadır. Yazları sıcak kışları ise genellikle soğuk ve kurak geçmektedir. En soğuk yıllarda bile -10 dereceden aşağı düşmez. Sularının bolluğu, iklimin güzelliği, arazisinin verimli olması sebebiyle tarih boyunca büyük insan kütlelerini kendisine çekmiştir. Bu nedenle her zaman Türk Hükümdarlarına "Kışlak" olmuştur.⁴

---

¹ Mirza Cevanşir Karabağlı, **Karabağ Tarihi**, Ankara, 1999, s.2

² Hayati Aktaş, **Dağlık Karabağ Sorunu**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2001, s.16

³ Mehmet Kengerli, " Karabağ Azerbaycan Toprağıdır.", **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, sayı 330, İstanbul, Kasım 1990, s.7

⁴ Aktaş, a.g.e., s.17

Yeraltı ve yerüstü kaynakları açısından değerlendirildiğinde Karabağ, maden yatakları ve mineral suları bakımından oldukça zengin sayılır. Ayrıca çinko, kurşun, polimetal filizleri, bakır, borit gibi sanayi ihtiyaçları ile mermer, tebeşir, ateşe dayanıklı kil yatakları da bulunur. Bölgenin 120 ayrı yerinde maden suyu da çıkarılmaktadır. Tatlı su balıkçılığı ile orman ürünlerinin de bölge ekonomisinde önemli bir yeri vardır.⁵

1978 istatistiklerine bakıldığında Karabağ'ın tarıma elverişli 120 bin hektar alana sahip olduğu görülmektedir. Bunun 23 bin hektarında sulu tarım yapılmaktadır. Diğer yerlerde de yeraltı sularından yararlanılır. Buğday, arpa, pamuk, tütün, üzüm, patates ve meyve ürünler arasında ilk sıraları almaktadır.⁶

Karabağ'da sanayiye bakıldığında daha çok göze çarpan hammadde imalidir. Fabrika ve imalathanelerin yarısından fazlası Stepanakent'te toplanmıştır. Bölgede üzümculük ve buna bağlı olarak şarapçılık çok gelişmiştir. Şuşa şehrinde Şark musiki sanayi yönünden gelişmiş durumdadır. İpekböcekçiliği, mobilya imalatı, halıcılık, hayvan ürünleri işletme imalathaneleri bunlar arasında sayılabilir. Bölgede endüstriyel kompleksin temeli elektroteknik ve ipek sanayi'nden oluşmaktadır. Makine yapımı, elektrik ve enerji mühendisliği, inşaat malzemeleri sanayi, mobilya, ayakkabı, et ve süt ürünleri sanayi başarılı olarak gelişmektedir.⁷

1.2. Dağlık Karabağ Tarihi

1.2.1. İslamiyet'ten Önce Karabağ

Eski çağlardan beri doğu-batı, kuzey-güney arasında bir köprü vazifesi gören Kafkasya çeşitli kavim ve milletlerin göçlerine ve istilalarına sahne olmuş bir bölgedir. Tarihi belgelere göre Karabağ'a gelen ilk kavim M.Ö.4000'de Hazar'ın güneyine geçerek Arran (Karabağ) bölgesine yerleşen Hurrilerdir. Daha sonra Hurriler'in M.Ö.2150'de Karabağ'dan güneye doğru inerek Asurları yendiği ve Babil'i ile geçirdiği bilinmektedir.

---

⁵ Aktaş, a.g.e., s.17

⁶ Cemalettin Taşkiran, "Ermeni – Azeri Çatışması", **Avrasya Dosyası: Ermenistan Özel Sayısı**, cilt:2, sayı:4, 1996, s.12

⁷ Igrar Aliyev, **Dağlık Karabağ**, Bakü, 1989, s.7

M.Ö. 1000 yıllarında bölgede Urartu Devletinin kurulduğunu görüyoruz. Urartular, kral Menve zamanında Karabağ'a 14 sefer yaptılar ve Karabağ, Kars, Arpaçay, Gökçe Göl ve Çıldır Gölü civarlarını hâkimiyetleri altına aldılar. Fakat bu hâkimiyet uzun sürmedi. Zira kuzeyden gelen Sakalar (İskitler) Karabağ'ı ele geçirerek Urartu hâkimiyetine son verdiler.⁸ Sakalar'dan sonra Karabağ Arsakların hâkimiyetine geçmiştir. (M.Ö.250-M.S.226) Dede Korkut'a göre Arsaklar 24 Oğuz boyunun Üçok Kolundan Gök Alp oğlu Bayındır boyundandır.⁹ Ermeni kaynaklarında Ervantakert olarak geçen Ağcakale Arsaklar tarafından kurulmuş ve aynı zamanda da başkentleriydi. Aynı görüşü Süryani müellifi Bardesen Khorenli Movses de eserlerinde teyit eder. Dolayısıyla XX. Yüzyılda yazılan Ermeni tarih kitaplarında iddia edildiği gibi bu şehri Ermeniler kurmamışlardır.

Alanların kuzeyden baskı yapmaları sonunda Arsaklar zayıflamıştır. Bunun üzerine Romalılar 115–117 tarihlerinde Karabağ'a kadar geldiler. Ama bu uzun sürmedi ve Arsaklar Karabağ'a tekrar hâkim oldular. Fakat daha sonra, İran'da kurulan ve güçlenen Sasaniler, Arsakları M. S. 226'da yıktılar. MS. I. Ve II. Yüzyılda Bizans, III. Ve IV. Yüzyılda Sasani işgaline uğrayan Karabağ'a VI. Yüzyılda Hun Türkleri, VII. Yüzyıl başlarında da Hazar Türkleri egemen oldu.¹⁰

1.2.2. İslamiyet Döneminde Karabağ

642'de Mesleme oğlu Habib ile Rabia oğlu Selman idaresinde Arap İslam orduları Anadolu'yu aşp Kafkasya'ya girdiler. Azerbaycan'ı fethettikten sonra Karabağ'a hâkim oldular. Mekke'li Mesleme oğlu Habib El-fihri, Şam valisi Muaviye tarafından, 8000 kişilik bir ordu ile Karabağ'a gönderildi. 646'da 2000 kişilik bir birlik de Karabağ'a sevk edildi. Bu seferler sırasında Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'daki Müslüman Türkler İslamiyetin yayılmasında Arap-İslam ordularına ve kumandanları Habib'e Karabağ ve Nahçıvan'ı ele geçirmesinde yardımcı olmuşlardı.¹¹

---

⁸ Timuçin Kodaman, Türkiye ve Dağlık Karabağ Olayları, **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, sayı:5, Isparta, 2000, s:113

⁹ Mehmet Kengerli, "Azerbaycan Cumhuriyeti; Karabağ Bölgesi Hakkında Kısa Bir Araştırma", İstanbul: Türk Yurdu, Mart 1990, s.39

¹⁰ Zeynel Abidin Makas, **Azerbaycan'ın Tarihi ve Kültürel Coğrafyası**, Ankara, 1990, s.9

¹¹ Kengerli, **Azerbaycan Cumhuriyeti; Karabağ Bölgesi Hakkında Kısa Bir Araştırma**, s.42

Müslüman Oğuz Türkleri zamanında Muhammed oğlu Mervan 753 yılında ordusuyla beraber Kafkasya'ya gelerek Karabağ'ı üs yaptı. Buradan Volga İdil boylarına seferler yaparak, bölgedeki Türklerin de Müslüman olmalarını sağladı.¹²

Abbasiler döneminde, Azerbaycan Valisi Yezid, Hazar Kağanı Bağatur'un kızı ile Karabağ'ın merkezi Berde de evlendi. Bu evlilik Aralar ve Türkler arasındaki dostluk bağlarını kuvvetlendirdi. Fakat Kağan'ın kızı daha sonra bir Ermeni tarafından öldürülünce, bu dostluk uzun sürmedi. Bunun üzerine Hazar Kağanı Hazemli Ast Tarkan 764'de 10 bin kişilik ordusu ile Kafkasya'yı yerle bir ederek Arap hâkimiyetine son verdi. Bu durumdan faydalanmak isteyen Bizans Kralı Teofil, Sasanilerle anlaşarak, İslam hâkimiyetine Doğu Anadolu'da son vermek üzere planlar yaptı. Fakat annesi Türk olan Halife Mutasım Türklerden oluşturulduğu ordusuyla Bizans'ın planlarına engel oldu.¹³

830 yılında Dvin Emiri Meyzed oğlu Halid Halifeye itaat etmeyen Malazgirt Emiri Sevada'yı ortadan kaldırmak istedi. Fakat Sevada Karabağ Emiri İshak ile birleşerek, Halid'i yendi. Bu mağlubiyet üzerine Bebek isyanları başladı. Bebek isyanlarını Araplar bastıramayınca Türk beyi Emir Afşin ile Büyük Bağcı Karabağ'a girdiler ve Aras nehri kıyısındaki "Bez" kalesini kuşatarak. Bebek'i 837 yılında ortadan kaldırdılar.

Emeviler, Azerbaycan'a bağlı olarak kurdukları Dvin Eyaletine 889–890 yılında, Türk Sac-Oğulları hanedanından Muhammed El-Afşin'i tayin ettiler. Bu hanedan 892–930 yılları arasında merkezi Karabağ olmak üzere Sac Oğulları isminde Türk Beyliğini kurdu.

1.2.2.1. Selçuklu Dönemi

XI. yüzyıla kadar çeşitli Türk kavimlerinin yerleştiği Azerbaycan, Selçuklu Türk Devletinin kurucularından Çağrı Bey'in Van ve Aras arasındaki bölgeye, yani Doğu Anadolu'ya 1015–1021 yıllarında yaptıkları akınların sonucunda, çoğunluğunu Türk

---

¹² Kengerli, **Azerbaycan Cumhuriyeti; Karabağ Bölgesi Hakkında Kısa Bir Araştırma**, s.42

¹³ Makas, **a.g.e.**, s.60-61

nüfusunun oluşturduğu bir bölge haline gelmiştir. Zaten bu sırada bölgenin büyük bir bölümünde Müslüman emirlikler bulunmaktaydı.¹⁴

Bu tarihlerde bölgede yaşayan Ermeniler Bizans hâkimiyeti altında bulunuyorlardı. Bu bakımdan, 1045 yılında Selçukluların Gence’de Bizans ordularını bozguna uğrattığı bölgeyi ele geçirdiklerinde bölgede bağımsız bir Ermeni Prensiği veya devleti yoktu.¹⁵

Selçuklu İmparatorluğunun bölgeye asıl hâkimiyeti Alpaslan (1063–1072) zamanında gerçekleşmiştir. Kafkasya’daki Türk Beylerinden, Azerbaycan beyi İbrahim Yinal ile Karabağ beyi Kutalmış, birlikte güneye akınlar tertipleyerek, bölgede Selçuklu hâkimiyetini kolaylaştırmaktaydılar.

Alpaslan’ın 1064 seferinden sonra Kars-Arpaçay, Aras boyu, Karabağ, Gence, Nahçıvan ve Ağrı civarındaki tüm beylikler Selçuklu Devleti’ne katıldı. Bu beyler arasında Karabağ’lı Türkmen Emirlerinden Tuğ ile Şeddat’lardan Dvin Emiri Ebul Esver de bulunmaktaydı.

Doğu Anadolu’dan Türkleri çıkarmak için harekete geçen Bizans Kralı Romen Diyojen 26 Ağustos 1071’de Malazgirt’te büyük bir yenilgi alınca, Anadolu kapıları Türklere açıldı. Bu zaferden bir yıl sonra Alpaslan öldürüldü. Yerine tahta çıkan oğlu Melik şah 1079’da Karabağ’a gelerek kendisine bağlı Türk beylerini topladı ve onları çeşitli hediyelerle taltif etti.¹⁶

Daha sonra Selçuklu İmparatorluğunda meydana gelen iç karışıklıklar sırasında 1121 yılında Kuzeyden gelen Kıpçaklar Kür nehri civarına kadar gelerek, Karabağ’ı işgal ettiler. Bu dönemde Büyük Selçuklu İmparatorluğunun yıkıldığı ve Anadolu Selçukluları da Haçlı Seferleriyle meşgul olduğu için güney Kafkasya’da Kıpçakları durduracak bir güç yok gibi görünmekteydi. Fakat, Azerbaycan Atabek’lerinden Şemseddin İldeniz (1146–1175) Müslüman Oğuzları topladı ve Kıpçakları yenerek Karabağ’ı tekrar hakimiyetine aldı.

---

¹⁴ Kodaman, a.g.e., s.115

¹⁵ Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Ankara, 1983, s.22

¹⁶ Araz Aslanlı, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, **Avrasya Dosyası**, 7(1)., Ankara, 2001, s.397

1225 tarihinde Harzemli Celalettin Menogübet, Tebriz’de üslendikten sonra Aras nehrini geçerek Karabağ’a girdi. Ancak bu hâkimiyet kısa sürdü. Zira XIII. Yüzyılda Moğol istilasıyla birlikte bölge önce Hülagu İmparatorluğunun hâkimiyetine girdi.¹⁷ 1374’ten sonra Karabağ ve Nahçıvan bölgesine Karakoyunlu devletinin hakim olduğunu görülmektedir. Daha sonra Karabağ, Kafkasya’ya hakim olan Timur İmparatorluğu sınırları içine katılmıştır. Karabağ, Timur hakimiyeti zamanında da yoğun Türk unsurları ile dolmaya devam etmiştir. Timur 1396’da Kıpçak seferi dönüşünde, Derbent’den Bağdat’a kadar olan sahayı oğlu Miranşah’a vermiştir. Karabağ ise ordu merkezi yapılmıştır. 1400 ve 1401 seferleri sırasında ve 1402’de Anadolu seferinden döndükten sonra yine Karabağ’da kışlayan Timur Anadolu ve Suriye’den getirdiği 50.000 Türk ailesinin bir kısmını Karabağ’da iskân etmiştir.¹⁸

Bu seferlerin ardından Timur’un tekrar Orta Asya’ya dönmesi üzerine, Osmanlıya sığınan Kara Yusuf 1406’da Nahçıvan’a gelerek beyliğini tekrar kurmak istedi, fakat Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Karakoyunlu devletini ortadan kaldırdı. Böylece Karabağ, Akkoyunlular (1403–1508) döneminde de bu hanedana mensup hükümdarlara kışlak vazifesi görmüştür.

1.2.2.2.Osmanlı Dönemi

Osmanlı Devleti stratejik bir bölge olan Kafkasya ile daima ilgilenmiştir. Bölge Rusya, İran ve Osmanlı devleti arasında rekabet alanı olagelmıştır. Akkoyunlu devletinin çöküşüyle birlikte, İran’daki Safevi Devleti Kafkasya ve Anadolu’ya doğru genişleme siyaseti takip etmeye başlamıştı. Nitekim Güney Kafkasya’nın önemli bir kısmını ele geçirerek, bölgede Osmanlı Devleti için tehlike arz eder hale gelmiştir. Bu tehlikeyi sezen Yavuz Sultan Selim, 1514’te Safevi Türk hükümdarı Şah İsmail’in üzerine yürümüş ve onu Çaldıran’da mağlup etmişti. Zaferden sonra Osmanlı orduları Karabağ, Nahçıvan ve Revan’a (Erivan) girerek, bölgede hakimiyet kurmuştur.¹⁹

---

¹⁷ Dursun Yıldırım ve M. Cihat Özönder, **Karabağ Dosyası**, Ankara, 1990, s.2

¹⁸ Dursun ve Özönder, a.g.e., s.2

¹⁹ Yasin Aslan, **Can Azerbaycan**, Ankara: Kök Yayınları, 1990, 67

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534 ilk İran seferinde Şirvan Şahı N. Sultan Halil, Osmanlı İmparatorluğu'na tabi oldu. 1543 yılında Serdar Makbul İbrahim Paşa Nahcuvan'ı ele geçirdi ise de, aynı yıl bölge tekrar elden çıktı. Güney Kafkasya, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1548 'deki ikinci İran Seferi'ne kadar Safevi hükümdarı Şah Tahmasb'ın akınlarına uğradı. Kanuni, bu sefer sonunda aynı yerleri tekrar ele geçirerek şehir ve beyliklere kendisine tabi beyleri atadı.²⁰

Osmanlı ordusu geri çekilince bölge tekrar İran yanlılarının eline geçti. Lala Mustafa Paşa 1578'de Posof, Ahıska, Hıms, Çıldır'ı fethederek Çıldır Eyaleti'ni kurdu ve bölgeyi bu eyalete bağladı. Gürcüler de bu tarihte Osmanlı tabiyetine girmiştir.

Karabağ Kesin olarak, Eylül 1588 tarihinde Osmanlı Seraskeri Serdar Ferhat Paşa tarafından fethedildi. Merkezi Gence olmak üzere Karabağ Eyaleti kuruldu. Karabağ-Gence Beylerbeyliğine ilk defa Suhumlu Çerkez Haydar Paşa tayin edildi.

III. Ahmet zamanında, Osmanlı seferlerinin kesilmesi üzerine, istiklalini ilan eden Şirvan'da (Kuzey Azerbaycan), İran namına barışı tesis etmek bahanesi ile Kafkasya'yı işgale başlayan Rus Çarı I. Petro'ya karşı, Osmanlı orduları yeniden harekete geçti. Fransa'nın tavassutuyla Rusya ile imzalanan 1724 anlaşması, Şirvan'ın tam bağımsızlığını tanıyor ve Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ile birlikte, Karabağ'ı Osmanlı İmparatorluğuna bırakıyordu. Ancak durum uzun sürmedi ve 1735 Gence Antlaşmasıyla (Rusya-İran arasında) bu yerler tekrar İran'a bırakılmıştır.²¹

Safevi Hükümdarı Nadir Şah'ın 1747'de öldürülmesiyle Kafkasya ve Azerbaycan'da merkezi otorite zayıflamış ve çeşitli Türk Halklıkları ortaya çıkmıştır. Bu Hanlıklar Safevi Devleti ile Osmanlı İmparatorluğu arasında sürdürmüşlerdir. Hanlıklar dönemi Azerbaycan Türklerinin bağımsızlık döneminin başlangıcını oluşturmuştur. Güney Kafkasya'da özellikle Azerbaycan bölgesinde kurulan bir müstakil Türk hanlıkları arasında belli başlı olanları şunlardır.

---

²⁰ Aslan, **Can Azerbaycan**, s.67

²¹ Rafael Blaga, **İran Halkları El Kitabı**, (b.y. belirtilmemiş), 1997, s.288

- 1-Bakü Hanlığı
- 2-Gence Hanlığı
- 3-Erivan Hanlığı
- 4-Nahçıvan Hanlığı
- 5-Karabağ Hanlığı
- 6-Şeki Hanlığı
- 7-Şinvan Hanlığı
- 8-Talış Hanlığı
- 9-Kuba Hanlığı

Bu hanlıklar yasama, yargı, idari yetkilerini, para basma hakkına ve dış ilişkileri düzenleme selayetine sahiptiler. Kısaca Hanlıklar iç ve dış işlerinde bağımsız idiler. Ancak, Rus saldırılarının ve istilasının başlamasıyla Hanlıklar birer birer istiklallerini kaybederek, Rus hakimiyeti altına girdiler.²² İlk istiklalini kaybeden Gence Hanlığı olmuştur. Prens Tstianov kumandanında Rus orduları 3 Ocak 1804 Gence'yi zaptetmiştir. Gence Hanı Cevad Han ise bu kuşatmada da önemli bir stratejik yer kazandı. Böylece İran'a (Güney Azerbaycan), Osmanlı İmparatorluğu'na (Doğu Anadolu) ve Hazar'a doğru Rus istilası için yol açılmıştı. Gence'nin düşmesinden sonra Ruslar diğer Hanlıkları savaşla ve hileyle ele geçirmişlerdir.

Rus işgali zamanında Azerbaycan Türklerinin her türlü politik, sosyal, kültürel ve ekonomik hakları kısıtlanmıştır. Halbulki Gürcülere ve Ermenilere fazla dokunulmamıştır. Bu durum 1905'e kadar devam etmiştir.

1.2.3. Karabağ Hanlığı

1.2.3.1. Hanlığın Kuruluşu

Daha önce değinildiği gibi Karabağ, 1735 Gence antlaşması ile İran'a bağlanınca, Nadir Şah, bölgede hakimiyeti elinde bulunduran EvansİR aşiretini Horasan'a sürdürmüş ise de aşiret reisi Penah Ali Bey, Horasan'dan kaçarak tekrar Karabağ'a gelmiştir. Nadir Şah'ın ölümünden istifade edip, aşiretini de Karabağ'a getiren Penah Ali Bey 1748'de

---

²² Karabağlı, **Karabağ Tarihi**, a.g.e., s.12

Karabağ Hanlığının kurmuştur. Merkezi Şusa olan Hanlığın sınırları güneydoğuda Kür-Aras nehri, batıda Keşbek, Salvartı ve Erikli dağları ile Gökçeğöl, doğuda Kuran-Kür nehri olarak belirlenmiştir.

Penah Han, hakimiyeti döneminde Azerbaycan vilayetinin büyük bir bölümünü hakimiyetini ve itaati altına almıştır. Penah Ali, 1756'da Şiraz'da vefat etmiş ve Karabağ'ın Ağdam kentinde gömülmüştür.²³

Penah Ali'nin yerine tahta geçen İbrahim Han 1756'dan 1806 tarihine kadar hükümdar olarak kalmıştır. İran ve Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı kalmaksızın hakimiyetini sürdürmüştür.

1783-1795 tarihleri arasında hem bölge hanları hem de İran'ın baskıları ile başlayan huzursuzluktan istifade eden Rusya, Karabağ'da başta Arran Katolikosu olmak üzere Ermeni beylerini ayaklandırdı. Fakat İbrahim Han 1789'dan isyanı bastırdı.

1795'te Karabağ'a saldıran Aka Mehmed Han Şusa Şehrini alamadı. Fakat ikinci seferinde (1797) Karabağ'ı işgal etti. Karabağ'ın içinde bulunduğu şartlar şehrin işgalinde önemli rol oynamıştır. Hanlık, müttefiki olan diğer Türk hanlıkları ile Osmanlı İmparatorluğundan hiç yardım alamamıştır.

Çarlık Rusyası Azerbaycan veya Güney Kafkasya'daki halkları karşı karşıya getirerek, hem böl-yönet politikasını takip etmiş, hem de Azerbaycan'ı ele geçirmek için Ermenilerden istifade etmiştir. Bunun ilk örneği de daha önce bahsetmiş olduğumuz 1783 isyanında görülmektedir. Şubat 1803'te Gürçistan'a gelerek Kafkasya'ya adım atan General Tsitsianov, Çar'a gönderdiği raporda, Karabağ'ın stratejik önemine dikkat çekmiş ve bölgenin Azerbaycan'a, Doğu Anadolu'ya ve İran'a hakimiyet için önemli bir müstahkem mevki ve mühim bir kilit noktası olduğunu belirtmiştir.²⁴

---

²³ Karabağlı, a.g.e., s.12

²⁴ Karabağlı, a.g.e., s.23

1804 yılında Gence'yi ele geçiren Ruslar'la baş edemeyeceğini anlayan Karabağ hakimi İbrahim Han 14 Mayıs 1805'te Kürekça'nın kenarından Tsitsianov ile imzaladığı anlaşmaya göre hanlık Rusya hakimiyetine girmiş oldu.

1806 Ruslar'a karşı harekete geçen İbrahim Han, bu tarihte ailesinin bütün fertleriyle katledilince yerine tesadüfen sağ kurtulan Mehdi Kulu Han geçti. Karabağ Hanlığı, 1813 Gülistan Antlaşmasıyla Çarlık Rusyasına bağlandı.

Hanlıklardaki Rus kontrolü değişmeden 1822'ye kadar devam etti. Bu tarihten sonra hanlıklar lağvedilerek, eyalet haline getirildi. Mehdi Kulu Han'da İran'a kaçtı. Bu olayı fırsat bilen Ruslar ayrıca İran'a saldırdı ve mağlup etti. Neticede 1828'de Türkmençayı Antlaşması imzalandı. Buna göre Karabağ'a temelli yerleşen Ruslar, hanlığın idari taksimatında yeni düzenlemeler yaptılar.

Bu antlaşma hemen hemen gülistan antlaşmasının şartlarını aynen taşımakla beraber, ayrıca Erivan ve Nahçıvan hanlıklarını da Rusya'ya bağlamaktaydı. 1828 Türkmençay antlaşmasının hemen ardından başlayan Osmanlı-Rus savaşı sonunda yenilen Babıali, 1829 Edirne Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Türkmençayı antlaşmasıyla İran'daki Türk Kaçar hanedanının terk ettiği toprakların Rusya'da kalmasını da onaylamış oluyordu.²⁵ Karabağ'ın son Hanı olan Mehdi Kulu Han 1879'da Şusa'da, oğlu Vefa Mehdi Kulu Han ise, 1900 yılında Tiflis'te vefat etmişlerdir.

1.2.3.2. Karabağ'ın Nüfus Durumu

Karabağ Hanlığı 1747 tarihinde kurulduğunda nüfusu yaklaşık 90.000 kadardı. Hanlık sınırları içerisinde 600 kadar köy veya yerleşim merkezi olup, bunun sadece 150 tanesinde Ermeniler çoğunlukta idi. Hanlık bölge olarak 17'ye ayrılmıştı. Bunlar sırasıyla Sisyan, Haçın, Demirci, Aslanlı, Küpara, Berküşad, Bahabyurt, Kebirli, Talış Cevanşir, Çilebirt, Hırdaparadizah, Otuziki, Yirmidört, Karaçorlu, Verend, Dizah ve Açantürk bölgeleriydi. Bu idari bölgelerde bazı köyler istisna edilirse 12 bölgede tamamen Azeri

---

²⁵ Kodaman, a.g.e., s.120

nüfusu bulunmaktaydı. Dizah, Verend, Cilebird, Haçın ve Talış bölgelerinde hem Azeriler, hem de Ermeniler karışık olarak oturuyorlardı.²⁶

14 Mayıs 1805 Kürekçay antlaşmasıyla Karabağ Hanlığı Rus hakimiyeti altına girdikten sonra, Çar idaresi hakimiyetini sağlamlaştırmak ve sürekli kılabilmek için Hristiyan unsurları özellikle Ermenileri bölgeye yerleştirme politikasını benimsemiştir.²⁷ Nitekim 1805 'ten itibaren çeşitli tarihlerde meydana gelen Osmanlı-Rus, İran-Rus savaşları sırasında Anadolu ve İran-Rus topraklarına kaçan veya göç eden pek çok Ermeni Karabağ'a iskân edilmiştir.²⁸ Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ meselesinin tarihi kökenlerinde Rusların Karabağ'ı Hristiyanlaştırmak gayesiyle, bölgeye dışarıdan getirttiği Ermenilerin iskânı yatmakta olduğu söylenebilir.²⁹

1823'te Karabağ'da 20.095 ailenin, dolayısıyla yaklaşık 100.000 nüfusun bulunduğu bilinmektedir. Bu nüfusun tahminen %75'i Türk ve Müslüman, %25'i ise Ermeni Hristiyan idi.³⁰

1823'ten sonra da Ermeni iskânı devam etmiştir. Nitekim 1825–26 Rus-İran savaşı sonunda önemli miktarda Ermeni nüfusu Karabağ'a getirilip Maragalı, Canyatağı, Yukarı Çaylı, Aşağı Çaylı gibi köylere iskan edilmiştir. 10 Şubat 1828'de Rusya ile İran arasında imzalanan Türkmençay antlaşmasından sonra da İran'dan göç eden 8.249 Ermeni ailesi (yaklaşık 49.000 kişi) Karabağ, Erivan ve Şemahı bölgelerinde iskâna tabi tutulmuşlardır. Yine aynı şekilde Osmanlı devleti ile Rusya arasında 1829 'da imzalanan Edirne antlaşmasından sonra da Anadolu'da Güney Kafkasya'ya 84.000 Ermeni göç etmiştir. Bunlar Genççe (Elizabetpol), Erivan ve Tiflis bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Bu tarihlerde Karabağ'da değişik yerlerden gelen Ermeniler iskan edilmişlerdir.³¹

---

²⁶ Aliyev, a.g.e., s.85

²⁷ Aslan, **Can Azerbaycan**, s.51

²⁸ Kodaman, a.g.e., s.121

²⁹ Kemal Beydilli, **1828-1829 Osmanlı - Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, Sayı 17, s.367

³⁰ Aslan, **Can Azerbaycan**, s.51

³¹ Beydilli, a.g.e., s.367

1853 Kırım savaşı sonunda da Güney Kafkasya'ya Ermeniler gelmiştir. 1877–78 (93 Harbi) Osmanlı-Rus savaşı esnasında ise 85.000 Ermeni Doğu Anadolu vilayetlerinden Kafkasya'daki Rus vilayetlerine göç etmiştir. Ermeni isyanlarının Doğu Anadolu'da şiddetlendiği 1893–1897 yıllarında yine binlerce Ermeni Güney Kafkasya'ya kaçmıştır. Bunların içinden Karabağ bölgesine yerleştirilenler de olmuştur.

Mevcut İstatistiki bilgilere göre 1897'de Karabağ'da 29.350'si Azeri Türkü, 18.616'sı Ermeni, 6.875'i diğer Kavimlerden olmak üzere toplam 54.841 ailenin oturmakta olduğu anlaşılmaktadır. 1917 yılına gelindiğinde Karabağ, nüfusunun 317.861'i Azeri, 143.627'si Ermeni, geri kalanı diğer etnik gruplardan olmak üzere 575.194'e yükseldiğini görüyoruz. Bu nüfus artışını yine bölgeye İran ve Anadolu'dan gelen Ermeni muhacirleriyle açıklamak mümkündür.³²

Günümüzde Karabağ bölgesinin %5'ini Ermeniler oluştururken, yaklaşık olarak %90'ını Azeriler oluşturmaktadır.³³

Karabağ'ın içinde bulunan Dağlık Karabağ'da bu nüfus oranı Ermeniler lehine değişmektedir. 1979 rakamlarına göre Dağlık Karabağ Muhtar vilayetinin nüfusu 162.181'dir. Bunun 37.064'ü Azeri, 123.076'sı Ermeni 1.215'i ise Rustur. 1984 'te genel nüfus 173.600, 1987'de ise 179.000'e çıkmıştır.³⁴

Sonuç olarak denilebilir ki Güney Kafkasya Ruslar tarafından feth edilmeden yani XIX. Yüzyıldan önce Karabağ sınırları dahilinde yaşayan nüfusun büyük bir çoğunluğu Türk ve Müslüman dı. Ermeni nüfusu pek önemli değildi. Ancak Rusya'nın Kafkasya'da takip ettiği iskan politikası neticesinde, çoğunluğu Müslümanların teşkil ettiği veya tamamen Müslümanlarla meskün bölgelere Anadolu'dan İran'dan ve Kafkasya'nın diğer bölgelerinden getirilen başta Ermeniler olmak üzere Hristiyan unsurlar yerleştirilmiştir. Bu ise bilhassa Azerbaycan topraklarında Ermeni nüfusunun artmasına, hatta bazı bölgelerde

---

³² Aslan, **Can Azerbaycan**, s.52

³³ Rehman Seferov, Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Nüfusunun Etnik Yapısındaki Değişimler, 17. sayı, Konya: **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Bahar 2005, s.402

³⁴ Nesrin Sarıahmetoğlu, **Azeri-Ermeni Münasebetleri ve Karabağ Olayları**, İstanbul: (basılmamış yüksek lisans tezi), 1989, s.87

çoğunluğu teşkil etmelerine yol açmıştır. Rus iskan politikasından en çok etkilenen bölgelerden biri de hiç şüphesiz Karabağ olmuştur.³⁵

Görüldüğü gibi 1805'ten itibaren genelde Kafkasya, özelde Karabağ ve Dağlık Karabağ bölgelerinde Rusya'nın uygulamış olduğu iskan etmelerine yol açmıştır. Halbuki tarihi, coğrafi ve iktisadi bakımdan Azerbaycan'ın tabii bir parçası durumunda olan Dağlık Karabağ'ın son iki yüzyılda yapay olarak değiştirilen demografik yapısı Ermenistan'ın siyasi taleplerine yeterli dayanak teşkil etmesi mümkün değildir.

1.2.3.3. 1917 Rus İhtilali Sonrası Güney Kafkasya

1917 Şubat ihtilalinden sonra Çar II. Nikola istifasını vermiş ve Mart ayında da Kerensky hükümeti kurmuştu. Kerensky hükümeti zamanında Güney Kafkasya'nın yönetimi için Azerbaycan Gürcistan ve Ermenistan temsilcilerinden oluşan Kafkasya Komitesi (OZARKOM) teşkil edilmişti. Bu komite Bolşeviklerin fiilen iktidara geldikleri 25 Ekim 1917'ye kadar yönetimde kaldı.

1917 Ekim ihtilali sonunda Lenin yönetimindeki Bolşevikler iktidara gelince Çar İmparatorluğu fiilen ve hukuken son buldu ve Rusya'da Kargaşa ve iç harp başladı. Bu durum merkezi otorite ile çevre ilişkilerinin kopmasına yol açtı. Bu şartlar karşısında Güney Kafkasya hem Petrogrand hem de Moskova ile ilişkilerini kopardı. Bunun üzerine Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan temsilcileri birleşerek ayrı bir hükümet kurmaya karar verdiler.

Nitekim 28 Kasım 1917'de konfederasyon şeklinde Maveraya-yı Kafkas (Güney Kafkasya) Hükümeti (Zakavkom) teşkil edildi. Merkezi Tiflis olan Maveraya-yı Kafkas hükümeti Bolşevik iktidarını tanımadığını, fakat kurulacağını ümid ettiği federal ve demokratik Büyük Rus Federasyonu içinde yer alabileceğini ilan etti. Fakat 1917 Ekiminde yapılan seçimler sonunda Petrograd'da teşkil edilen Kurucu Meclis'in Bolşevikler tarafından 18 Ocak 1918'de dağıtılması üzerine, Maveraya'yı Kafkas hükümeti 22 Nisan 1918'de Rusya Kurucu Meclisi'ne seçilen Kafkasyalı üyelerden müteşekkil ayrı bir

---

³⁵ Seferov, **Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Nüfusunun Etnik Yapısındaki Değişimler**, s.405

Kurucu Meclis'i (SEİM) Tiflis'te toplandı. 132 üyeden ibaret olan Güney Kafkas Kurucu Meclisi biri Azeri, biri Ermeni, biri de Gürcü olmak üzere üç üyelik bir başkanlık idaresi teşkil ederek çalışmalarına başladı.³⁶

Güney Kafkas hükümetinin ve Kurucu Meclis'in en önemli görevi dış ilişkileri düzenlemek, içte ise barış ve güveni tesis etmektir. Ancak SEİM'in elinde bu görevleri yerine getirecek maddi ve manevi güç yoktu. Kısaca bu üç millet arasında güven krizi vardı. Bunun sonucu olarak SEİM'de bulunan her üye kendi ülkeleriyle ve milletleriyle ilgilenmekte ve onların menfaati doğrultusunda faaliyet göstermekteydi. Gerçekten, söz konusu üç milletin milli menfaatleri birbiriyle çelişiyordu. Zira pek çok şehir ve bölgede iç içe yaşamaktaydılar.

Güney Kafkas hükümetinin teşkilinden ve politikasından memnun olmayan Moskova'daki Bolşevik iktidar Azeriler, Ermeniler ve Gürcüler arasındaki güvensizlik ortamından yararlanarak ve üç milleti birbirine karşı tahrik ederek Kafkasya'da Bolşeviklerin duruma hakim olmasını sağlamaya çalıştı. Bu maksatla Lenin 16 Aralık 1917'de Bakü Bolşeviklerinin başkanı Şaumyan'ı görevlendirdi. Bunun üzerine Şaumyan Rus asker kaçaklarından Ermenilerden ve Bolşeviklerden teşkil ettiği ordu ile Güney Kafkasya'da özellikle Azeri Türklerine karşı talana, soyguna, katliama girişti. Bu hareketlerden cesaret alan Taşnaksütyun Partisi tarafları Erivan bölgesinde 200 Türk köyünü topa tutarak halkını katletti. Bu olay karşısında SEİM çaresiz kaldı.

SEİM'in, Taşnako-Bolşeviklerin saldırgan karşısında bir şey yapamadığını gören Azerbaycan Türk haklı, Musavat Partisi önderliğinde Gence ve Bakü'de asker toplamaya cephane tedarikine başladı. Azerilerin savunmaya yönelik bu hareketleri karşısında Moskova "Fanatik ve karşı devrimci Müslümanlar Hıristiyanlar öldürmek için silahlanıyorlar" şeklinde propaganda faaliyetlerine girişerek, Kafkasya'daki iktidar mücadelesinin Hıristiyan-Müslüman kavgasına dönüştürmeyi başardı. Bunun üzerine Ruslar, Ermeniler, Bolşevikler, Menşevikler Müslümanlara saldırıya geçti. Nihayet 17 Mart 1918'de Bakü'de Müslüman semtleri topa tutularak, büyük bir katliama girişildi. 4 gün devam eden bu olaylarda 12.000 Türk katledildi. Bununla yetinmeyen Ermeni asıllı

---

³⁶ Kodaman, a.g.e., s.124

Şaumyan, 31 Mart 1918'de Taşnak taraftarı Ermenileri tekrar Müslümanlar üzerine sevk ederek 30.000'e yakın Azeri Türkünü katletmiştir. Katliamın şiddeti karşısında Bolşevik Rus Askerleri müdahale etmek zorunda kalmışlardır. Neticede Bakü'ye yerleşen Bolşevikler genel saldırıya geçerek, Azerbaycan'da hakimiyetlerini kurdular. Bakü olayları karşısında Güney Kafkas Kurucu Meclisi (SEİM) yine bir şey yapamamıştır.³⁷

Güney Kafkasya'da bu olaylar cereyan ederken Osmanlı Ordusu Kars, Batum ve Ardahan'ı kurtarmak ve Ermenilerin taşkınlıklarına son vermek için Erzurum ve Kars cephesinde Kazım Karabekir Trabzon-Batum cephesinde Şevki paşa Van-Doğubeyazıt-Azerbaycan cephesinde Ali İhsan Paşa olmak üzere taaruza geçti. Bu arada Osmanlı ordusu komutanı Vehip Paşa SEİM'deki Ermeni temsilcilerin itirazı yüzünden barış görüşmeleri başlatılamadı.

3 Mart 1918'de Brest-Litovsk antlaşmasının imzalanması ve buna göre Kars Ardahan ve Batum'un Osmanlı Devletine iade edilmesi üzerine 28 Şubat 1918 Trabzon'da Osmanlı Devleti ile SEİM hükümeti arasında başlayan barış görüşmeleri sonuç vermedi. Bunun üzerine Osmanlı Ordusu hareketine devam ederek Kars'ı Ardahan'ı aldı ve 15 Nisan 1918'de Batum'a girdi. Neticede Güney Kafkas hükümeti Taşnako-Bolşevikler ile Kafkasya'da ilerleyen Osmanlı ordusu arasında çaresiz kaldı.

Bu durum karşısında Güney Kafkas hükümeti önemini kaybettiği gibi kendisini meydana getiren Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan temsilcileri ve halkları arasında da anlaşmazlıklar çıktı. Kısa bir müddet sonra Osmanlı ordusundan çekinen Gürcistan Almanya ile anlaşarak 26 Mayıs 1918'de SEİM'den çekildi ve istiklalini ilan etti. 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan ve Ermenistan'ın da istiklallerini ilan etmesi üzerine Maver'a'yı Kafkas hükümeti (SEİM) son buldu.

Güney Kafkas hükümetinin dağılması ve Azerbaycan-Ermenistan-Gürcistan milli hükümetlerinin kurulmasından sonra Türkiye ile üç hükümet arasında 4 Haziran 1918'de kurulmasından sonra Türkiye ile üç hükümet arasında 4 Haziran 1918'de Batum

---

³⁷ Abdülhaluk Çay, “**Ermenilerin Bakü'de Yaptığı 31 Mart 1918 Katliamı**”, 8-12 Ekim 1984 tarihli Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuyla İlişkileri Sempozyumu, Erzurum, 1985, s. 243-252

antlaşması yapıldı. Bu antlaşmanın 4. Maddesine göre Azerbaycan hükümeti gerektiğinden Osmanlı devletinden yardım isteyebilecekti.

Batum antlaşmasına rağmen, istiklallerini ilan eden Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında anlaşmazlıklar devam etti. Bunun başlıca sebebi Ermenistan'ın Gürcistan, Azerbaycan ve hatta Türkiye toprakları üzerinde hak iddiasından vazgeçmemesiydi. Nitekim evvela Gürcistan'la arası açıldı. Azerbaycan'la ise özellikle Karabağ, Zengezur ve Nahçıvan bölgeleri yüzünden anlaşmazlığa düştü. Zira, Ermenistan, Azerbaycan sınırları içinde bulunan bu üç bölge toprakları üzerinde taleplerde bulunuyordu. Bu anlaşmazlıklar neticesinde Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki mücadele, kanlı çarpışmalara dönüştü. Bunun üzerine Azerbaycan hükümeti, Osmanlı devletinden yardım istedi. Osmanlı ordusu Nahçıvan üzerinden Azerbaycan'a ilerledi ve 15 Eylül 1918'de Bakü'ye girdi. Böylece Müslümanlara karşı başlatılan Ermeni-Bolşevik saldırıları durmuş oldu.³⁸

Ancak, I. Dünya Savaşı İtilaf Devletleri lehine sonuçlanınca Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kaldı. Bu mütarekenin 11. Ve 15. Maddeleri gereğince Osmanlı ordusu Azerbaycan'dan çekilmeyi kabul etmiş idi. Osmanlı ordusunun Azerbaycan'ı boşaltması üzerine de 17 Kasım 1918'de General Thomson komutasındaki İngiliz kuvvetleri Bakü'ye girmiştir.

İngilizlerin Bakü'ye girmelerinden cesaret alan Ermeniler Adranik ve Şaumyan yönetiminde özellikle Karabağ ve Nahçıvan'a tekrar saldırıya geçtiler. Bu saldırıların esas hedefi adı geçen iki bölgeden Müslüman halkı göçe zorlayarak, Ermeni nüfusunu çoğunluk haline getirmek ve bunu uluslararası diplomaside kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktı. Ermeni saldırıları Karabağ'da katliama dönüşünce, Baku hükümeti General Thomson'a müracaat ederek bu durumu önlemesini talep etti. Thomson Ermenilere bir nota vererek saldırılarını derhal durdurmalarını istedi. Buna rağmen Adranek komutasındaki Ermeniler saldırılarına devam ettiler. Bunun üzerine Thomson askeri bir birlikle beraber karma bir komisyonu Karabağ'a yolladı. Bunu gören Adranik kuvvetleri

---

³⁸ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1990, s.345

bölgeyi terk etti. Arkasından Baku hükümeti 15 Ocak 1919'da Karabağ'a bir genel vali atadı.³⁹

1.2.3.4. Dağlık Karabağ Muhtar Vilayetinin Kuruluşu

Azerbaycan milli hükümeti Ermenilerle ve Azerbaycan Bolşevikleriyle meşgul olurken, Sovyet kızıl Ordusu 27–28 Nisan 1920'de Bakü'yü işgal etmiş ve Azerbaycan'ın istiklaline son vermiştir.⁴⁰ Arkasından 28 Nisan 1920'de Neriman Nerimanov başkanlığında bir hükümet oluşturularak Sovyet Azerbaycan Cumhuriyeti kurulmuştur. 12 Mayıs 1920'de Kızılordu Karabağ'ı işgal etmiştir.

Kızılordu, Azerbaycan istiklaline 28 Nisan 1920'de son verdikten sonra, 6 Aralık 1920'de, Ermenistan'ı 11–12 Şubat 1921'de Gürcistan'ı işgal ederek Sovyet rejimini Güney Kafkasya'ya yerleştirdi. Kavbüro (Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi Kafkasya Bölge Bürosu) başkanı Orconikidze, 12 Mart 1922'de Kafkas ötesi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Federal Birliği'ni teşkil etti.⁴¹

Bundan sonra Kavbüro Güney Kafkasya'daki sınır anlaşmazlıklarını gidermek için teşebbüse geçmiştir. Türkiye ile Güney Kafkasya arasındaki sınır daha önce 16 Mart 1921 Moskova 13 Ekim 1921 Kars antlaşmasıyla tespit edilmişti. Böylece sıra Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasındaki sınır anlaşmazlıklarının giderilmesine gelmişti. Bu anlaşmazlıkları gidermek de oldukça güç ve çetin görünüyordu. Zira bölgenin etnik tarihi ve dini haritası oldukça karmaşık bir vaziyetteydi. 1917 Ekim ihtilali, Maveray-ı Kafkas Hükümeti'nin teşkili ve daha sonra milli-bağımsız Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan cumhuriyetlerinin kurulması ve aralarındaki çatışmalar, bu karmaşık durumu daha da içinden çıkılmaz hale getirmişti. Özellikle Ermenilerin durumu önem arz ediyordu. Zira Azerbaycan'da ve Gürcistan'da dağınık halde yaşayan pek çok Ermeni vardı. Ayrıca Ermenistan'ın Azerbaycan ile Gürcistan arasında bulunması da sınır meselelerini güçleştiriyordu. Bilhassa Karabağ, Zengezur, Nahcivan bölgesi Azerilerle Ermeniler arasındaki sınır meselelerinin merkezi durumundaydı. Çünkü her iki millet de bu üç bölge,

---

³⁹ Kodaman, a.g.e., s.127

⁴⁰ Tercüman Gazetesi, 12 Nisan 1988

⁴¹ Mehmet Saray, **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, İstanbul, 1993, s.44

üzerinde hak iddiasında bulunmakta ve bu iddialarını tarihi, coğrafi, demografik temellere dayandırmaktaydılar.

Bütün bu meselelerin görüşülmesi ve halledilmesi için, Kavbüro Azerbaycan Komünist Partisi Genel Sekreteri ve Rus asıllı S. Kirov başkanlığında üç Cumhuriyetin temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurdu. Komisyon 25–27 Haziran 1921’de Tiflis’te toplandı. Ermeni temsilcisi A. Beqzadyan nüfusun çoğunluğunu Ermenilerin teşkil ettiği iddiasıyla Yukarı Karabağ’ın ve Ahilkelek’in Ermenistan’a bağlanmasını talep etti. Azeri ve Gürcü temsilcileri bu isteği şiddetle reddettiler. Bunun üzerine Kavbiro 4 Temmuz 1921’de Stalin’in nezaretinde toplanarak şu kararı aldı:

“Müslümanlarla Ermeniler arasında barışın tesisi ve Yukarı Karabağ ile Aşağı Karabağ arasındaki ekonomik münasebetlerin muhafazası için Yukarı Karabağ’ın geniş bir muhtariyet (otonomi) çerçevesi içinde Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti sınırları içinde kalması gereklidir. Böylece Dağlık Karabağ’ın Hukuken Azerbaycan’ın ayrılmaz bir parçası olduğu resmen teyit edilmiş oluyordu. Ayrıca Neriman Nerimanov 19 Temmuz 1921’de Azerbaycan Merkez icra komitesi Prezidiumu’na sunduğu bir raporda da Yukarı Karabağ’ın Azerbaycan’ın sınırları dâhilinde olduğunu ifade etmiştir.⁴²

24 Ekim 1921’de S. Kirov başkanlığında yapılan bir toplantıda muhtar Dağlık Karabağ’ın sınırları tespiti için özel bir komisyonun kurulmasına karar verildi. Bu çalışmalar sonunda 4400 kilometrekarelik Dağlık Karabağ’ın 24 Temmuz 1923’te muhtar bir bölge statüsünde kesin olarak Azerbaycan’a bağlanması kesinleşmiştir. Sınır komisyonu, Dağlık Karabağ’ı Ermenistan’dan bir koridorla ayırmaya özen göstermiştir. Bununla Ermenistan’ın gelecekte Dağlık Karabağ’ı ilhak etmesini önlemek istenmiştir.⁴³

1923 tarihindeki sınır düzenlemesi sonucunda ortaya çıkan Dağlık Karabağ muhtar vilayeti, tarihi Karabağ bölgesi içinde yer almaktaydı. Bununla beraber, aynı komisyon Dağlık Karabağ haritasının çizilmesinde, burada yaşayan Ermeni komisyon Dağlık Karabağ’ın tarihi ve coğrafi bakımdan Azerbaycan’ın bir parçası olduğu hakikatini de göz ardı edememiştir. Tarihi Karabağ’ın yaklaşık 1/4 ‘ünü oluşturan 4.400 km² lik küçük bir

---

⁴² Sarıahmetoğlu, a.g.e., s.80

⁴³ Kodaman, a.g.e., s.129

toprak parçası üzerinde Dağlık Karabağ'ın teşkil edilmesiyle Sovyet rejimi, bir taraftan aynı bölgeyi Azerbaycan sınırları içinde bırakmakla ve Bakü hükümetine bağlamakla da Azeri Türklerini tamamen küstürmemeye çalışmıştır. Dağlık Karabağ'ın bu statüsü, gerek Azerbaycan ve gerekse Ermenistan tarafından zoraki kabullenilmiştir.

1.2.3.5. Sovyet Sistemi İçinde Dağlık Karabağ

Tarihi Karabağ, Çarlık rejimi zamanında Azerilerin oluşturduğu Gence (Elizavetpol) vilayeti, Güney Kafkas Federasyonu zamanında da Azerbaycan Federe Devleti toprakları, Milli Azerbaycan Cumhuriyeti (28 Mayıs 1918-28 Nisan 1920) ilan edildiğinde ise yine bu cumhuriyet sınırları içinde yer almıştı. Bununla birlikte Tarihi Karabağ'ın bir parçasını meydana getiren Dağlık Karabağ (Yukarı Karabağ) Azerilerle-Ermeniler arasında anlaşmazlık konusu olmaya devam etmiştir. Zira Ermeniler tarihi, coğrafi ve iktisadi yönden Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası durumunda olan Dağlık Karabağ' daki Ermeni nüfusunun çoğunlukta olduğunu iddia ederek, bölgenin kendilerine bağlanmasını talep ediyorlardı. Dolayısıyla Azerilerle-Ermenilerin birbirine zıt iddiaları, Dağlık Karabağ'ı daimi anlaşmazlık konusu haline getirmiştir.

Sovyet rejimi 1920'de fiili olarak Azerbaycan ve Ermenistan'a yerleştikten sonra, Moskova iki cumhuriyet arasında mevcut olan sınır anlaşmazlıklarını gidermek üzere çözüm yolu aramaya başlamıştır. Neticede, yukarıda bahsettiğimiz gibi Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde ve Bakü'ye bağlı kalmak kaydıyla dağlık Karabağ Muhtar bölgesini 24 Temmuz 1923'te teşkil etmişti.

Bu tür bir çözüm şekliyle Moskova aşağıdaki hedefleri gerçekleştirmek istemiş görünüyordu:

1. Dağlık Karabağ Muhtar bölgesini yaratmakla bir taraftan Ermenistan'ı tamamen küstürmemek, öbür taraftan Azerbaycan'a bağlanmakla da Azerileri kısmen de memnun etmek,

2. Dağlık Karabağ bölgesini muhtar hale getirmekle, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki anlaşmazlığı askıda tutarak, şartlara göre gündeme getirmek,

3. Azerbaycan ve Ermenistan üzerinde Moskova'nın etkisini ve otoritesini sağlayabilmek için Dağlık Karabağ Muhtar bölgesini politik bir vasıta olarak kullanmak.

Moskova 30 Aralık 1922'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni teşkil edip Azerbaycan ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerini de bu birliğine dahil etmekle hem Azeri-Ermeni anlaşmazlıklarına son vermiş, hem de Güney Kafkasya meselelerinde inisiyatifini almış oluyordu. 1924'te kabul edilen Sovyet Anayasası'yla da Sovyetler Birliği'ne yeni bir hukuki ve idari statü verilmiştir.

1924 Sovyet Anayasası'nda 1936, 1977 tarihlerinde ve Gorbaçov zamanında değişiklikler yapılmışsa da idari taksimat ve sınırlar muhafaza edilmiştir. Anayasaya göre müstakil ve muhtar cumhuriyetlerin başkanları Yüksek Sovyet tarafından atanıyordu. Muhtar cumhuriyetler üzerinde müstakil cumhuriyetlerin yetkisi daha fazla idi. Ayrıca anayasanın 78. Maddesi gereğince müstakil cumhuriyete (örnek Ermenistan'a) devredilemezdi. Bu hükme göre Dağlık Karabağ veya Nahçıvan'ın toprakların kısmen veya tamamen Ermenistan'a verilmesi mümkün değildi.

Aynı şekilde 1977 Sovyet Anayasası'nın 85. Maddesinde Nahçıvan'ın Azerbaycan'a bağlı muhtar bir cumhuriyet olduğu, muhtar bölgelerle ilgili 87. Maddesinde ise Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan Cumhuriyetine bağlı bulunduğu hükmü yer almaktadır. 84. Ve 86. Maddelere göre de Nahçıvan ve Dağlık Karabağ'ın sınırlarının Azerbaycan'ın rızası olmadan değiştirilemeyeceği açıkça hükme bağlanmıştır.⁴⁴

---

⁴⁴ Kodaman, a.g.e., s.131

İKİNCİ BÖLÜM

2. DAĞLIK KARABAĞ ÜZERİNE İDDİALAR VE SORUNUNUN ÇÖZÜMÜNÜ ENGELLEYEN UNSURLAR

2.1. Karabağ Üzerinde Azeri-Ermeni İddialarının Tarihsel Arka Planı

2.1.1. Azerbaycan'ın İddiaları

Azerbaycan Karabağ'ı kendi bölge ve kültür tarihinin bir parçası olarak görmektedir. Ermeniler Azeri tarafın Karabağ'ı hiçbir zaman Ermeni devletinin değişmez bir parçası olmadığını öne sürmektedir.

1747'den 1822'ye kadar bu bölge Azeri bir feodal devlet olan Karabağ beyliği var olmuş ve İbrahim Halil Han ile Rus birliğinin komutanı D. Siatlonow arasında 1 Mayıs 1805'te yapılan ikili anlaşma ile Rusya'ya eklenmiştir. Bu bölge için Rus hükümeti tarafından devreye sokulan yönetimin Ermenistan ile hiçbir bağlantısı yoktur. Daha sonra 1920'ye kadar Karabağ Kuzey Azerbaycan'ın en önemli iki yönetim biriminden Elizavetpor Gence hükümetine aittir. Sonunda Karabağ 1918'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin bir parçası olmuştur. Daha sonra da Azerbaycan SSCB'nin bir parçası olmuştur. Süleyman Alijarev' den sonra Bakü'nün o zamanki ihtilal komitesinde ilk sekreter olan Ermeni Anostas Mikojan 22 Mayıs 1919'da Lenin ve Bolşevik Partinin merkez komitesinin yazdığı bir mektupta 'Taşnaklar Karabağ'ın Ermenistan ile birleşmesini istiyorlar'. Ancak bu istek gerçekten de hayata geçirilebilecek olsa Erivan ile hiçbir zaman bağlantısı bulunmayan Karabağ halkı yaşam kaynağı olan Azerbaycan'dan ayrılmış olacaktır. Bu nedenle Ermenistan'ın temsilcileri, partinin 5. kongresinde Karabağ'ın Azerbaycan'la birleşmesini kabul etmişlerdir.⁴⁵

---

⁴⁵ Sarıahmetoğlu, a.g.e., s.82

Ermeniler bugüne kadar Azerbaycan'da, Gürcistan'da, Türkiye'de ve İran'da birçok bölgenin kendi toprakları olduğunu iddia etmişlerdir. Bu konuda oldukça fazla yayın yaparak dünya kamuoyunu kendi iddialarına inandırmaya çalışmışlardır. Ermeniler bu çabalarında bir nebze kadar başarılı olduklarını düşünmüşlerdir. Bugünün en büyük problemlerinden olan Karabağ'da da durum bu merkezde gerçekleşmektedir. Azerbaycan toprağı olduğu savunulan bu bölgenin kendi toprakları olduğunu savunmaktadırlar ve dünya kamuoyunu aldatmaya çalışmakta ve ayrıca yanlış bilgilendirmektedirler. Halbuki Karabağ'a Ermenilerin yerleştirilmesi 1828-1829 Türk Rus savaşından sonraki gelişmeler sonucunda olmuş ve Çarlık Rusyası tarafından Karabağ topraklarına ilk Ermeniler yerleştirilmiştir. Dünyanın kabul ettiği Karabağ bölgesi Azerbaycan'a bağlı bir Türk toprağı olduğu konusunda hiç kimsenin şüphesi yoktur ve olmamalıdır.⁴⁶ Bu güzel ismi 3724 m yüksekliğine varan tepeleri karlı, suyu bal, iklimi yumuşak, toprağı verimli 4400 km'lik alanı kaplayan onuncu yüzyılda Karabağ'da yaşayan Selçuklu Türkleri vermiştir. Bundan da anlaşıldığı gibi Karabağ Bölgesi Azerbaycan Türklerine aittir. Karabağ'da yaşayan insanların en az % 82'sini tarih boyunca daima Türkler oluşturmuştur. Bu durum Rusya ile İran arasında imzalanan Gülistan (1813) ve Türkmençayı (1828) antlaşmalarından sonra değişmiş Rusya hâkimiyetinde kalan Karabağ'a Ermeniler Rusların desteğı altında yerleşmeye ve Azeri Türklerini yurtlarından zorla çıkarmaya başlamışlardır. Zamanla Karabağ'da belli bir nüfus ve nüfuz oranına erişen Ermeniler 1988 yılında gösterilere başlayarak Karabağ'ı Ermeni toprağı yapmaya çalışmışlardır.⁴⁷

Ermenilerin iddialarına göre; Ermeni nüfusu Azeri nüfusuna oranla daha fazladır. Bu propagandaları ile Ermeniler Rusların batılı bazı ülkeleri hatta Amerika Birleşik Devletleri'ni de taraflarına çekmeye çalıştıkları savunulmakta ve güçlü Ermeni lobisi sayesinde Azerbaycan dostu ülkelerin basın ve hükümet yetkililerini de yer yer yanlarına çekebildikleri söylenmektedir.⁴⁸

Azerbaycan, Ermenilerin iddialarının gerçeğı saptırıldığını ileri sürmektedir. Azeriler şu gerçeğın iyi bilinmesini arzu etmektedir ki Karabağ'da çoğunlukta olan Azeri Türkleri

---

⁴⁶ Yasin Aslan, **Azerbaycan Aydınlarının Dağlık Karabağ Üzerindeki Ermeni Taleplerine Reaksiyonları**, Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, sayı 263, Ankara, 1988, s.7

⁴⁷ Aslan, **Azerbaycan Dağlık Karabağ Üzerindeki Ermeni Taleplerine Reaksiyonları**, s.8

⁴⁸ Şükrü Gürel, **Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Cilt 47, no 1-2, Ankara, Haziran 1992, s.23

1828 yılından 1991 yılına kadar Rum ve Ermeniler tarafından göçe zorlanmışlardır. Daha sonra Ermeniler bu bölgelere yerleşerek nüfus oranını artırmışlardır. Karabağ bölgesi Azerbaycan'ın olduğuna göre ve Azerbaycan'da yaşayan 8.585 milyon insanın % 85.1'ini Azeri Türkleri, % 9.9'unu Ermeniler, % 5.9'unu Ruslar ve % 6.1'ini diğer değişik ırklardan olduğuna göre Ermeniler aynen Ruslar gibi % 2.9'luk bir nüfus oranıyla Azerbaycan'da azınlık olarak yaşamaktadırlar. Azerbaycan Hükümeti, Azerbaycan sınırları içinde yaşayan tüm azınlıklara kendi vatandaşları gibi muamele etmektedir. Ermenilerin de bu konuda hiçbir şikâyetleri yoktur. Ermenilerin Azerbaycan'ı hesaba katmayarak, Azerbaycan'ın yalnız Karabağ bölgesinde yaptıkları 140 bin Ermeni'ye karşı 40 bin Azeri Türk'ü karşılaştırması kayıtlara göre yanlıştır. Bu Ermeni iddiası doğru olması halinde her ülke kendi sınırları içerisinde her birkaç bin ırka mensup insanlar ile devlet kurma hakları vermeleri gerekir. Bu da uluslararası anlaşmalarda yer almamaktadır.⁴⁹

Bu iddiaların Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerine etkileri de mevcuttur. Türkler ve Azeriler aynı köke sahiptirler. Azerbaycan ilk olarak 1918 yılında bağımsız bir devlet olarak kurulmuş 1920'de ise SSCB egemenliği altına girmiştir. Azerbaycan iki yıllık bağımsızlık döneminde de Dağlık Karabağ Sorunu ile karşı karşıya kalmıştı. Sovyet Rusya hâkimiyeti üzerine sorun dondurulmuştu. Türkiye ile Azerbaycan arasında İstiklal Savaşı yıllarında sıcak ilişkiler kurulamamıştı. Ancak Mustafa Kemal Atatürk Şubat 1920'de kolordulara gönderdiği gizli yazılarla Türklerin çoğunlukta olduğu Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğunu ve Azerbaycan'a bağlanması için gerekli çalışmaların yapılmasını istemişti. Türkiye Azerbaycan'ın Sovyet Rusya'ya bağlanmasından sonra, Azerbaycan'a herhangi bir müdahalede bulunmamış yapılan tüm antlaşmalara sadık kalarak Sovyet Rusya ile münasebetlerini sürdürmüştür. SSCB'nin yıkılış sürecinde ise Türkiye'nin tavrı belliydi. Büyükelçi Sanberk "Ankara- Moskova ilişkileri, Ankara ile yeni bağımsız cumhuriyetler ilişkisinden daha önemlidir" diyerek Türk dış politikasının tavrını ortaya koymuştur.⁵⁰ Türk Cumhuriyetleri bağımsızlığını kazandığında Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan'a eşit mesafede olduğunu bildirmekten geri durmamıştı. Cumhuriyetlerin bağımsızlığını kazanmasıyla beraber Türkiye, Rusya ile ekonomik ve siyasi alandaki kazanımlarını bir çırpıda göz ardı etmek istememiştir. Uzun süre ihtiyatı elden

---

⁴⁹ Gürel, a.g.e., s.24

⁵⁰ İrfan Ülkü, **Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan**, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2000, s.20

bırakmamıştır. Türkiye'nin, Ermenistan'ın bağımsızlığını tanımakla iyi komşuluk adına ilk adımı atmasına karşın Ermenistan'ın Karabağ bölgesini işgali herşeyi altüst etmişti.

Dağlık Karabağ Sorunu, Ermenistan'ın soykırım iddialarının ilk somut yansıması ve Ermenilerin Türk düşmanlığı politikasının yeni sahasıdır. Bundan dolayı Türkiye Cumhuriyeti tarihi ile de bağlantılıdır. Bu tarihi bağ ve ortak düşman, Türk-Azeri ilişkilerini daha da kuvvetli hale getirmiştir. Bundan böyle Türkiye ile Azerbaycan bir millet-iki devlet ve doğal müttefik olarak anılacaktır.⁵¹ Dağlık Karabağ sorunu, Türkiye ve Azerbaycan'da siyasi istikrarın olmadığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Özellikle Azerbaycan'da iç çalkantıların yoğunluğu Türk-Azeri ilişkilerinin sağlıklı işlemlerini de engellemiştir. Öte yandan, genel olarak Azeri görüşünü desteklemekle birlikte, Türkiye Azerbaycan'a önemli silah yardımı yapmaktan ya da iki ülke arasındaki çatışmaya askeri müdahaleden kaçındı.

Bu arada Türkiye'nin bölgedeki Türk Cumhuriyetleriyle, özellikle Karabağ'ın ait olduğu Azerbaycan'la kültürel bağlarını geliştirmesi, ortak bir alfabeğe geçebilmesi, bölgeye yönelik televizyon yayınlarını gerçekleştirebilmesi ve Azerbaycan petrolü ile ilgili şirketler birliğine üye olarak pay almayı başarması Türk politikasının uzun vadeye yönelik son derece olumlu adımlarıdır. Bu pozitif unsurlara Türk iş adamlarının ve Türk şirketlerinin bölgeye yönelik ekonomik girişimlerini de ilave etmek gerekir. Ancak Karabağ başta olmak üzere, Azerbaycan ve diğer bölge cumhuriyetleri ile yürütülen ilişkiler ve ortaya çıkan gelişmeler Türkiye'nin ilişkilerini sadece kültürel ve ekonomik olarak değil, politik ve askeri olarak da geliştirmek zaruretiyle ortaya koymaktadır.⁵² Çünkü Azerbaycan'ın bağımsızlığı, Azerbaycan'dan çok Türkiye'nin ve Türk dünyasının meselesidir.⁵³

---

⁵¹ Ali Mesimov, "Bağımsızlık Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri", **Avrasya Dosyası**, 7(1), Ankara: ASAM, 2001, s.275

⁵² Cemalettin Taşkıran, " **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi**", Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995, s.164

⁵³ Ahat Andican, **Değişim Sürecinde Türk Dünyası**, İstanbul: Emre Yayınları, 1996, s.273

2.1.2. Ermenistan'ın İddiaları

Ermenilerin tarih boyunca dağınık olarak Kafkasya'nın güneyinde, İran'da ve Anadolu topraklarında yaşadıkları bilinmektedir. Son üç yüzyıl içinde Kafkasya'da Rus İmparatorluğu, İran'da İran devleti ve Anadolu'da da Osmanlı İmparatorluğu idare ve hakimiyeti altında yaşamışlardır. Bu nedenle Ermenileri üçe ayırmak mümkündür; Rusya Ermenileri, İran Ermenileri, Osmanlı Ermenileri. Bu durum Ermenileri coğrafi, idari, nüfus ve ticaret açısından önce üçe ve daha sonra da buldukları ülkelerde çeşitli şehirlere ayırmıştır. Tarihe bakıldığında bu nedenler Ermenilerin tek bir toprağa tek bir devlete ait olamadıklarını açıkça gözler önüne sermektedir. Söz konusu üç devlet içinde yerleşmiş olan Ermeniler yıllar boyunca bu topraklarda azınlık olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir.

XIX. yüzyılda ortaya çıkan milliyetçilik akımı önde gelen Ermeni din adamları ve aydınlarını büyük ölçüde etkisi altına almış Büyük Ermenistan Devleti hayalini yaratarak dile gelmesini sağlamıştır. Din adamları ve aydınlar bunun Ermenistan halkının sahip olması gereken bir büyük ideal olarak yansıtmışlardır. Fakat toprak sınırları ve tarihi dahi olmayan bu ideal devletin hali hazırda oluşmuş bir toplumu da yoktu. İşte en önemli şartlarından yoksun Ermeniler ideal devletlerinin sınırlarını azınlıkta buldukları ülke topraklarını ele geçirmeye çalışarak bir araya getirmişlerdir. Bunu yaparken batılı ülkelere sempati görmüş ancak destek sağlayamamışlardır. Desteklenmeyen bu girişimleri de başarısız olmuştur.

Tüm bunlara rağmen Ermenilerin, Büyük Ermenistan kurma hayallerinden vazgeçemedikleri görülmüştür. Buna son örnek de Dağlık Karabağ'dır.⁵⁴

Ermeniler her ne kadar 03 Aralık 1920 Sovyet hâkimiyetini kabul etmişse de Sovyetlere karşı sürdürdükleri gizli faaliyetlerine son vermediler. Sözde Sovyetler'den yana görünüp, gerek Ermenistan da gerekse çeşitli ülkelerdeki lobileri vasıtasıyla yaptıkları gerçek dışı propagandalar ile dikkatleri Türkiye üzerine çekip asıl hedeflerine adım adım yaklaşmaya başladılar. Diğer taraftan Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ihtiyatlı yaklaşımdan da istifade edip, özellikle Ermenistan dışında güç kazandılar. Curuk adını

⁵⁴ Makas, a.g.e., s.12

verdikleri gizli örgütleri daha ziyade Ermenistan dışındaki Ermenileri teşkilatlandırdı; bunun semeresini gördükçe faaliyetlerini hızlandırdılar. Ancak dünyadaki güç dengesi standart olmaktan çıkıp, zamanla kayma gösterdi. Diğer taraftan başta basın ve yayın vasıtaları olmak üzere, çeşitli faktörler sayesinde insanların dünyaya, sosyal nizama bakış açısı da değişmekteydi. Demokrasi ile yönetilen ülkeler, kısa sürede birçok alanda atılım kaydederken, sosyalist ülkelerdeki ilerleme bir hayli yavaştı. Özellikle ekonomik açıdan bir çöküş söz konusuydu. Sosyalist ülkelerin bu gidişe doğal olarak müdahale etmesi gerekiyordu; ilk müdahale Mihail Gorbaçov ile başladı. Ancak şu hususu da belirtmek gerekir ki durum bu noktaya geldikten sonra Sovyetler Birliği'nde başkanlık koltuğuna kim otursa otursun vaziyet değişmeyecekti. Ancak öylesine geniş kapsamlı bir yenileşme harekâtı başlatmak Gorbaçov' a nasip olmuştur. Gorbaçov'un önce ülke içinde başlattığı yenilikler aslında patlamak üzere olan bir balonun havasını yavaşça indirmekten ibaretti. Bu amaçla mevcut sistemden az da olsa, bazı tavizler verilmeye başlandı. Bunun sonucunda batı ile üst düzeyde görüşmeler başlatıldı ve batılı ülkeler Sovyetlerle ikili anlaşmalar yapıp çeşitli alanlarda ülkeye girmeye başladılar.⁵⁵

Rusya ile iyi ilişkiye giren ülkeler halkasına Türkiye de dâhil olunca Ermenilerin yıllardan beri kullandıkları en önemli silahları geri tepti. İki komşu ülke arasındaki münasebetler müspet yönde geliştikçe Ermenilerin tedirginliği de artmaya başladı. Sovyetlerin Türkiye ile dostça ilişkilere girmesini eski taktikleriyle engelleyemediler. Türkiye Ruslar için Ermenilerden daha önemliydi. Rusların tercihlerini Türkiye'den yana kullanması üzerine Ermeniler bu iki ülke arasında başlatılan iyi münasebetlerin gelişip büyümemesi için nüfus potansiyelini bahane ederek Karabağ sorununu ortaya çıkardılar.⁵⁶ Çünkü Karabağ Türkiye'yi yakından ilgilendirmekteydi. Zira Karabağ'ın şundaki asıl sahipleri de Türk'tü. Bu meselede nüfus bir bahaneden ibaretti. Çünkü Karabağ'daki son iki senede patlama göstermedi. Şayet iddia ettikleri gibi Karabağ'ın asırlardan beri Ermeni nüfusu çoğunlukta ise, bu meseleyi daha önce neden gündeme getirmediler. Diğer yandan, eğer bütün mesele nüfustan ibaret ise bugün Gürcistan' da genellikle toplu halde yaşayan 500 bin civarında Ermeni vardır. Gürcüler' den neden toprak talebinde bulunmuyorlar? Üstelik Ermenilerin Gürcistan'da yaşadıkları yerler Ermenistan sınırına bitişik yerlerdir. Ayrıca sırf nüfusa dayanarak herhangi bir yerin yönetim şeklini değiştirmek gerekiyorsa

---

⁵⁵ Makas, a.g.e., s.12

⁵⁶ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1980-1990**, Ankara: Alkım Yayınevi, 1991, s.207

Gregorian Kilisesi vasıtasıyla asırlardan beri Hıristiyanlaştırmaya çalıştıkları ve katı bir Ermeni emperyalizmi uyguladıkları açıktır. Bu arada Ermeni Radyosu'nda her gün yarım saat Kürtçe yayın ile yine Kürtçe (gitgide Ermenice ağırlık kazandığı) Riya Toze adlı bir gazetenin yayımına izin verildiği bir gerçektir. Bu hakkı da Kürtleri Türkiye'ye karşı kullanmak, kendi fikir ve görüşlerini kabul ettirmek için verdikleri düşünülebilir.⁵⁷

Dünyada mevcut dillerde zaman zaman birtakım badireler atlatıldı. Tarihin bazı dönemlerinde Türkçe de birkaç tehlike atlatmıştır. Nitekim Arapça, Farsça bir müddet devlet ve edebiyat dili olarak kullanıldı. Sadece dil birliğine dayanarak Arapça ve Farsça konuşan Arap ve Fars denilebilir miydi? Ya da günümüzde İngilizce konuşabilen herkes İngiliz midir? Veya şive ve alfabeleri farklı olan Özbek, Türkmen, Azeri, Kırgız, Kazak, Tatar, vs. gibi Türk boylarına ayrı ayrı milletlerdir denilebilir miydi?

Ermenilerin diğer iddialarına baktığımız zaman Karabağ'da 1989'da toplam nüfusun % 75 'ini Ermenilerin oluşturmasına demokratik duruma ve bu nüfusu ulusal varolma haklarına dayanmaktadır. Ermeniler Bakü'nün Karabağ'da bilinçli bir şekilde Ermenilerin azaltılması politikası güdüldüğünü iddia etmiştir ve Ermeni halkının bilinçli bir biçimde kovulduğu Nahçıvan örneğini göstermişlerdir. Karabağ'daki Ermeniler bilinçli sosyal-ekonomik, kültürel ve altyapısal ihmal, az gelişmişlik ve ulusal halkların engellenmesi konularından şikâyetçidirler. 1980 başlarında Erivan ve Stepanokent'teki birleşme için bir kitle gösterilerinin başladığı Karabağ' da ne bir Ermeni Kilisesi ne de bir Ermeni okulu faaliyetteydi. Ermeni yönetimi sorunun gelişmesiyle bölgenin sadece Ermenistan'a dahil edilip Azerbaycan'dan resmen çıkartılması olmadığını belirtmiştir. Ermenilerin sorunu ele almasında ki belirgin önem Ermenistan' a karşı Türklerin uyguladığı şiddetin tarihine yerleşimi ve özellikle de bugüne kadar Türkiye'de resmen yalanlanan 1915 soykırımının hatırlanmasında yatmaktadır.⁵⁸

Ermenistan'ın tüm iddiaları Türkiye ile arasında derin izler bırakmış, ilişkilerde gerginlikler yaratmıştır. Hıristiyan Ermeniler yaklaşık bin yıl Müslüman Türklerle aynı coğrafyayı ve kültürü paylaştılar. Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de çalışkan, dürüst ve sadık bir toplum olarak bilinen Ermeniler, yüzyıllarca Türklerle beraber

---

⁵⁷ Makas, a.g.e., s.14

⁵⁸ Gürel, a.g.e., s.25

refah içinde yaşamış zanaatkâr bir tebaa idi. Fatih Sultan Mehmet'in, İstanbul Ermeni Patrikliği'ni kurması Ermenilere verilen değeri göstermesi açısından önemliydi. Tarihte bir dine mensup bir hükümdarın, başka bir dinin üyeleri için ruhani riyaset makamı tesis etmesi ne Fatih'ten önce, ne de sonra görülmüştü. Taleplerini 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası uluslararası arenada seslendirmeye başladılar. Ermenilerin bu talepleri hemen karşılık buldu. Özellikle Rusya ve bazı devletlerin vaatlerine kanan Ermeniler, on binlerce Türk ve Ermeni'nin ölümüyle sonuçlanan isyan ve katliamlara başladılar ve bin yıl refah içinde yaşadıkları ülkeyi parçalamak istediler. Abdülhamit'e suikasta varacak kadar kötü eylemlere giriştiler. Olaylar artık Osmanlı devletinin kontrolünden çıkmıştı. Osmanlı Devleti, baskınların ve katliamların hızla artmasından duyulan kaygı nedeniyle son çare olarak, bölgedeki Ermenileri ülkenin güvenli bölgelerine "tehcir"e tabi tuttu.⁵⁹ Bu uygulama, hem Türklerin hem de Ermeni halkın can güvenliğinin sağlanmasına yönelik olarak gerçekleştirildi. Tehcir hadisesi, Ermenilerin “soykırım” iddialarını da beraberinde getirdi. Türkiye'ye yönelik sözde soykırım iddialarının temelinde ise Taşnaksütyun Partisi ve diaspora Ermenileri vardır. Varlık koşulunu Türk düşmanlığında bulan bir parti olan Taşnaksütyun'dan başka hiçbir Ermeni kuruluşu, Türkiye'den toprak istememektedir. Taşnak Partisi, "Türkiye sözde Ermeni soykırımından dolayı resmi bir özür dileyene, soykırım kurbanlarına tazminat ödeyene ve 'Büyük Ermenistan'ı oluşturan toprakları devredene kadar, Türklerle her türlü ilişkiye karşı çıkan" aşırılık yanlısı bir parti konumundadır. Yıllardır Ermenistan'da iktidarda olan parti yine bu partidir.⁶⁰ Ermeniler 1965 yılında “Sözde soykırım”ın 50.yıldönümünde bir araya gelerek ortak kararlar almışlar ve uygulamaya koymuşlardır. Ermeniler her koldan “Büyük Ermenistan” için çalışmaya başlamışlardır. 1980'li yıllar Ermenilere uygun ortamı sağlamış; Gorbaçov'un glastnost ve perestroykası Ermenilere yaramıştır. Ermeniler yirmi yıldır hazırlıklarını yaptıkları planlarını bir bir uygulamaya koymaya başlamışlardır.

Türkiye Hocalı Katliamı'na (26 Şubat 1992) kadar Ermenistan'a ve Azerbaycan'a aynı mesafede olduğunu her defasında tekrar ediyordu. Hocalı'da yüzlerce sivilin öldürülmesi iki ülke arasında köprülerin atılmasına sebep olmuştur. O güne kadar hep barış ve itidal çağrısı yapan Türkiye tavrını değiştirerek Ermenistan'a sert mesajlar göndermeye

⁵⁹ İlberOrtaylı, “Tehcir Meselesi”, **Anadolu Dergisi**, 2005, 20.11.2007, s.24,

<http://www.anadolu.be/2005-07/1.html>.—

⁶⁰ Ortaylı, a.g.e., s.24

başlamıştır. Üstelik Ermenilerin Nahçıvan'a saldırması, muhalefet ve kamuoyunun baskısı, iktidarın önüne askeri müdahale seçeneğini getirmiş, konu uzun süre tartışılmış ve Ermenistan'ın tüm meydan okumalarına rağmen askeri müdahale seçeneği rafa kaldırılmıştır. 1993'te Kelbecer ve Fuzuli'ye yapılan saldırılar ise bardağı taşıran son damla olmuştur. 3 Nisan 1993'te Kelbecer'in Ermenistan tarafından tamamen işgal edilmesinden sonra Türkiye yine Ermenistan'a yönelik, işgalden vazgeçme çağrılarını sürdürmüş, buarada ilişkileri de kademeli olarak sınırlandırmaya başlamıştır. Ermenistan'ın işgalci tavrını sürdürmesi üzerine Türkiye, Ermenistan ile olan sınırını kapatmıştır.

Ermenistan Tarihi'nin en büyük başarısı Karabağ'ın alınmasıdır. Ermenistan Devleti bağımsızlığını korumak ve birliğini sağlamakta kullandığı en temel kozu da Dağlık Karabağ sorunu olmuştur. Ermenistan hükümetlerinin kaderi Karabağ sorununa bağlıdır. Hükümet politikalarının belirlenmesinde hatta hükümetlerin oluşumunda ana etken Karabağ konusudur. Neredeyse içerde siyasi bütünlük Dağlık Karabağ sorunuyla sağlanırken dışarıda ise görevdeşlik soykırım efsanesine endekslenmiştir. Binlerce yıllık tarihi olan Ermenilerin enerjilerini soykırım iddiaları üzerine yoğunlaştırmaları, birçok insanın aklına şu soruyu getirmektedir: "Acaba Ermeni tarihinden 'soykırım iddiası' kaldırılrsa geriye ne kalır?" Ermeni-Azeri savaşı sonucunda Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının yüzde yirmisini işgal etmesi ve bir milyon Azeri'nin perişan bir şekilde mülteci konumuna düşmesi, Ankara'nın Erivan'a yönelik barış ve işbirliği girişimini sekteye uğrattı. Bu durumda, Türkiye, Ermenistan'a sınır kapılarını 1993'te, hava sahasını ise 1994'te kapattı.⁶¹ Böylece Ermenistan ekonomik darboğaza girdi. Ermenistan'ın ilk devlet başkanı Levon Ter Petrosyan ekonomik çıkmazı görüp Türkiye ile yakınlaşma arzusunu dile getirmeye başlamasıyla Ermeni milliyetçilerini duruma müdahale etmiş ve Petrosyan iktidardan uzaklaştırılmıştır. Levon Ter Petrosyan döneminden sonra, özellikle artan Ermeni milliyetçiliğinin hızlı ve kararlı adımlarla yükselen ismi Koçaryan'ın, üstlendiği cumhurbaşkanlığı göreviyle Türk-Ermeni ilişkileri farklı şekilde gelişme göstermiştir.

---

⁶¹ www.turksam.org.tr, 20.11.2007

Karabağ konusunda sert bir çizgiyi savunmasının kazandırdığı ivme ile görevi üstlenen Koçaryan, hem Karabağ konusunda hem de sözde soykırım konusunda kendisine bu ivmeyi kazandıran grubun taleplerinin de etkisiyle uzlaşmaz bir dış politika sergilemeye başlamıştır. Diaspora Ermenileri ile işbirliğinin azımsanmayacak etkisi ile daha aktif bir dış politika izlemeyi başaran Koçaryan Türkiye'ye karşı sözde soykırım iddialarını yükselişini sağlarken diğer taraftan, artık Azerilerle Türkler arasında fark görülmediği için Azerbaycan'ın da soykırımla özdeşleştirilmesi sonucu Karabağ sorunun çözümünde de soykırımın ön koşul haline gelmesini sağlama hedefine yönelmiştir.⁶²

2.2. Karabağ Sorunu'nun Çözümünü Engelleyen Unsurlar

Karabağ Savaşı'nın ardından 1994'te yürürlüğe giren ateşkes anlaşmasından günümüze kadar geçen sürede taraflar genelde ateşkese uymaktadır. Ancak, 822, 853, 874 ve 885 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararları olmasına karşın bölgede Ermeni işgali halen devam etmektedir. Bölgenin statüsüyle ilgili nihai bir çözüme ulaşamadığı için bu sorun halen devam etmektedir. Sorunun çözümünü engelleyen unsurlardan en önemlisi Ermenistan halkının konuya duygusal yaklaşımıdır. Ermenistan için Karabağ'ın anlamı, ülkenin iki bin yıllık tarihsel geçmişi içinde hayal edilen, ancak bugüne kadar gerçekleşmemiş olan "Büyük Ermenistan" idealinin gerçekleştirilebilmesi noktasında bir aşama olmasındandır.⁶³

Ermenistan Karabağ'ı güç kullanma yoluyla, uluslar arası hukuk kurallarını çiğneyerek işgal etmiştir. Aynı şekilde bu konuda alınmış BM Güvenlik Konseyi kararlarını hiçe sayarak, hem Karabağ'dan hem de Azerbaycan'ın işgal edilen diğer topraklarından geri çekilmemektedir.⁶⁴

---

⁶² Nazmi Gül, "Azerbaycan ve Türkiye ile Bitmeyen Kan Davası Ekseninde Ermenistan'ın Dış Politikası", **Avrasya Dosyası**, Cilt: 7, Sayı:1, 2001, s.383

⁶³ Rahman Seferov ve Adalet İbadov, "Ermenistan' ın Karabağ'I İşgal Süreci ve Sonrasında Azerbaycan'da Yaşanan Zorunlu Göçler ve Sorunlar", Selçuk Üniversitesi, **Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:18, Konya, s. 168-170

⁶⁴ Seferov ve İbadov, a.g.e., s. 168-170

Karabağ sorununun çözümünü zorlaştıran etkenlerden biri de, bu sorunla ilgilenen bölgesel ve bölge dışı güçlerin Kafkasya'daki ulusal ve stratejik çıkarlarıdır.⁶⁵ Halen bölgede en büyük siyasal güç olan Rusya, Sovyet sonrası dönemde bölgede Hazar petroleri için verilen paylaşım kavgasında Karabağ sorunundan kendi ulusal çıkarları doğrultusunda yararlanmak istemiştir. Bunun için Ermenileri desteklemiş ve Azerbaycan topraklarının %20'sinin işgalinde önemli rol oynamıştır. Böylece, iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginliğinden yararlanmak ve bunu Azerbaycan'a karşı koz olarak kullanarak Azerbaycan ve Hazar petrolerini kontrol etmek istemiştir. Bu nedenle, Rusya sorunun çözümsüz kalmasını kendi çıkarları açısından yararlı görmektedir.⁶⁶

Bölge dışı güçlerden ABD'nin de konuya destek vermesi halinde olumlu bir sonuca ulaşılabilir. Bölge dışı bir güç olması nedeniyle ABD ve Rusya arasında Güney Kafkasya'da bir rekabet yaşanmaktadır. ABD, Ermenistan'ı bölgede genelde ekonomik ve politik çıkarlarının gözetilmesi konusunda kendine dost bir ülke olarak görmektedir. Ancak Ermenistan ile Türkiye arasında çözümlenmemiş birçok sorunun mevcut olması, Ermenistan'daki Rus üslerinin varlığı ve Karabağ sorununun bölgede istikrarsız bir ortam yaratarak Bakû – Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın güvenliğini tehdit eden bir unsur olarak varlığını sürdürmesi ABD'nin bölgedeki stratejik çıkarlarını gerçekleştirmesini engellemektedir. Bölgede bu petrol boru hattının güvenliğinin sağlanmasının Kafkas politikasının öncelikleri arasına koyan ABD, Azerbaycan petroleri ve Bakû - Ceyhan Petrol Boru Hattı nedeniyle Azerbaycan ve Türkiye'yi desteklerken, diğer yandan da Hazar petroleri ve boru hattı güvenliğini korumak için Ermenistan'a ekonomik yardımlarda bulunmaktadır.⁶⁷ Dünyanın büyük devletleri bölgesel güvenlik ve istikrarın korunması gerektiğini vurgulasalar da, Ermenistan'ın bölgesel istikrar ve güvenliği ciddi şekilde tehdit eden politikalarını, görmezlikten gelmektedir.⁶⁸

Karabağ sorununun çözümsüz kalmasının bölge açısından sakıncalarından bir diğeri, bölgede Mayıs 1994'te yürürlüğe giren ateşkesin devam etmesine karşın bunun

---

⁶⁵ Araz Aslanlı, Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Son Girişimleri Işığında Karabağ Sorunu: Çözümüne Doğru mu?, **Stratejik Analiz**, Cilt:1, Sayı:12, Ankara, Nisan 2001, s. 56

⁶⁶ Seferov ve İbadov, a.g.e., s. 168-170

⁶⁷ Seferov ve İbadov, a.g.e., s. 168-170

⁶⁸ Hatem Cabbarlı, **Ermenistan'ın Ulusal Güvenlik Anlayışının Dış Politikaya Yansımaları**, Azerbaycanlı Genç Bilim Adamları I. Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, Ocak 2005, s. 220

zaman zaman Ermenilerce ihlal edilmesidir. Ateşkesin sürdürülmesi bölgenin güvenliği açısından önemli olduğu için Azerbaycan hükümeti özellikle bu konu üzerinde ısrarla durmuştur.⁶⁹ Kafkaslar zengin enerji kaynakları, boru hattı projeleri ve tarihi İpek Yolu'nun canlandırılması için düşünülen projelerin odak noktasındaki konumuyla stratejik bir öneme sahiptir. Bu projelerin sürdürülmesi açısından bölgede güvenlik ve istikrara gereksinim duyulmaktadır. Oysa Karabağ sorunu bütün bölgenin güvenliğini tehdit etmektedir. Türkiye Hazar geçişli petrol ve doğalgaz boru hatlarının güvenliği açısından Kafkasya'yla yakından ilgilenmektedir. Ancak, Karabağ'da belirsizlik devam ettiği sürece bu sorun Baku-Ceyhan-Tiflis Boru Hattı için de tehdit oluşturmaktadır.⁷⁰

2.2.1. Dağlık Karabağ Olayları, Hocalı Katliamı ve Uluslararası Yankıları

2.2.1.1. X1X. Yüzyılın Sonu-XX. Yüzyılın Başlarında Azerbaycan-Ermeni İlişkileri

X1X. Yüzyılın sonlarında Azerbaycan Rusya'nın sömürgesinde bir ülkeydi. Ülke, Rus yöneticileri tarafından yönetilmekteydi. Bu dönemde Transkafkasya üç büyük etnik gruptan oluşan, ancak yönetim hakları kendi ellerinde bulunmayan gubernatörlüklere ayrılıyordu. Bölge genelde dört gubernatörlükten oluşmaktaydı: Merkezi Bakü olan Bakü Gubernatörlüğü (Eski Şemahı Gubernatörlüğü), merkezi Gence olan Gence Gubernatörlüğü (Yelizavetpol Gubernatörlüğü), merkezi Tiflis olan Tiflis Gubernatörlüğü ve merkezi Erivan olan Erivan Gubernatörlüğü.

Bu idari yapılandırma etnik sınırlara göre değil, bölgedeki önemli büyük merkezler esas alınarak yapılmıştır. Rus işgali öncesi siyasi-etnik ve coğrafi sınırlar esas alındığında bu mevcut dört gubernatörlüğün büyük kısmı Türklerin yerleşimi altında bulunuyordu. Ancak 1900'lere gelindiğinde yönetici güç olarak Rusya faktörünün Ermenilerin lehinde en temel unsurlarından birisini oluşturduğu gerçeği göz ardı edilemez.⁷¹

---

⁶⁹ Nesrin Karagür, **Karabağ Problemi Neden Çözülemiyor?**, (Der.: Necdet Öztürk ve Ali Satan, Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s. 145

⁷⁰ Seferov ve İbadov, a.g.e., s. 168-170

⁷¹ Aygün Attar, **Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara: Özgür Matbaa, 2005, s.46-49

2.2.1.2. 1905 Soykırımı

Rus istilası, bir ülke gibi Azerbaycan'ın bölünmesi dışında, bir topluluk olarak Azerilerin kendi ülkelerinde ikinci sınıf unsur olarak muamele görmelerine de neden oldu. Çar İmparatorluğunun yıkılışına kadar Azeriler bu gerçeğin önüne geçememişlerdir. İşgale kadar Kafkasya'nın en büyük ve en güçlü etnik unsurunu oluşturan Azeri Türkleri, 1804-1813 ve 1826-1828 Rus Savaşlarında hem siyasi, hem de etnik güç olarak epey yıprandılar. Bu savaşlarda Kaçar Devletinin bütün askeri gücünü Azerice konuşan göçebe Türk unsurları teşkil ettiğinden, Sovyet dönemi Azerbaycan tarihçiliğinde yer alan bir anlayışın aksine 1804-1813 ve 1828-1828 savaşlarında Azeriler bir Türk devleti olarak İran'ın tamamına hükmeden Kaçarların safında savaşan taraf olmuşlardır. Bundan dolayı savaş sonrasında Kaçarlar devleti içinde de demografik dengeler bozulmuştur. Savaşa kadar İran genelinde Azeriler genel nüfusun %35'ini, Farmlar ise %32'sini oluştururken, savaş sonrasında durum tersine dönmüş Azeriler %33'e inerken, Farmlar %41'e yükselmişlerdir.⁷² Savaş sonucunda Azerbaycan iki yere bölünmüş, % 65'i Kaçarların, %35'i ise Rusya'nın kontrolüne geçmiştir.

İran'da Babiler ayaklanmasına kadar (1851'e kadar) Azeriler, yönetici ve hakim unsur olmuşlarsa da, bu olaydan sonra Kaçarlar Devleti içinde Farmlardan sonra ikinci unsur muamelesi görmeye başlamışlardır. Rusya kontrolüne geçen Azerbaycan Türkleri ise bütün siyasi, hukuki, kültürel ve sosyal haklarını kaybederek, sömürülen ülke konumuna düşürülmüştür. Bu şartlar altında Azeriler güneyde Farmlarla, kuzeyde de Rus ve onların Kafkasya'daki uzantısı Ermenilerle mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bu sürecin hala devam ediyor olması ilginç bir durumdur. Böylece, Rus-Kaçar savaşları sonrasında "Kuzey ve Güney Azerbaycan" kavramları ortaya çıkmıştır. Siyasi ve bürokratik kayıtlarda ise bu kavramlar "Kafkas Azerbaycan'ı ve İran Azerbaycan'ı" olarak yer almıştır. Savaşın ardından Kuzey Azerbaycan'da nüfus bakımından Azeriler büyük kayıplar vermişlerdir. Bu yetmiyormuş gibi, Azeriler yenilen unsur diye görülerek Rus orduları tarafından yağmalanmaya kadar varan bir sömürgeye tabi tutulmuşlardır. Kafkas Ötesi işgal edildiği sırada şimdiki Ermenistan toprakları da dahil olmakla Azerbaycan Kafkasya'nın güneyini kaplayan bir ülkeydi. İdari bakımdan hanlıklara bölünmüş olmasına rağmen, coğrafi kimlik açısından aynı ülke adını taşıyordu. Ruslar bu görünümü siyasi, coğrafi, hem de etnik

⁷² Blaga, a.g.e., s.288

açından değiştirdiler. Önce, Azeri Hanlıklarının statüsü kaldırıldı, coğrafi idari yapısı değiştirildi ve Ermeni-Malakan göçü başlatıldı. Böylece, uzun çabaların ardından XX. Yüzyıl başlarında Azerbaycan neredeyse “çok uluslu bir ülke” konumuna getirilmiştir.

1897 yılı sayımına göre, Azerbaycan’ın nüfusu 1.876.700. 1910 yılı nüfus kayıtlarına göre 2.317.000, 1913 rakamlarına göre ise 2.339.000’i buluyordu. Bunlardan 1897 sayımına göre 1.400.000, 1910 verilerine göre 1.470.000, 1910 verilerine göre 1.470.000 (artım neredeyse %0.01 düzeyinde olmuştur ki bu da ilginç bir durumdur). 1913 rakamlarına göre ise 1.524.800 Azeri-Müslüman veya Müslüman-Tatar kabul edilmektedir. Şimdiki Ermenistan’ın Gürcistan-Türkiye üçgenindeki topraklarını çıkarmak şartıyla Azerbaycan’ın genelinde (şimdiki Ermenistan topraklarını oluşturan İrevan ve Lori-Lembek dahil olmakla) 1913 yılında 546.800 Ermeni, 208.500 Rus (özellikle Hıristiyan Malakan tarikatına mensup Rus göçmenler) yaşamaktaydı.⁷³

Gerek Ermeniler ve gerekse de Ruslar işgal sonrasında Azerbaycan’a göç ettirilmişlerdir. İşgal sonrasında Azerbaycan’ı terk eden Azeri nüfusunun sayısının ise 500 ile 700 bin civarında olduğu düşünülmektedir. Bu da göç eden ermeni ve Rus nüfusunun Azerilere ait yerleşim alanlarına yerleştirildiğini göstermektedir. Durum bununla da bitmiyor. Azeri nüfusun büyük bir kısmı köylerde ve şehirlerin dışındaki gecekondualarda oturmakta, işgücünün büyük bir kesimini oluşturmalarına karşın yoksulluk sınırı altında yaşamlarını sürdürmekteydi. Ermeni ve Rus nüfusu ise hem yerleşim açısından, hem de aldıkları ücrete göre kat kat iyi konumdaydılar. Bu yetmiyormuş gibi, Azerbaycan’ın sanayi bakımından önemli şehirleri Güney Azerbaycan ve İran’ın çeşitli bölgelerinden çalışmak için gelmiş büyük işsizler ordusuyla dolmaktaydı. Bunlar yabancı unsur sayıldıklarından nüfusa kayıt edilmiyorlardı. Ancak gelenlerin ortak kimliği Müslümanlık olduğu için Azerilerle eşit muamele görmekteydiler.⁷⁴

Azerbaycan ve İrevan Bölgesi ile Rusya’nın kontrolünde bulunan Doğu Anadolu illerinde oturan 1.300.000 Ermeni’nin 1 milyonu göçmendi. İstila sonrasında Azerbaycan’da en itibarlı unsur olarak Ermeniler Rusya’nın büyük desteğini görüyorlardı. Ermeniler ve Rusya’dan bölgeye göç ettirilen ayrılıkçı Hıristiyan tarikatının adıyla anılan

---

⁷³ Attar, a.g.e, s. 51

⁷⁴ Blaga, a.g.e., s.290

Malakanların genel durumu, yerli unsur Azerilerle kıyaslanmayacak derecede iyi idi XIX. Yüzyılın sonlarından itibaren Ermeniler arasında yayılan milliyetçilik etkisiyle başta Bakü olmak üzere Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde yaşayan Ermeniler arasında komitecilik faaliyetleri yükselmeye başladı.

Berlin Görüşmelerinde (1878) Rusya'nın ısrarlarına rağmen, Ermenilerin kendileri için Anadolu'da istedikleri haklar ciddiye alınmayınca, gerek Kafkasya'daki, gerekse de Doğu Anadolu'daki komitelerin askeri güçleri büyük ölçüde Osmanlı karşıtı isyanlar çıkartmak ve Türklere karşı şiddete baş vurmak için Anadolu'ya kaymıştı. Bu durum 1903 yılına kadar devam etti. Komitelerin örgüt, teşkilat, para ve silah bakımından yönlendirilmesi, Ermeni partileri ve bu partilere gizliden kaynak aktaran Ermeni burjuvazisi, tüccarları ve Rus yöneticileri tarafından yapılmaktaydı. Bunlardan en önemlisi Tiflis'te Ermeni devrimci Federasyonu-Taşnaksütyun adıyla kurulan ve Anadolu'nun altı doğu illerinde ermeni toplumun demokratik özgürlüğü ve eşitliği adına Ermeni Devleti kurmayı planlayan amaçları hedef edinmişti. Taşnaksütyun partisi bu amacı kendisinin gizli ve nihayi hedefi olarak amaçlarken, niyetine ulaşmakta çok yönlü bir kimliğe sarılmıştı.⁷⁵ Bu amaçla hiçbir zaman inandırıcılık kazanamamıştı. Örneğin, aşırı milliyetçi bir söylemi bulunan Taşnaksütyunun 1896 yılında İkinci Enternasyonele başvurarak "Türk Ermenistan'ında kapitalist bir gelişim görünmemesine karşın insanlığın sosyalist geleceği için çalışmak istediğini" duyurmuştur.⁷⁶ Ancak, bu açıklamasına rağmen Taşnaklar hiçbir zaman sol eğilimli olmamışlardır. Kendilerine oranla daha sol olduklarını açıklayan Hınçak Partisi ise temelde hitap ettiği kesim ve isim olarak sol bir ideolojiyi paylaşıyordu. Ancak, genel anlamda bütün Ermeni parti ve örgütleri birbirleriyle bağlantılıydılar ve en önemlisi onları birleştiren "Büyük Ermenistan" ideolojisi her Ermeninin kendi yaşamını kurban edeceği bir içgüdüydü.⁷⁷

---

⁷⁵ R.Grigrory Suny, **Bakü Komünü: Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf**, (Çev. K. Emiroğlu), İstanbul, 1990, s.34

⁷⁶ Suny, a.g.e., s.34

⁷⁷ Suny, a.g.e., s. 37-38

Ermeni askeri ve siyasi örgütlerinin Anadolu'dan Kafkasya'ya kaymasının nedeni olarak Çar yönetiminin 1903 yılında çıkardığı bir kararla Grigoryan Kilisesine ait vakıf topraklarına el konulması gösterilmektedir.⁷⁸

Bu olgu büyük ölçüde doğru olmasına rağmen siyasi bir çıkar amaçlıydı. Genel anlamda, Çar yönetimi bu dönemlerde içinde bulunduğu krizden kurtulmak için kendisini uğraştıracak güçleri bölmeyi hedeflemiştir. Bu dönemde Kafkasya'da meydana gelen Azeri-Ermeni çatışması, Batı Rusya ve Polonya'da ortaya çıkan etnik nitelikli sorunlar çarizmin yürütmekte olduğu iç politikaların ürünüydü. Burada da çarizmin başarılı olduğu belirtilmelidir. Zira, o dönemde Rusya Müslümanları arasında artmakta olan aydınlanmacı eylemleri Rusya gibi siyasi ve idari bakımdan hantal bir ülkenin başka türlü engellemesi düşünülemezdi. Bu açıdan, Grigoryan kilise topraklarına el konulması çarlık yönetiminin gizli bir siyasi çıkarın peşinde olduğunu göstermektedir. Nitekim, Rusya kilise sorunundan dolayı gerçekte kendisine karşı yönelmesi gereken Ermeni komitecilerin kinini Azeriler kanalize etmesini bilmiştir.

İki yıl içinde sadece Bakü'de Taşnaklar 265 hücre oluşturdular.⁷⁹ Yine, Kafkasya'daki çalışmaları hedef alan çok sayıda yeni Ermeni parti ve komitesi ortaya çıktı. 1902 yılında Sergo Hanoyan, Aşot Humaryan, Bogdan Knunyants, Stepan Şaumyan, arşak Zurabyan ve birkaç Hınçak ile Taşnak Partisi mensubu bir araya gelerek kurdukları Ermeni Sosyal Demokratlar Birliğini; 1904 yılında Ermeni Sosyal Demokrat İşçi Örgütü ve diğerleri ortaya çıktılar. Her iki parti de büyük ölçüde Ermeni işçileri arasında faaliyet ağı oluşturmuştu. İkinciler örgütsel çalışmalarda Yahudi Bunt Teşkilatının yöntemlerini esas almış ve kurulduğunun daha ilk birkaç ayında otuş grev girişim yapmıştır. Bu yönüyle Ermeni Sosyal Demokrat İşçi Örgütü Bakü'deki diğer Ermeni parti ve örgütlerinin önünde gitmekteydi.⁸⁰ Aslında Ermeni komite ve örgütleri bölge genelinde geniş bir faaliyet ve iletişim ağı oluşturmuşlardır. Örneğin, aynı anda hedeflerini bir bölgeye çevirmesini iyi biliyorlardı. Bunu, 1900'lere kadar Anadolu'da gerçekleştirdikleri ayaklanmalar ve propaganda faaliyetlerinde görebiliyoruz. Ermeni örgütlerinin Kafkasya, İran ve Doğu

---

⁷⁸ T. Swietochowski, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920**, (Çev. Nuray Mert), İstanbul, 1988, s.68

⁷⁹ Suny, a.g.e., s.35

⁸⁰ Attar, a.g.e., s.53

Anadolu'daki bütün grupları tek bir vücut halinde Anadolu'da faaliyettedirler. Aynı teşkilat yapısını 1903 yılı sonrasında Bakü'de geliştirdikleri gözlemlenmektedir.

1905 yılında Bakü'de patlak veren Azeri çatışmasına kadar Ermeniler yeraltı hücreler, örgütler, partiler düzeyinde hem askeri, hem siyasi, hem de ekonomik olarak örgütlenmelerini büyük ölçüde tamamlamışlardı. Bir takım görüşlere göre, Bakü valisi Prens VI. Nakaşidze Ocak 1905 yılında bazı Müslüman gruplara kendilerini savunmak için silah dağıtmayı Bakü Gubernatörlüğünde bütün Azeri nüfusunun toplu bir katliamına neden olabilirdi. Ancak, bu bilgi tam olarak doğrulanmamıştır. Eğer doğruysa, bu Çar yöneticilerinin sorununun önüne geçmek yerine taraflar arasında ciddi çatışmalara varacak bir şiddet uygulamasına prim tanıdıklarını göstermektedir.⁸¹

Daha, 1904 sonu ve 1905 başlarında Azerilerle Ermeniler arasında küçük çaplı sürtüşmeler yaşanmaktaydı. Zamanla bu sürtüşmeler ihtilafa dönüştü. Bu ihtilaflar genelde gözaltı sırasında, Ermenilerin eliyle gerçekleşen Azerilerin öldürülmesinden kaynaklanıyordu. Zira, bu sırada Rus polis örgütü içinde hatırı sayılır düzeyde Ermeniler görev yapmaktaydı.

Olaylara bizzat tanıklık eden XX. Yüzyılın ünlü fikir adamı Mir Mevsim Nevvab'ın o günlere ışık tutan ve uzun süre yasaklı kalan eserinde anlattıklarına göre, Ermeniler çatışma öncesi ciddi hazırlıklar yapmışlardır. Kafkasya'nın nüfus bakımından kalabalık şehir ve kazalarında Ermeni silahlı birlikleri bulunmaktaydı. Nevvab'ın anlattıkları, 1880 yılı öncesi ve sırasında Osmanlı topraklarında gerçekleşen Ermeni olayları öncesinde cereyan eden hadiseler hakkında Osmanlı kayıtlarında yer alan bilgilerle benzerlik teşkil etmektedir. Bu durumda, Ermenilerin Türklere karşı soykırım planını hayata geçirmek için önceden ne denli 0 bilgilerin büyük bir kısmı Ermeniler tarafından yok edilmiştir. 1905-1907 yıllarında Türklere karşı Ermenilerin uyguladığı soykırımla ilgili oldukça az kayıt bulunmaktadır. Burada verdiğimiz bilgilerin çoğu, olayların tanığı olmaları dolayısıyla diddati çeken Mir Mevsim Nevvab ve Mehmet Sait Ordubadi'nin eserlerine dayanmaktadır. Bunlardan M. S. Ordubadi "Kanlı Yıllar" adını verdiği eserini 245 mektup ve dönemin basınına dayalı bilgiler esasında yazmıştır. Yazarın aktardığı mektuplar

---

⁸¹ Attar, a.g.e., s.54

olayların tanıkları tarafından kaleme alınmıştır.⁸² Bu iki yazarın verdiği bilgileri bir takım Rus kayıtları da doğrulamaktadır.

Bakü'de patlak veren olayların yankısı kısa sürede Kafkas'ın geneline yayıldı. Azerbaycan'ın Şuşa, Zengezur, İrevan, Nahçıvan, Karabağ, Ordubad, Eçmiyadzin, Cavanşir ve Kazak bölgelerinde artan gerginlik kısa sürede etnik çatışmalara dönüştü.⁸³ Ermeniler bölge dışında da Azeri Türklerine karşı soykırım girişimlerini sürdürdüler. Rus işgali sonrasında Azerbaycan'dan alınıp Rusya'ya bağlanılan ve nüfus bakımından Azeri Türklerinden oluşan Derbent'te, Tiflis'te ve Rostov'da da Ermeniler Azerilere ait dükkan ve evlere hasar getirmişlerdir. Azerbaycan'da en kanlı olayların yaşandığı bölgeler Bakü, Gence, Nahçıvan, Karabağ, Kazak, Zengezur, Göyçe ve Mehri olmuştur. Özellikle, İrevan Olayları, Üç Kilise (Eçmiyadzin) Katliamı, Ağrılı Katar Soykırımı ve Okçu-Şabadin Hadiseleri Azerilerin belleğinden silinmemiştir.⁸⁴

Karabağ ve çevresinde Ermenilerin Azerilere karşı giriştikleri soykırım olayları 1905 yılının yazından başlayarak yer yer birkaç yıl devam etmiştir. Gerek Nevvab, gerekse M. S. Ordubadî, Bölgede cereyan eden soykırım girişimlerini bölgelere göre kronolojik şekilde belirtmişlerdir. Bu iki müellifin aktardıklarından anlaşılan şu ki, Rus yönetimi ve ordusunun gözleri önünde meydan muharebesine varacak biçimde Azerbaycan'da silahlı çarpışmalar yaşanıyordu. Buna örnek olarak Papravend Muharebesi gösterilebilir.⁸⁵

Karabağ ve şimdiki Ermenistan sınırları içinde bulunan Azeri topraklarında en ciddi çatışmalar 1905 Haziran ayında patlak verdi. 9 Haziran 1905'te Ermeniler Eçmiyadzin Kazasına bağlı Tekiye köyüne saldırdılar. Köyde oturan Azerilerin tamamının silahsız olması, Ermenilerin de yoğun biçimde saldırısı köylülerin yurtlarını bırakıp kaçmasına neden oldu. Ermeniler köye girdikten sonra önce evleri yağmalayıp, sonra yaktılar. Köyün ileri gelenlerinden Ahund Muhammed Ali Mirza Ebdü'l-Hüseyn Kadı-zade'nin evlerini ateşe verdiler. İçinde iki yüzden fazla nadir Kur'an sayfalarını süngülerine geçirip,

---

⁸² M.S. Ordubadi, **Ganlı İller**, Bakü: 3 No.lu Yayınevi, 1992 (2.baskı)

⁸³ İ. Memmedov ve S. Esedov, "**Ermenistan Azerbaycanlıları ve Onların Acı Taleyi**", Bakü,1992, s.25

⁸⁴ Memmedov ve Esedov, a.g.e., s.25

⁸⁵ Ordubadi,a.g.e., s. 33

Azerilerin sığındıkları köy camisini kurşun yağmuruna tuttular. Ardından Eçmiedzin'e bağlı dokuz Azeri köyü de aynı akıbete uğradı.⁸⁶

Aslında olayları büyümeden durdurmak, kısa sürede sorunun önüne geçmek Rus yönetimi için hiçte zor değildi. Aksine Rus yöneticileri ve bölgedeki askeri birliklerin komutanları büyük ölçüde Ermenilerin yanında yer almakta, büyük rüşvetler hesabına olanlara göz yummaktaydılar.⁸⁷ Bu durum Azerileri, kendi kaderlerine bırakıldıkları ve bu amaçla da kendi silahlı savunma birliklerini oluşturmak zorunda kaldıkları gerçeği ile yüz yüze bırakmıştır. Papravend Meydan Muharebesinde Azeriler Ermeni askeri birliklerine ağır bir darbe indirmiş, 120'si ölü, 200'ü yaralı olmak üzere Ermeniler büyük kayıp vermişlerdir. Bu olayların başından beri Azerilerin Ermenilere karşı kendilerini savunmak için yaptıkları ilk karşı ataktı.⁸⁸

Ermeni silahlı birlikleri özellikle çevresi Ermeni köyleri tarafından sarılmış Azeri köylerini, Ermeni ve Müslümanların bir arada oturdukları köyleri ve sınır köyleri hedef seçmekteydiler. Bu da başından beri Azerbaycan'a ve buradaki Türklere karşı işgal siyasetinin yürütüldüğünü göstermektedir. Büyük merkezlerde ise (Bakü vb.) Ermenilerin amacı Azerileri büsbütün şehirlerden göç ettirmektir. Maden-bazarı, Karhana, Halaç, Saldaşlı, İncevar ve Daşnov köylerinde yapılan katliamlar Ermenilerin yürüttüğü bu politikanın uzantısıdır.

1905 yılının ikinci yarısında saldırılar daha da şiddetlendi. Ermeniler 750 haneli, 3500 nüfusa sahip Katar köyünü ortadan kaldırarak Okçu ırmağı kıyısında Azeri köylerine karşı yeni saldırı atağını başlatmakla Zengezur Kazası girişindeki Okçu-Şabadin, Aralık, Pirdavdan ve Akkız köylerini yağmalamışlardı.⁸⁹

1905-1906 olaylarına katılan Ermenilerin ana silahlı birliklerinin Aleksandropol (Gümrü), İrevan, Abaran ve Şöragel Kazalarında yerleştikleri bilinmektedir.⁹⁰

---

⁸⁶ Memmedov ve Esedov, a.g.e., s.26

⁸⁷ Ordubadi, a.g.e., s. 38-41

⁸⁸ Ordubadi, a.g.e., s.44

⁸⁹ Memmedov ve Esedov, a.g.e., s.30

⁹⁰ Memmedov ve Esedov, a.g.e., s.31

13 Ağustos 1905 yılında Ermeniler Zengezur köylerine yeni saldırılara başladılar. Bu kapsamda Saggarsu köyünde oturan Müslümanlara karşı tam bir soykırım uyguladılar. Olayın tanıkları yapılanları şöyle anlatmaktadırlar: *“İniltiler tepedeki Ermeni sığınaklarında yankılanıyordu. Köyün ileri gelenlerinden Molla Hasan Efendi de ailesiyle birlikte Saggarsu’ya sığınmıştı. Sabaha doğru “ya Ali, ya Ali” sesleri duyulmaya başladı. Avama ve şaşkına dönmüş Müslümanlar “bu gelen İslam ordusudur” umuduyla ağlayarak onlara doğru koşmaya başladılar. Ancak yaklaşanlar Ermenilerdi. Onlar kendilerine doğru koşanları öldürmeye başladılar. Bu sırada yakındaki dört İslam köyünde de katliamlar gerçekleşti. Saggarsu katliamından Molla Hasan Efendi bir gurup kadınla elinde Kur’an Ermenilerin önüne çıkıp aman dilese de, tamamı vahşilikle öldürüldüler. Ermeniler Kur’an’ı yakarak süngülerine geçirdiler. Kurtulmayı başaranlar karlı dağ yolu ve geçitlerini kullanarak Ordubad’a sığındılar.”*⁹¹

1905 senesinin sonlarında Zengezur, Göyçay, Karabağ, Gence, Gümrü ve Üçkilise Kazalarında onlarca Türk köyü yakılıp dağıtılmış, yüzlercesi terk edilmiş ve bir o kadarı da yağmalanmıştı.

Azeri-Ermeni çatışmaları 1906 yılında daha da şiddetlendi. Özellikle Bakü’de, Yelizavetpol gubernatörlüğüne bağlı Karabağ, Cavanşir Kazalarında ve İrevan Gubernatörlüklerinde tam bir savaş hüküm sürüyordu. Rus yönetiminin kendilerini korumadığını gören Azerbaycan Türkleri küçük birlikler halinde kendi savunma gruplarını yaratmaya karar verdiler. Türk Dünyası’nın büyük düşünürü Ahmet Ağaoğlu’nun 1905 yılının sonlarına doğru kurmuş olduğu “Difai Teşkilatı” Taşnak terörünü önlemeyi amaçlayan savunma gruplarındandı. Ahmet Ağaoğlu sık sık Gence, Şuşa gibi etnik münakaşaların ağırlıkta olduğu bölgelere giderek Müslüman halkı Ermeni saldırılarına karşı işbirliğine davet etmiştir.⁹²

Kafkas milletleri arasında barışın tesisi için faaliyet gösteren “Difai Fırkası” halk arasında büyük sempati kazanmıştır.⁹³ Partinin Bakü, Gazne, Karabağ, Nahçıvan vs.

---

⁹¹ Memmedov ve Esedov, a.g.e., s. 31-32

⁹² Aygün Attar, **XX. Asrın Birinci Yarsında Azerbaycan Mühacereti**, Bakü, 1992, s.30

⁹³ Yusuf Akçura, **Yeni Türk Devletinin Öncüleri**, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981, s.184

yerlerdeki şubelerinin yoğun faaliyetlerinden rahatsız olan Taşnak Cemiyeti mensupları “Difai” ye karşı saldırılarını yoğunlaştırmıştır.⁹⁴

Taşnak saldırılarını önlemek amacı ile, Bakü’de, Gence’de, Karabağ ve Ordubad’da gönüllü Azeri birlikleri oluşturuldu. Birliklerin birinci vazifesi, saldırıların önüne geçmek, yakılmış köylerdeki cesetleri toplayarak gömmektir. Savunma birliklerinden birinin Ermenilerin yakıp yıktıkları Saggarsu’da tanık oldukları manzara dönemin kaynaklarında şöyle anlatılmaktadır: *“Havanın sert geçmesine rağmen grup, izciler vasıtasıyla buraya geldi. Saggarsu çevresinden bir kan gölü görülüyordu. Soğuğun şiddetinden kanın üst kısmı buz tutsa da, taşın bir tarafından kan sızmaya devam ediyordu. Bu durum oradakileri dehşete düşürdü. Taşın arasında 62 kadın ve çocuğun cesedi birbirinin üzerine yığılmıştı.”*⁹⁵

18 Ağustos 1906 yılında Saggarsu çevresindeki ormanlarda açığa çıkarılmış onlarca ceset ise tanınmaz durumdaydı. Burada bir kilimin altında 15 çocuğun kesilmiş kafası bulundu. Bu ve benzeri görüntülere, çatışmanın sürdüğü hemen hemen her bölgede rastlanmaktaydı.

Ermeni-Azeri çatışmaları 1906 yıllarının sonlarına doğru durdurulsa da Ermenilerin Azeri köy ve kasabalarına saldırıları 1907 yılında da devam etmiştir. Hatta verilen bilgilere göre 1908, 1909, 1910, 1913 yıllarında da bazı köylere Ermenilerin saldırdığı, dolayısıyla önceki şiddetinde olmasa da çatışmaların sürdüğü bilinmektedir.

Böylece, Ermenilerin Kafkas Türklerine karşı ilk soykırımı binlerce insanın ölümüyle sonuçlandı. Bir sonraki soykırım girişimi ise 1918-1920 yıllarında yaşanmıştır.

Büyük Sovyet Ansiklopedisinde belirtildiği gibi *“Ermeni hastalığı daim tekrar olunan bir hastalıktır.”* konumuna gelecektir. Sovyetlerin de etkisiyle bu hastalık nöbetlerinin tekrar tekrar yaşanması Azerbaycan Türklerinin yeni kurbanlar vermesine neden olacaktı. Masum Türklere karşı uygulanan katliama son verilmesi için Kafkasya’da barışın temin edilmesi gerekmektedir. Ahmet Ağaoğlu’nun Ermeni Terörünün kökü

⁹⁴ Attar, XX. Asrın Birinci Yarsında Azerbaycan Mühacereti, s.31

⁹⁵ Attar, XX. Asrın Birinci Yarısında Azerbaycan Mühacereti, s.32

kurutulmadan Kafkasya'da sulh olamayacağı fikrini XX. Yüzyıl başlarında ileri sürse de o tarihten günümüze kadar bu coğrafyada cereyan eden olaylar mecmusu büyük mütefekkirin tezinin hala da geçerliliğini ortaya koymaktadır.⁹⁶

Ermeni güçleri 25 Şubat 1992 tarihinde Stepanakert'in (Hankendi) kuzeyindeki Hocalı kasabasını ele geçirdiler. Bir kaynak çarpışmalarda 600'den fazla sivilin öldüğünü, 127 kişinin yaralandığını ve 487 kişinin Ermenilerce rehin alındığını bildirmektedir. Hocalı saldırısında o sırada henüz Karabağ'dan ayrılmamış bulunan Sovyetlerin 366 alayının katıldığına dair gözlemler mevcuttur. Ancak Moskova'nın bu konuda emir vermiş olduğuna dair bir bulgu yoktur. O sıralarda Sovyetler Birliği kıtalarında disiplin kalmadığı, eratin çoğunluğunun kaçtığı, silahlarını sattığı ve para mukabilinde bir veya öteki tarafı top ateşine tuttuğuna dair duyular vardır.

Hocalı katliamı Azerbaycan kamuoyunda büyük infial uyandırdı. Moskova'nın istekleri doğrultusunda Karabağ sorununa bir çözüm bulmaya çalışan Ayaz Mutalibov katliamdan iki hafta kadar sonra, 6 Mart 1992 tarihinde, aleyhindeki büyük gösterilerin etkisi ve Karabağlı Azerilerin hayatını kurtaramadığı ithamları altında istifa etti. Yerine geçici bir süre için Yakup Mehmetov atandı.

Hocalı katliamı Türkiye'de de büyük duyarlılık yarattı. İstanbul'da protesto gösterileri yapıldı. Cumhurbaşkanı Turgut Özal İngiliz Financial Times gazetesine verdiği bir demeçte Azerbaycan'ın desteklenmesi için Ermenistan'a abluka uygulanması fikrini ortaya attı. Ancak Demirel hükümeti ihtiyatlı idi. Gıda ve ilaç yardımı dışında Ermenistan'a gidecek uçaklara izin verilmezken ateşkesin sağlanması için Rusya Federasyonu, ABD ve Fransa'nın desteği sağlanmaya çalışıldı. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Brüksel'de ilgili tüm taraflara, uluslararası kuruluşlara ve BM Güvenlik Konseyi üyelerine, Dağlık Karabağ sorununa çözüm önerilerini içeren 6 maddelik bir barış planı sundu. Ancak Ermenistan Türkiye'yi Karabağ anlaşmazlığında tarafsız davranmamakla itham ederek bu planı incelemeyi reddetti.⁹⁷

---

⁹⁶ Seyidağa Onullahi, **Ermeni Milletçileri ve İran**, Bakü: (b.y. yok), 2002, s.11

⁹⁷ <http://realgenocide.blogcu.com/karabag-sorunu-the-karabagh-question/2817031>

2.2.2. Son Gelişmeler ve Bugünkü Durum

Şubat 1998’de başlayan son Azeri- Ermeni çatışması, Mayıs 1994’te imzalanan ateşkes anlaşmasının Ermeniler tarafından birkaç kez ihlal edilmesi dışında yürürlükte kalmış ve savaş hali özellikle 1995’in sonlarından itibaren sona ermiştir. Ancak sorunun çözümü konusunda günümüze dek yapılan görüşmelerde hiçbir kesin sonuca ulaşılamamıştır.

Gerek taktik konularda, gerekse uyuşmazlığın çözüm şekli üzerinde Azerilerle Ermeniler arasında derin görüş ayrılıkları mevcuttur. Öte yandan, tarafların tutumlarını birbirine yaklaştırabilmek amacıyla Kasım 1995 ayında Bonn’da varılan mutabakat uyarınca taraflar Yukarı Karabağ’ın statüsünü de içine almak üzere aralarında gizli ve doğrudan görüşmeler başlatmıştır. Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanı Başdanışmanları arasında sürdürülen görüşmelerde, Nisan 1996 ayı ortasında Moskova’da yapılan Clinton-Yeltsin Zirvesi sırasında imzalanması amacıyla bir “İlkeler Deklarasyonu” müzakere edilmiş ancak mutabakat sağlanamamıştır.

Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanı, Gürcistan Cumhurbaşkanıyla beraber Avrupa Birliği ile ortaklık ve işbirliği anlaşmalarını imzalamak üzere Lüksemburg’da buldukları sırada 21 Nisan 1996 günü ortak bildiri imzalamışlardır. Ortak bildiride, ateşkesin teyidi, doğrudan müzakerelere devam edilmesi ve savaş esirlerinin serbest bırakılması hususlarında varılan mutabakat dile getirilmiştir.

Taraflar arasında doğrudan görüşmeler ise 29 Mayıs 1996 günü Paris’te yeniden başlatılmıştır. Daha sonra 14-18 Haziran’da Moskova’da 1-5 Temmuz’da Stockholm’de 27-28 Ağustos’ta Frankfurt’ta, 7 Ekim’de de Amsterdam’da sürdürülen bu doğrudan gelişmelerden herhangi bir sonuç alınamamıştır.⁹⁸

Taraflar arasında özellikle Dağlık Karabağ’ın statüsü üzerinde henüz üst düzey bir siyasi iradenin bulunmaması çözüm sürecini yavaşlatmaktadır.

---

⁹⁸ Aktaş, a.g.e., s.136-137

2-3 Aralık 1996'da yapılan AGİT Lizbon zirvesinde Ermenistan, diğer 53 AGİT üyesinin benimsediği şu ilkelerin Zirve Bildirisi'nde yer almasına itiraz etmiştir:

- Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı
- Yukarı Karabağ'a en geniş otonom verilmesi
- Yukarı Karaba için gerekli güvenlik garantilerinin sağlanması

Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev'le Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan, uzun bir aradan sonra nihayet 21 Haziran 2000 tarihinde Karabağ sorununu görüşmek üzere Moskova'da bir araya gelmişlerdir. Kremlin'deki görüşmeye Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin de katıldı.⁹⁹ Ancak bütün bu çabalara ve uluslar arası arabuluculuk girişimlerine karşın kesin bir anlaşmaya varılamamıştır.

Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanları Aliyev ve Koçaryan son olarak 22 Ağustos 1999'da Cenevre'de bir araya gelmişlerdir. Dağlık Karabağ statüsünün görüşüldüğü Cenevre-2 toplantısı hem Azerbaycan hem de Ermenistan da muhalefetin yoğun tepkisine yol açmıştır.

Aslında Karabağ Savaşı'nda altı yıldır devam eden ateşkes, gerek Ermenistan'da, gerekse Azerbaycan'da bazı muhalefet gruplarının problemin bir an önce çözüme kavuşturulması yönündeki tepkilerine neden olmaktadır.

Ermenistan Birleşmiş Milletler teşkilatı Güvenlik Şurası'nın, Dağlık Karabağ meselesi hakkında kabul ettiği kararları yerine getirmemiş ve anlaşmazlığın çözümü için ileri sürülen teklifleri pek çok kez reddetmiştir.¹⁰⁰

Kafkasya'da oluşturulacak barış ortamının Türkiye-Ermenistan ve Azerbaycan-Ermenistan dostluk ilişkileri yanında diğer bölgede yaratacağı kesindir. Bu sebeple, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorununun, taraflar arasında adil bir çözüme kavuşturulması son derece önemlidir.

---

⁹⁹ Milliyet Gazetesi, 20.06.2000

¹⁰⁰ Sarıahmetoğlu, a.g.e., s.28

2000'li yıllara gelindiğinde bile Dağlık Karabağ'daki bu çözümsüzlük, Ermenistan ve Azerbaycan için gerek ekonomik-siyasal, gerekse uluslar arası düzeyde ağır faturaları beraberinde getirmektedir. 1999'da liderlerin Moskova'da başlayan daha sonra Washington ve Cenevre'de devam eden görüşmelerin en önemli özelliği tarafların birbirlerini ve hassasiyetlerinin nereden kaynaklandığını anlamaya başlamalarıdır. Bu görüşmeler liderleri bugüne kadar ortak bir noktada buluşturmasa da sorunun çözümü için geleceğe ışık tutmaktadır.¹⁰¹

---

¹⁰¹ Aktaş, a.g.e., s.138

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KARABAĞ SORUNUNDA ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

4-5 Mayıs 1994'de Rusya'nın arabuluculuğu ile Bişkek'te bir araya gelen Azerbaycan ve Ermenistan Parlamento Başkanları ve Dağlık Karabağ'daki Ermeni ve Azerbaycan Türkü toplumlarının temsilcileri tarafından Bişkek Ateşkes Protokolü imzalanmış ve 12 Mayıs'ta ateşkes yürürlüğe girmiştir. Amaç ilk önce savaşın durdurulması, ardından sorunun barışçıl yollarla çözülmesi olmuştur. Bu antlaşmanın diğer ateşkes antlaşmalarından farkı her hangi bir yabancı askeri gücün savaş bölgesinde yerleştirilmediği halde gerçekleşmesidir.¹⁰²

Ancak sorunun bugüne kadar çözülememesi, doğal olarak akla şu soruyu getirmektedir. Dağlık Karabağ sorunu çözümlenememektedir dolayısıyla 1988'lerin başından itibaren Dağlık Karabağ sorununun çözümlenmesi için ortaya atılan adımların ve bugüne kadar niçin çözümlenemediğinin sebeplerinin üzerinde durulması gerekir. Bu yüzden iki önemli faktöre değinmek gerekmektedir. İlk olarak, Rusya bu sorunun çözümünde her zaman kilit devlet konumunda olmuştur. İkincisi ise dünyadaki büyük devletlerin bu sorunun ortaya çıktığı ilk günden itibaren Ermenistan'ın yaptıklarına göz yumması, sorunun bölgesel bir savaşa dönüşmesine yol açmıştır.¹⁰³

Genel olarak sorunun çözümündeki girişimleri üç aşamada ele almak mümkündür.

- Üçüncü veya dördüncü devletlerin arabuluculuğuyla (1991-1993),
- Uluslararası örgütler arabuluculuğuyla (1993-1997),
- Minsk Grubundaki eş başkanların ortak ve/veya ferdi girişimleri aracılığıyla.¹⁰⁴

---

¹⁰² Bahadır Kerimov, “ Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Dış Politikası (1993-2003)”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s.127

¹⁰³ Seferov ve İbadov, a.g.e., s.169

¹⁰⁴ Hasanov, a.g.e., s.52

Azerbaycan dış politikasında en önemli sorun topraklarının bir kısmının Ermenistan tarafından işgal altında tutulmasıdır, Haydar Aliyev döneminde bu sorunun çözümüne ilişkin atılan adımlar kesin bir sonuca varmasa da, bazı dönemlerde çözüme çok yaklaşılmıştır. Ermenistan lideri Levon Ter Petrosyan'ın 1997'de zorla istifa ettirilerek Robert Koçaryan'ın iktidara gelmesi sonucunda Karabağ sorununun barışçıl yolla çözümü bir çıkmaza girmiştir. Fakat Haydar Aliyev'in Karabağ politikasında da her hangi bir taviz vermeden Ermenistan'ın işgalci bir devlet olarak tanınması yolunda başarılı bir siyaset yürüttüğü söylenebilir.¹⁰⁵ Bu noktada, Aliyev döneminde sorunun çözümüne yönelik uluslar arası kuruluşlar nezdinde yapılan çalışmalara değinmekte fayda vardır.

3.1. Çözüm Arayışında Başrol Oyuncuları

Haydar Aliyev iktidarı döneminde Azerbaycan dünyanın birçok ülkesi ile ikili ilişkiler kurmuş, Avrupa Konseyi'ne üye olmuş, diğer çok sayıda uluslararası kuruluş ile irtibata geçmiştir. 11 Eylül 2001'den sonra uluslararası konjoktörün değişmesi ülkelerin dış politikalarını yeniden düzenlemeyi gerekli kılmıştır.¹⁰⁶

3.1.1. Birleşmiş Milletler

BM Teşkilatı, Ermenistan tarafından işgal edilmiş Dağlık Karabağ topraklarının boşaltılmasına ilişkin 30 Nisan 1993 tarihinde 822 no.lu, 29 Haziran 1993 tarihinde 853 no.lu, 14 Ekim 1993 tarihinde 874 no.lu ve 12 Kasım 1993 tarihinde 884 no.lu olmak üzere dört karar kabul etmiş bulunmaktadır.¹⁰⁷ (Bkz. Ek 3)

BM Güvenlik Konseyi'nin, Azerbaycan topraklarının işgali gerçeğine kayıtsız kalması Haydar Aliyev tarafından 22 Ekim 1995 tarihinde Birleşmiş Milletlerin kuruluşunun 50. yılı nedeniyle gerçekleştirilen 36. toplantısında yaptığı açılış konuşmasında, sert bir şekilde ifade edilmiştir. Bu konuşmadan sonra dönemin BM Genel Sekreteri Butros Gali, Dağlık Karabağ konusunu yıllık değerlendirme planına almıştır. Bu

---

¹⁰⁵ Kerimov, a.g.e., s. 32-33

¹⁰⁶ Kerimov, a.g.e., s.124-125

¹⁰⁷ Ülkü, a.g.e., s.45

değerlendirmede tecavüz gerçeği kabul edilmiş ve kınanmış ve çalışmanın derhal barış yoluyla çözümlenmesi bildirilmiştir.

1999 yılı Aralık ayında BM’de Azerbaycan’ın toprak bütünlüğüne bir daha onaylanması ve 2000 yılında Washington’un Ermenistan’a ayırdığı karşılıksız yardımı azaltması, Dağlık Karabağ’da verdiği mali yardımı ise tamamen durdurması, bu anlaşmazlığın düzenlenmesi hususunda Batı’nın konumu ve düşüncesinin tedricen değiştiğini ve Azerbaycan’a desteğin arttığını göstermiştir. Bölgede hayata geçirilen küresel ekonomik projelerde Azerbaycan’ın öncü rol oynaması, zamanla demokratik değerlerin yerleştiğinin gözlenmesi, Azerbaycan’ın iktisadi gücünün ve siyasi nüfuzunun artması, Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışmasının barış yoluyla çözümlenmesinde temel taleplerinin kabul edilmesine uygun ortamı hazırlamaktadır.¹⁰⁸

3.1.1.1. Azerbaycan - Ermenistan Savaşında Kuvvet Kullanma ve Meşru Savunma

Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Savaşta uluslararası hukuk kapsamına giren kuvvet kullanma ve meşru savunma durumlarının vuku bulduğu durumlara değinmekte fayda var.

Ağustos 2002’de Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev ile Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan arasında iki ülke sınırındaki Sederek’te görüşme gerçekleştirildiği sırada açıklama yapan, Ermenistan Savunma Bakanı Serj Sarkisyan, işgal bölgesinde Ermenistan askerlerinin bulunduğunu resmen ifade etmiş ve bunun normal olduğunu eklemiřtir¹⁰⁹. Aynı açıklamasında Sarkisyan, eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi topraklarını hiçbir zaman Azerbaycan toprağı olarak görmediklerini de vurgulamıştır.

şu husus açıkça belirtilmelidir ki eğer Ağustos 1928’de imzalanan savaşı ulusal politikanın bir aracı olmaktan çıkarmayı amaçlayan ve resmi adı Savaşın Terk Edilmesi İçin Genel Andlaşma olan Briand-Kellog Paktı ve BM Antlaşması öncesi durum söz

---

¹⁰⁸ Ülkü, a.g.e., s.46

¹⁰⁹ Hürriyet Gazetesi, 14 Ağustos 2002, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2002/08/14/166477.asp>

konusu olsaydı, Azerbaycan, Ermenistan kuvvetlerini işgal ettikleri Azerbaycan topraklarından çıkarma, hatta bunun ötesinde yayılmacılık politikalarıyla tehdit kaynağı oluşturması nedeniyle, günümüzde örneklerine de rastlanıldığı üzere, Ermenistan'ın içine de müdahale edebilirdi.¹¹⁰ Fakat, Briand-Kellog Paktı ve BM Antlaşması ile birlikte uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanılması yukarıda üzerinde durduğumuz çerçevede sınırlandırıldığı için, Azerbaycan kendisi, sadece meşru müdafaa hakkı doğrultusunda kuvvet kullanma yoluna başvurabilir. Peki, bunun dayanakları nedir ve çerçevesi ne olmalıdır?

Öncelikle, meşru müdafaa için şart olan saldırıya uğrama fiili üzerinde durmak gerekmektedir. Günümüzde Azerbaycan topraklarının işgal edilmiş olması, kimse tarafından reddedilmeyen bir husustur. Yukarıda, üzerinde çeşitli örneklerle de durulduğu üzere, hem BM Güvenlik Konseyi kararlarında, hem diğer birçok uluslararası hukuk metinlerinde bu husus kesinlikle kabul edilmiştir. Burada, tartışılması gerektiği iddia edilebilecek husus, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmiş olup olmadığı hususudur. Çünkü, BM Güvenlik Konseyi kararlarında, saldırgan tarafın Ermenistan olması hususu açıkça gösterilmemektedir. Fakat, tüm bu kararlarda, sorununun Ermenistan ile Azerbaycan arasında olduğunun vurgulanması, bazı uluslararası belgelerde ve bazı devletlerin açıklamalarında işgalci devletin Ermenistan olmasının açıkça belirtilmesi, Ermenistan yetkililerinin de çeşitli vesilelerle işgali ve Azerbaycan topraklarında halen asker bulundurduklarını kabul etmeleri, Azerbaycan'ın Ermenistan tarafından silahlı saldırıya uğramış olduğunun, yani Ermenistan'ın BM Antlaşması 2(4) maddesini ihlal ettiğinin göstergeleri olarak kabul edilmelidir. BM Güvenlik Konseyi belgelerinde, Ermenistan'ın isminin açıkça saldırgan ülke olarak gösterilmemesi, daha önce de ifade ettiğimiz üzere, Konsey üyelerinin politik yaklaşımlarından kaynaklanan somut bir durumdur. Bu arada, Ermenistan Parlamentosu'nun 1 Aralık 1989 tarihli, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesini kendisine birleştirmek doğrultusunda aldığı kararı halen yürürlükten kaldırmadığını da tekrar vurgulayalım.

Bunun yanında, Ermenistan, BM Genel Kurulu 2625 sayılı kararını da açıkça ihlal etmiştir. Ermenistan, bir dönem, politika değişikliğine giderek, Azerbaycan'ın Karabağ

---

¹¹⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 15 Ağustos 2002

bölgesini kendisine birleştirmek istemediğini, sadece bölgenin sözde bağımsızlık mücadelesini desteklediğini ifade etmiştir. Örneğin, Ermenistan Savunma Bakanı Serj Sarkisyan, 11 Ekim 2001’de işgal altında tuttıkları Azerbaycan toprakları ve Erivan’da temaslarda bulunan Azerbaycanlı gazetecilerle yaptığı görüşmede eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi’ni savunmak amacıyla sözde cumhuriyetin ordusunda görev almak isteyen Ermenistan vatandaşlarını destekleyeceklerini söylemiştir. Sarkisyan, işgal edilmiş bölgedeki Ermenistan vatandaşlarının sayısını bilemediğini belirterek, ‘Ancak oradaki Ermenistan vatandaşlarının sayısı, Dağlık Karabağ’ın güvenliğini sağlayacak düzeydedir. Ermenistan, Dağlık Karabağ’ın güvenliğinin garantörüdür’ demiştir.¹¹¹ Bu ve Ermenistan yetkililerinin, Azerbaycan’ın meşru müdafaa hakkını kullanmaya kalkması halinde, savaşın Bakü’de biteceği şeklindeki açıklamaları, diğer bir çok uluslararası hukuk metni ile beraber 2625 sayılı karara da açıkça aykırılık teşkil etmektedir.

Bu arada, konuya ilişkin aydınlatıcı bazı gelişmeler de Ermenistan’daki son devlet başkanlığı seçimleri sırasında yaşanmıştır. Öncelikle, şu anki devlet başkanı Robert Koçaryan’ın adaylığının geçerli olup olmadığı tartışması yaşanmıştır. Koçaryan’ın muhalifleri, onun adaylık için gerekli olan, “en az 10 yıl önceden itibaren Ermenistan vatandaşı olma” şartını yerine getirmediği gerekçesiyle aday olamayacağını ileri sürmüşlerdi. İddiaya göre, Ermenistan İçişleri Bakanlığı yukarıda değindiğimiz Ermenistan Parlamentosu’nun 1 Aralık 1989 tarihli kararına dayanarak, Koçaryan’a vatandaşlık şartına ilişkin gerekli belgeyi vermiş ve böylece sorun ortadan kalkmıştır. Seçimler sırasında yaşanan bir diğer gelişme ise, Koçaryan yönetiminin Erivan’da kendisine karşı girişilen hareketleri önlemek üzere işgal altında tuttıkları Azerbaycan topraklarından Erivan’a askeri güç kaydırmasıydı. Her iki gelişme Ermenistan yönetiminin, Azerbaycan topraklarına yönelik fiili hareketlerinin açık göstergesi sayılmalıdır.

Ermenistan’ın kendi kabul ettiği ölçüde yaptıkları, BM Genel Kurulu 3314 sayılı kararına da uygun değildir. 3314 sayılı kararın 3. maddesinde sayılanlar, Ermenistan’ı açıkça saldırgan devlet durumuna düşürmüştür. Ermenistan bazen bunlardan a) ve b)’yi kabul etmese bile, g) şıkında tanımlanan fiilleri gerçekleştirdiğini her zaman kabul etmiştir. AGİT Başkanı’nın Özel Temsilcisi Anjey Kasprshik de bölgeyi ziyareti sırasında

---

¹¹¹ Zaman Gazetesi, 12 Ekim 2001, <http://arsiv.zaman.com.tr/2002/01/10/dis/h6.htm>

yaptığı açıklamada işgal altındaki Azerbaycan topraklarında Ermenistan Savunma Bakanlığı'na bağlı birliklerin bulunduğunu, bunu Ermenistan Savunma Bakanı Serj Sarkisyan'ın da kabul ettiğini ifade etmiştir.¹¹² Bu fiil, UAD'ın 1986 Nikaragua Davası Kararı'nda silahlı saldırı olarak tanımlanmıştır ve dolayısıyla meşru müdafaa hakkı vermektedir.

Azerbaycan'ın, meşru müdafaa hakkını gerçekleştirebilmesi için, BM Güvenlik Konseyi'ne durumu tam olarak açıklayan rapor sunmalıdır. Gerçi, daha önce BM Güvenlik Konseyi'nin konuya ilişkin kararlar almış olduğu ve bu nedenle de Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkının artık ortadan kalmış olduğu ileri sürülebilir. Fakat, BM Antlaşması'nın 51. maddesine göre, Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkı, 'Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek' geçerli olmaktadır. Yani, meşru müdafaa hakkına son verecek önlemlerin, bu hakkın amaçlarını etkili olarak gerçekleştirecek kapasitede olması gerekmektedir. Sorununun günümüzdeki durumuna bakılacak olursa, böyle bir şeyin söz konusu olmadığı görülmektedir. Azerbaycan toprakları halen Ermenistan işgali altındadır. İşgalin sona erdirilmesi için belirli bir plan söz konusu değildir ve zaman Azerbaycan'ın aleyhine işlemektedir. Dolayısıyla, Azerbaycan, BM Güvenlik Konseyi'ne bilgi vermek suretiyle meşru müdafaa hakkı doğrultusunda, topraklarını işgalden kurtarmak için kuvvet kullanma yoluna gidebilir.

Azerbaycan, meşru müdafaa hakkı doğrultusunda kuvvet kullanma yoluna başvururken, orantılılık ilkesine dikkat etmek zorundadır. Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkı, Ermenistan'ın haksız fiiline dayandığına göre, Azerbaycan'ın kuvvet kullanmaktaki amacı, sadece işgal altındaki topraklarını kurtarmak olmalıdır. Eğer, Azerbaycan günümüz Ermenistan Cumhuriyeti topraklarının kendi tarihi toprakları olduğunu ileri sürerek, Ermenistan'ın içerisine yönelik kuvvet kullanma yoluna giderse, günümüzde Ermenistan'ın düştüğü duruma düşmüş olur.¹¹³

Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkına sahip olup olmaması bakımından sorgulanacak bir diğer nokta, saldırı ile meşru müdafaa hakkı arasındaki zaman bağlantısıdır. Bu konuda BM Antlaşması'nda bir zorlayıcı hüküm bulunmamakla beraber,

---

¹¹² Milliyet Gazetesi, 12 Nisan 2003

¹¹³ Kerimov, a.g.e., s. 127

akıllarda soru kalmaması için bu hususa değinmeyi gerekli görmekteyiz. Gerçekten de, Ermenistan'ın saldırılarına başlamasının üzerinden 10 yılı aşkın süre geçmiştir ve uzun süreden beridir iki ülke arasında ateşkes hali söz konudur. Bu nedenle de, zaman bağlantısı faktörünün bu konuda Azerbaycan'ın aleyhine olduğu düşünülebilir. Fakat, burada önemli olan, saldırıya uğramış olan devletin ilk tutumu olması gerekir. Azerbaycan, Ermenistan'ın ilk saldırıları karşısında hemen meşru müdafaa hakkını kullanmaya çalışmış ve bir ölçüde de başarılı olmuştur. Ama, Ermenistan'ın yoğunlaşan saldırılarını önleyememiş (nedenleri üzerinde durmuyoruz) ve topraklarının bir kısmı, resmi uluslararası belgelere de yansıdığı üzere işgal edilmiştir. İşgalin yoğunlaşması ve tek başına bunu önleyememesi üzerine, Azerbaycan'ın ateşkes anlaşması (barış anlaması değil) yapmaktan başka yolu kalmamıştır. Fakat, geçen süre içerisinde, Azerbaycan, topraklarının işgal altında kalmasını kabul etmeyeceğini, kuvvet kullanma yoluna başvurma dahil, topraklarını işgalden kurtarmak için tüm haklarını saklı tuttuğunu bir çok kere ifade etmiştir. Azerbaycan'ın ilk saldırı sırasında kendisi savunmak için yeterli güce sahip olamaması ve ateşkes yanışmak zorunda kalması, işgali kabul etmemesi ve topraklarını işgalden kurtarmak için kuvvet kullanma yoluna başvurma dahil, tüm haklarını saklı tuttuğunu bir çok kere ifade etmiş olması, yani bu doğrultudaki iradesini sürdürmesi nedeniyle, meşru müdafaa hakkında zaman bağlantısı açısından bir sorunun söz konusu olamayacağını göstermektedir.¹¹⁴

Tüm bunların yanında, Ermenistan'ın her düzeydeki yetkilileri Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanımadıklarını açıkça ifade etmekte, işgal altında tuttıkları toprakların (onlar bunu genel ifade ile “Dağlık Karabağ” olarak isimlendirmektedirler) hiçbir zaman Azerbaycan'a bırakılmasının söz konusu olamayacağını ifade etmektedirler.¹¹⁵ Sadece bu bile, devletin varlığına ve bütünlüğüne yönelmiş saldırıların meşru savunmaya hak kazandırdığına yönelik tezler ışığında, Azerbaycan'a meşru müdafaa hakkı vermektedir.

3.1.2. NATO

1997 yılından sonra da Azerbaycan Cumhuriyeti, çatışmanın barış yoluyla düzenlenmesi istikametindeki faaliyetlerini devam ettirmiştir. 1997 başlarında NATO genel sekreterinin Bakû'ye yapmış olduğu resmi ziyaret ile NATO-Azerbaycan ilişkileri

¹¹⁴<http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=68>

¹¹⁵ <http://www.panarmenian.net/news/eng/headlines/?task=search&keyword=Kocharian&id=6831>.

kurulmuştur. 1998 yılında AGİT'in Minsk grubunun, çatışmanın düzenlenmesinde “Genel Devlet” ilkesine dayanan yeni planına Azerbaycan'ın itirazı ve Haydar Aliyev'in ortaya koyduğu adım adım çözüm prensibini kabul ederek bu şekilde görüşmeleri devam ettirmeye hazır olduğunu bildirmesi başarılı adımlar olmuştur.¹¹⁶ Bugün de Nato'nun Dağlık Karabağ Sorunu ile ilgili tutumu değişmemiştir. Nato Genel Sekreterinin yeni atanan Güney Kafkasya ve Orta Asya özel temsilcisi James Appaturay önceki özel temsilci döneminde ilişkilerin iyi yönde ilerlediğini, Güney Kafkasya'nın NATO için büyük önem taşıdığını ve Azerbaycan'ın NATO ile işbirliğini canlı tuttuğu sürece çözümün barış yoluyla gerçekleşeceğini bildirmiştir.¹¹⁷

3.1.3. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)

Azerbaycan Cumhuriyeti 30 Ocak 1992 tarihinden bu yana AGİT (1 Ocak 1995 tarihine kadar Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı-AGİK olarak adlandırılmıştır) üyesidir. AGİT, Azerbaycan'ın üye olduğu ilk Avrupa örgütüdür. Azerbaycan'ın AGİT'e üye olmasının ardından Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ ihtilafının çözümü konusunun bu uluslar arası örgütün gündemine taşınması büyük bir önem arz etmiştir. 27-28 Şubat 1992 tarihlerinde AGİK Üst Düzey Memurlar Komitesi'nin toplantısında ilk defa bu sorunla ilgili görüşmeler yapılmıştır. Burada kabul edilen ve Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağlı olduğunu onaylayan belgede sınırların değiştirilmemesi koşuluyla sorunun barışçıl yoldan çözümüne yönelik çağrı yer almıştır. 24 Mart 1992'de AGİK Dışişleri Bakanları Konseyi'nin ilk olağanüstü görüşmesinde Dağlık Karabağ'daki durum ele alınmıştır. Görüşmelerde Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun barış yoluyla çözümüne ilişkin, Minsk Konferansı toplantısının yapılması ile ilgili karar kabul edilmiştir.¹¹⁸

Azerbaycan yönetimi 1992 yılından bu yana AGİT Zirvelerine katılmaktadır. İlk defa 8-10 Temmuz 1992 tarihleri arasında Helsinki'de yapılan AGİK Zirvesine katılan ülke heyeti toplantının belgelerini imzalamıştır. 5-6 Aralık 1994 tarihlerinde Macaristan'ın

---

¹¹⁶ Havva Memmedova, “ Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ Münafeşesine Fransa' nın Münasebeti”, **Journal of Qafqaz University**, Sayı.24, Kars, 2008, s. 172

¹¹⁷ <http://www.1news.com.tr/azerbaycan/siyaset/20101120015545244.html>

¹¹⁸ <http://library.aliyev-heritage.org/print.php?lang=tk&page=5412138>

başkenti Budapeşte’de AGİK’in yeni bir zirve toplantısı düzenlendi. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev AGİK toplantısına ilk kez katıldı. Toplantıya katılan devletler AGİK’in 1 Ocak 1995 tarihinden itibaren yeni Avrupa’nın uygar ortak yaşam kurallarını tespit eden, barışın, demokrasinin ve insan haklarının korunmasını sağlayan üye ülkelerin güvenliğini ve karşılıklı yarara dayalı işbirliği ilkelerini gerçekleştiren, kendi yönetim mekanizmaları olan ve Avrupa genelini kapsayan örgüte Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı’na dönüşmesine karar verdiler.¹¹⁹

Haydar Aliyev, 1993 yılının ikinci yarısından itibaren takip edilen, detaylandırılmış bir politikanın takibi sonucu Azerbaycan’ın bağımsızlık ve güvenlik sorunlarını uluslararası kuruluşlar vasıtası ile Avrupa düzeyine çıkardı. Bu kurumların bölgede barışın yerleşmesine ilişkin çabalarını hızlandırmıştır. Haydar Aliyev, Dağlık Karabağ çatışmasının çözülmesi konusunda dikkat ve ilgisini özellikle uluslararası ve bölgesel kuruluşların çalışmalarına vermiştir. Böylece konu ile ilgili Azerbaycan’ın yaklaşımının dünya kamuoyuna tanıtılması ve Ermenistan’ın mütecaviz olarak tanınmasına, Azerbaycan’ı destekleyen ülkelerin sayısının artmasına ve kuruluşların toplantılarında sorunun çözüm yollarına dair kararlar alınmasına nail olmuştur.

Haydar Aliyev, Ekim 1996’da Minsk Konferansı eş başkanları Valentin Lozinszki ve Hayke Talvitiye başta olarak AGİT’in temsilci heyetini kabul ederken, Minsk grubunun faaliyetini genel olarak olumlu değerlendirdiğini söylemiştir. Üye devletlere, Minsk Konferansına ve devlet başkanlarına hitap ederek, onları çözüm için ek önlemler almaya davet etmiştir. Haydar Aliyev; ne mevcut duruma, ne de savaşa razı olmadıklarını, ateşkes rejimini sonsuza kadar devam ettirmenin mümkün olmadığını, Azerbaycan’ın Ermenistan tarafından teklif edilecek olan, ancak uluslararası toplum ve AGİT için makbul olmayan şartları kabul etmeyeceklerini bildirmiştir.

1996 Kasım başlarında AGİT Parlamento Başkanı Javier Ruperes’in başkanlık ettiği temsilciler heyeti ile yapılan görüşmeler esnasında Ruperes, Haydar Aliyev’e hitaben, “Azerbaycan bu bölgede ve dünyada ilk demokratik Müslüman ülkedir. Dağlık Karabağ problemini başladığı andan itibaren meselenin barış yoluyla halledilmesine

---

¹¹⁹ Memmedova, a.g.e., s.172

taftar oldunuz ve bundan dolayı size minnettarız. Azerbaycan'da ve bütün dünyada müstesna liderlik kabiliyetine sahip olduğunuzu gösterdiniz ve şüphesiz ki sizin bu kabiliyetiniz, meselenin barış yoluyla çözülmesi sağlayacaktır” demiştir. Ruperes, AGİT Parlamentosu'nun her hangi bir ülkenin toprak bütünlüğünün şüphe altına alınmasına hiçbir zaman taraftar olmadığını, genellikle AGİT prensiplerine bu tarz bir yaklaşımın uygun olmadığını ifade etmiştir. Görüşmede Haydar Aliyev, “AGİT Parlamentosu'nun Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ın konumunu savunmasını olumlu olarak değerlendirmiş ve Lizbon zirvesine kadar işbirliğinin daha da genişleyeceği, bu toplantıda sorunun çözümü için yol bulunacağından ümitli olduğunu” bildirmiştir.¹²⁰

Haydar Aliyev'in yoğun çalışmalarının sonucunda Azerbaycan'ın dış politikasının çözmesi gereken en önemli sorunlardan birisi olan, Ermenistan'ın tecavüzünün sona erdirilmesi ve Dağlık Karabağ sorununun çözümü ile ilgili olarak Azerbaycan diplomasisi tarafından yürütülen çalışmalarda ilerlemeler sağlanmıştır.

3.1.3.1. Budapeşte Zirvesi

1994 Budapeşte zirve toplantısında Haydar Aliyev, Avrupa ve dünyanın önde gelen devlet başkanları ile görüşerek, Dağlık Karabağ'da barışın sağlanması sürecinin devam etmesi amacıyla nihai kararın kabul edilmesinde uzlaşmaya ulaşmak ve barış kuvvetlerinin şekillendirilmesine yardım etmek için derhal müzakerelerde bulunmuştur.¹²¹

Budapeşte görüşmesinde somut anlaşmazlıklar ilk kez görüşme konusu oldu. Zirvede bu örgüt çerçevesinde Avrupa güvenlik etkinliklerine katılacak barış güçlerinin oluşturulması ve sorunların mevcut olduğu bölgelere sevk edilmesi kararı da alındı. Katılımcı devletler bu kurumun yönetimi altında ilk barış güçlerinin Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesine sevk edilmesi konusunda uzlaşmaya vardılar. Toplantıda bunun yanı sıra Minsk süresi çerçevesinde eşbaşkanlık enstitüsü kurulup “Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili AGİT faaliyetinin yoğunluk kazanması” kararı kabul edildi. Budapeşte Zirvesinin sonuçları uyarınca 20 Aralık 1994 tarihinde Viyana'da Ermenistan-Azerbaycan Dağlık

---

¹²⁰ Ali Hasanov ve Şamil Şahmemmedov, **Lizbon Sammiti-96**, (Bakı: Azerbaycan Dövlət Neşriyatı), 1997, s.20

¹²¹ Ali Hasanov, **Azerbaycan Harici Siyaseti: Avrupa Devletleri ve ABŞ: (1991-1996)**, 1998, s. 87-88

Karabağ sorunu ile ilgili AGİT üyesi ülkelerin belirlediği askeri yetkililerden oluşan Üst Düzey Planlama Grubu kuruldu.¹²²

Azerbaycan hükümetinin, Budapeşte Zirvesi'nden sonra fazla vakit geçirmeden Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışmasının çözümü ile ilgili ülkeleri "Dağlık Karabağ probleminin yalnız uluslar arası prensipler ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün temin edilmesi yolu ile halledilebileceği" noktasına getirmiştir.

3.1.3.2. Lizbon Zirvesi

2-4 Aralık 1996 tarihlerinde Portekiz'in başkenti Lizbon'da AGİT üyesi ülkelerin devlet ve hükümet başkanlarının zirvesi yapıldı. Toplantıya Haydar Aliyev'in başkanlığındaki Azerbaycan heyeti katıldı. Lizbon Zirvesi'nde 54 katılımcı devlet tarafından "21. Yüzyılda Avrupa için Ortak ve Geniş Kapsamlı Güvenlik Modeli Bildirisi" kabul edildi. Bildiride üye ülkelerin güvenliğine yönelik tehditler belirtildi ve bu tehditleri ortadan kaldırmak için ortak işbirliğinin önemi özellikle vurgulandı.¹²³

Toplantıda ilk defa en üst düzeyde, AGİT kapsamında, sorunun çözümü için Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünün temel alınması, Ermenistan dışında tüm devletler tarafından net olarak desteklendi. Ermenistan tarafının ciddi engellemelerine rağmen Haydar Aliyev'in kararlı tutumu sonucunda AGİT Başkanının bildirisi kabul edildi. Zirve toplantısının nihai belgesine eklenen bu bildiride sorunun çözümüne ilişkin şu ilkeler yer almaktadır.

1. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ve Ermenistan Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğü;
2. Azerbaycan'ın sınırları içinde Dağlık Karabağ'a en geniş otonomi statüsünün verilmesi;
3. Dağlık Karabağ'ın tüm nüfusunun güvenliğinin güvence altına alınması.¹²⁴

---

¹²² Hasanov, a.g.e., s. 88

¹²³ Hasanov ve Şahmemmedov, a.g.e., 21

¹²⁴ Hasanov ve Şahmemmedov, a.g.e., 21-22

Lizbon Zirve toplantısı 52 Avrupa devletinin, ABD ve Kanada'nın, ayrıca gözlemci statüsüyle 10 Asya ve Afrika devlet başkanlarının katılımı ile gerçekleştirildi. Zirvedeki en önemli konulardan biride Ermenistan-Azerbaycan sorunuydu. Azerbaycan, AGİT ilkeleri çerçevesinde kendi toprak bütünlüğünü korumak şartıyla Dağlık Karabağ'a Azerbaycan sınırları içinde üst seviyede bir özerklik verileceği yaklaşımını dile getirdi. Azerbaycan'ın bu önerisi Ermenistan dışında AGİT Minsk Grubunun tüm üyeleri tarafından savunulmaktaydı. Ancak gösterdiği tüm çabalara rağmen, Azerbaycan önerdiği maddenin Lizbon Zirve toplantısının son kararından çıkarılmasına, yerine başka bir maddenin konulmasına engel olamadı. Çünkü Azerbaycan'ın önerdiği maddeye Ermenistan "veto" koyduğu için uzlaşma sağlanamadı. Ermenistan-Azerbaycan çatışmasıyla ilgili kararın 20 maddesinde gerçek bir tartışma yaşandı. Azerbaycan tarafının temsilcilerinin çabaları ve ısrarı üzerine Lizbon belgelerine 20. madde olarak Azerbaycan'ın isteklerini öngören bir madde konuldu. Bu maddeye göre Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü tanınmaktaydı. Ancak Ermeni tarafın son kararın 20. maddesine "veto" koydu. Azerbaycan tarafı da buna karşılık alınan kararları imzalamayarak "veto" hakkını kullandı. Sonunda son kararın 20. maddesi Azerbaycan'ın önerileri olmadan kabul edildi. Bunun yerine AGİT dönem başkanı Flavio Kotti Azerbaycan'ın isteklerini içeren sonuç bildirisini yayınladı. Bildiride 3 temel ilke vurgulanmaktaydı. Bunlar Ermenistan ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü, Dağlık Karabağ'a Azerbaycan içerisinde en yüksek statünün verilmesi ve Dağlık Karabağ'ın tüm nüfusunun güvenliğinin garanti altına alınması idi. Ermenistan'ın "veto"sunda sonuna kadar diretmesi nedeni ile Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü vurgulayan 20. madde zirvenin sonuç bildirisinden çıkarıldı. Bu zirvede de AGİT yetkilileri Ermenistan'a rağmen Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü vurgulayan maddenin sonuç bildirisinde per almasını sağlayabilirdi. Ancak bunun yapılmaması, AGİT gibi önemli bir uluslar arası kuruluşun Azerbaycan-Ermenistan çatışmasına yaklaşımındaki çifte standardın göstergesi oldu.¹²⁵

Lizbon Zirvesi sonrasında AGİT Minsk Grubunda eş başkanlık açısından bazı değişiklikler yapılmıştır. Önce Ocak 1997 başlarında Minsk Grubuna Fransa, Rusya ve ABD'li bir eş başkan atanmıştır. Eş başkanlar tarafından şimdiye kadar üç çözüm önerisi (Barış Antlaşması Taslağı) ortaya konmuş, fakat bunlardan biri Azerbaycan, diğer ikisi Ermenistan tarafından kabul edilmediği için uzlaşma sağlanamamıştır. Bu taslaklar

---

¹²⁵ Hasanov, a.g.e., s.71-72

sırasıyla “Paket Çözüm”, “Aşamalı Çözüm” ve “Ortak Devlet” şeklinde isimlendirilmektedir. Taslaklar genelde aynı maddeleri içermekle beraber, önemli farklılıklar da taşımaktadırlar. Taslakların her üçünde ekonomik unsurlar ön plana çıkarılarak, bölgenin kalkınması, yaşam standartlarının yükselmesi, bölgeye yabancı yatırımın gelmesi için barışın şart olduğu ifade edilmiştir. Taslaklar “Azerbaycan ile onun Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi” arasında çıkabilecek sorunların çözümü ve Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için bir komisyon kurulmasını öngörmektedir. Ayrıca her üç taslakta da Ermenistan silahlı güçlerinin, Azerbaycan topraklarını terk etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Diğer bir önemli nokta da Azerbaycan güvenlik ve emniyet kuvvetlerinin “Dağlık Karabağ Yönetimi”nin rızası olmadan onun sınırları içerisine giremeyeceği de belirtilmektedir. 17 Temmuz 1997’de ortaya çıkan ilk taslak olan “Paket Çözüm” sorununun çözümüne ilişkin tüm önemli noktaları içeren bir antlaşmayı öngörmekte idi. Buna göre iki antlaşma imzalanmalı, bunlardan birisi barışın şartlarını, diğeri ise Dağlık Karabağ’ın statüsünü belirlemeliydi. Burada Karabağ, Azerbaycan içerisinde özel bir yapı olarak tanımlanmakta ve onun polis güçleri ile beraber orduya sahip olabileceği de belirtilmekte idi.¹²⁶

2 Aralık 1997’de sunulan “Aşamalı Çözüm” paketi ise öncelikle barışın tam olarak sağlanmasından sonra mültecilerin geriye dönme şartlarının hazırlanması ve bölgede kurulacak özel yapının statüsünün belirlenmesi gerektiğini, daha sonra Laçın, Şuşa ve eski Şaumyan illerinin durumuyla ilgili görüşmelerin yapılmasını öngörmekte idi. 7 Kasım 1998’de sunulan ve “Ortak Devlet” olarak isimlendirilen son taslakta ise, “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti”nin kurulmasını ve bu cumhuriyetin Azerbaycan sınırları içinde, onunla ortak bir devlet oluşturmasını öngörmekteydi. Bu taslakta önceki tasarıları ek olarak Dağlık Karabağ’ın resmi dili Ermenice olarak gösterilmekte, isterse kendi parasını basabileceği hususuna da yer verilmekte idi. İlk iki tasarı Ermenistan tarafından, üçüncü tasarı ise Azerbaycan tarafından kabul edilmediği için uygulanamamıştır.¹²⁷

Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışmasının çözümü yönünde Haydar Aliyev’in yürüttüğü dinamik ve kararlı politika, 1996 Aralık ayında düzenlenen AGİT’in

---

¹²⁶ Ömer Göksel İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**, İstanbul: Alfa Yayın, 2004, s. 577-595

¹²⁷ Kerimov, a.g.e., s.32

Lizbon zirve toplantısında kendisini açıkça göstermiştir. Azerbaycan Cumhuriyetinin dış politikasını karşısındaki en önemli sorun alanını oluşturan Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışmasının uluslararası normlar esasında çözümünü öngören ve AGİT'in Lizbon Zirvesi'nde sergilenen iyi planlanmış siyasi manevralar Haydar Aliyev'in başarılı diplomasisinin temelini oluşturmuştur.

AGİT'in Lizbon'daki zirve toplantısında Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, "Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığı hakkındaki meşru olmayan iddialar, uluslararası hukukun herkes tarafından kabul edilen normları ile uyum sağlamamaktadır. Biz bu iddiaları hiçbir zaman kabul etmeyeceğiz. Biz Azerbaycan topraklarında ikinci bir Ermeni devletinin var olmasına izin vermeyeceğiz" diyerek bu konudaki kararlılığını ifade etmiştir.¹²⁸ Haydar Aliyev'in yoğun ve aktif siyaseti sayesinde Lizbon zirvesinde Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıyan karar resmi belge olarak kabul edilmiştir.

Aliyev, Lizbon zirvesinin Azerbaycan için hukuki ve siyasi önemini, "Toplantı başladığında Dağlık Karabağ ve Azerbaycan konusu tamamen unutulmuş iken iki üç gün içerisinde gündemin bir numaralı konusu haline geldi. Bunun sebebi, bütün devletlerin bu meselenin ne kadar önemli olduğunu anlamaları olmuştur. Biz buradaki faaliyetlerimizle çok geniş etki yaratabildik" ifadeleriyle ortaya koymuştur.¹²⁹

AGİT Minsk Grubu eş başkanlarının geriye dönük çalışmalarına bakıldığında Rusya ve Fransa'nın çeşitli sebeplerle çözümsüzlüğün devamına yönelik bir çizgi takip ettikleri görülmektedir. Bu nedenle yeni dönemde bu iki eş başkanın değişmesi zorunludur. Diğer iki ülke ile kıyaslandığında, daha yapıcı bir siyaset yürüten ABD'nin öncülüğünde bölgede barışın hakim kılınmasına ilişkin ortak siyasete daha fazla katkıda bulunabilecek, Ermeni lobisince tesir altına alınma ihtimali zayıf, tarafsızlığını jeopolitik menfaatlerinden dolayı yitirme riski daha az olan Çin, Japonya ya da Almanya'nın eş başkan olarak görev almaları faydalı olacaktır. Yirmi yıldır çözüme katkısı olmayan, hatta çözüm olasılıklarını baltalama konusunda profesyonelleşen zayıf halkaların değiştirilme zamanıdır.

---

¹²⁸ Hasanov ve Şahmemmedov, a.g.e., s.63

¹²⁹ Hasanov ve Şahmemmedov, a.g.e., s.115

3.2. Diğer Uluslararası Kuruluşlar Düzeyinde Yapılan Çalışmalar

Azerbaycan, dünya ile uyum sağlamak ve Dağlık Karabağ sorununun barış yoluyla çözülmesinde uluslararası kuruluşların rolünden yararlanmak amacıyla kısa bir süre içinde BM, AGİT, İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), Türk Devletleri Birliği (TDB), Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Uluslararası Para Fonu (IMF), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİB), Dünya Bankası (DB) ve İslam Kalkınma Bankası (İKB) üyesi olmuştur. Parlamentolararası birlik, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, Avrupa Parlamentosu, NATO gibi uluslararası ve bölgesel kurumlarla karşılıklı ilişkiler kurulmuştur.¹³⁰

Haydar Aliyev uluslararası ve bölgesel kuruluşların toplantılarında Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun asıl mahiyetini açıklayarak Ermenistan'ın işgalci, Azerbaycan'ın işgale maruz kalmış ülke olduğunu ortaya koyan konuşmalar yaparak her fırsattan azami ölçüde konuyu sıklıkla dünya gündemine getirmiştir. Bu sayede birçok devletin, uluslararası kuruluş ve bölgesel oluşumun, Ermenistan'ın tutumunu kınayan kararlar almalarını ve açıklamalar yapmalarını sağlamıştır.

Bağımsızlığın ilk yıllarından farklı olarak, uzlaşmacı bir siyaset izleyerek Avrupa'nın önemli devletleri olarak bilinen Fransa, İngiltere, Almanya, Belçika, Norveç, Bulgaristan ve Romanya ile karşılıklı dostluk ve işbirliği anlaşmaları yapılmıştır. Böylece uluslararası toplumun çok yönlü desteği elde edilmiştir.

Lizbon zirvesinde Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ sorununun çözümü için izlediği adil tutumun bütün Avrupa devletleri tarafından desteklenmesi, Haydar Aliyev' in yürüttüğü diplomasi başarısının açık bir göstergesidir.¹³¹

3.3. Minsk Grubu ve Çalışmaları

Hocalı katliamı o güne dek birbirine düşman çetelerin çatışması şeklinde süren Dağlık Karabağ uyuşmazlığında bir dönüm noktası oldu. Bu tarihten sonra artık çetelerin değil ulusal orduların savaşı söz konusuydu. 1992 yılında Azerbaycan ve Ermenistan'ın

---

¹³⁰ Memmedova, a.g.e., s.177

¹³¹ Memmedova, a.g.e., s.178

AGİT- Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na üye olmasıyla, uluslararası camia da olayı çözüme kavuşturmak için girişimlerde bulunmuştur. Çatışmalar sürerken, 24 Mart 1992'de Helsinki'de toplanan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) Dışişleri Bakanları Konseyi, Dağlık Karabağ sorununun çözümü için Beyaz Rusya'nın Minsk kentinde bir konferans düzenlenmesine karar verdi. Bölge devletlerinin arabulucu girişimlerine ek olarak AGİT, Rusya'nın tek başına arabulucu faaliyet sürdürdüğü bu konuyla yakından ilgilenmek üzere Minsk Grubu'nu kurmuştur. Bünyesinde Ermenistan, Azerbaycan, Türkiye, Beyaz Rusya, İtalya, Almanya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya ve İsveç temsilcilerinin bulunduğu gruba 1997'den itibaren Rusya, ABD ve Fransa tarafından eşbaşkanlar atanmaktadır.

İlk çözüm bulma girişimi olarak 23-24 Mart 1992'de AGİT'e üye ülkelerin Dışişleri Bakanları tarafından Helsinki'de yapılan görüşmede barış konferansının toplanması kararlaştırılmıştır. Ancak bu girişimden sonuç alınamamakla beraber aynı yılın Mayıs ayında Ermeniler'in Azerbaycan rayonlarından Şuşa ve Laçın'i işgal etmesiyle, 21 Mayıs'ta AGİT Kıdemli Memurlar Komitesi toplantısında ABD temsilcisi, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü vurgulayan ve bölgedeki yabancı askerlerin çekilmesini öngören tasarıyı sunmuştur. Ermenistan dışındaki ülkelerin kabul ettiği bu tasarı da herhangi bir sonuç vermemiştir. Çatışmaların devam ettiği bu süre içerisinde Kazakistan'ın girişimleriyle ateşkes ilan edilmesi yönünde olumlu adımlar atılmıştır. 27 Ağustos'ta Grup Başkanı Mario Rafaelli taraflar arasında görüşmeler yapılması için girişimlerde bulunmuş ve aynı gün imzalanan Alma-Ata Beyannamesi ile ateşkes sağlanmıştır. Ancak 14-15 Eylül 1992 tarihlerinde çalışma grubunun faaliyete geçmesinin ardından Ermenistan bu beyannameyi sebepsiz olarak reddetmiştir.¹³²

3.3.1. Sonuçsuz Kalan Barış Görüşmeleri

27 Mart 1993'te Ermenistan, Dağlık Karabağ bölgesiyle kendisi arasında koridor rayon olan Kelbecer'i işgal etti. 6 Nisan'da Azerbaycan bölgenin işgalini açıklayan mesajını yayınladı ve AGİT'in barış görüşmelerinden çekildiğini ilan etti.¹³³ Bu olaydan sonra Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ile görüşmeler yapan Azerbaycan, devam eden

¹³² Aslanlı, “ Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, s.405-406

¹³³ Aslanlı, “ Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, s.407

işgallerle ilgili bir karar alınmasını talep etti. BM Güvenlik Konseyi ise Ermenistan'ın barışı tehdit eden girişimlerinden duyduğu rahatsızlığı dile getirerek, AGİT barış girişimlerini desteklediğini açıkladı. 28 Nisan 1993'te Azerbaycan'ın isteği ile Prag'da yeni bir AGİT toplantısı gerçekleştirildi. Toplantıda Ermenistan'ın Kelbecer'den çekilmesi gerektiği vurgulandı ancak Ermenistan bunu kabul etmediği için görüşmeler sonuçsuz kaldı.¹³⁴ Sonuçsuz kalan barış görüşmelerinin gerçekleştiği 1993 Eylül'ünde Moskova'da gerçekleştirilen toplantıda Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'ı "taraf" olarak kabul etmesi istenmiş ve bu toplantı da sonuçsuz kalmıştır.¹³⁵ Ancak Azerbaycan Dağlık Karabağ'ı her ne kadar taraf olarak kabul etmese de, Ermenistan ve Ermenistan'dan yana tavır gösteren arabulucu ülkeler Karabağ temsilcilerinin muhatap alınmasını sağlamışlardır. Sorunun genel tanımında ise; Ermenistan bu krizi Dağlık Karabağ ve Azerbaycan arasındaki bir mesele olarak açıklamakta, sorunun ikisi arasında çözülmesinden yana olduğunu belirtmektedir. Dağlık Karabağ bölgesinde nüfus çoğunluğunu Ermeniler'in oluşturmasından dolayı bu sözde kriz tanımında, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ın özgürlüğü için çalıştığı izlenimi dünya kamuoyuna sunulmuştur.

5 Mayıs 1994 tarihinde Bişkek'te Azerbaycan, Ermenistan ve Karabağ temsilcileri arasında imzalanan protokol ile artık bir ateşkes sürecine girilmiş ve bölgede devam eden silahlı çatışmalar son bulmuştur. Ancak yine de Ermenistan'ın işgal ettiği bölgeler konusu ile ilgili olarak herhangi bir gelişme sağlanamamış, sorunu çözmek üzere grup bünyesinde yoğun diplomatik ataklar başlamıştır. Bişkek Protokolü, Dağlık Karabağ meselesini çatışma konumundan siyasi konuma taşımıştır. Gerek bölge devletlerinin gerekse uluslararası camianın soruna bakışı, çözüm arayan devletlerin bölgedeki etkinliği ile ilgili bir mesele olmuştur. Rusya'nın ve ABD'nin konu ile ilgili açıklamaları zaman zaman birbirlerine karşıt çabalara da dönüşmüştür. Fransa ve Türkiye'nin konuları ise birbirine zıt şekilde, Ermenistan ve Azerbaycan'ı destekler nitelik taşımaktadır. Dağlık Karabağ sorunundan dolayı doğu ve batı sınırlarının kapatılması ve bunun sonucunda ekonomik darboğaza giren Ermenistan'ın meseleye yaklaşımı ise grup eşbaşkanlarının yönlendirmeleriyle şekil almaktadır. Türkiye'nin konuyla ilgili tutumu; sınırları kapatmanın yanı sıra; Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik iddialarını bitirme çalışmalarıyla

---

¹³⁴ Aslanlı, " Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", s.408

¹³⁵ Cabbarlı, a.g.e., s.32

da kendisini göstermektedir. Sadece bu yüzden bölgede etkili konuma ulaşamayan Ermenistan, olumlu adımları atmadığı sürece Karabağ sorunu da çözüme ulaşamayacaktır.

1995 yılında ikili eşbaşkanlık sistemini sürdüren grubun daimi eşbaşkanlık görevini elinde bulunduran Rusya, diğer eşbaşkanlık görevini sürdüren Finlandiya ile birlikte; Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan bölgelerinden ayrılması ve yerli halkın (kaçgınlardan/göçmenlerin) yeniden kendi topraklarına dönmesi ile ilgili konuları tartışıyordu.¹³⁶

1996 yılında Lizbon'da gerçekleştirilen AGİT zirve toplantısında Azerbaycan ve Ermenistan sorununa yönelik hazırlanan belgede; Ermenistan tarafından Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün tanınması, Dağlık Karabağ nüfusunun güvenliğinin sağlanması ve bölgeye "kendi kendini yönetme" hakkının verilmesi ile ilgili maddeler yer almıştır. Ancak tüm üye ülkelerin kabul ettiği bu belge Ermenistan tarafından kabul edilmemiştir.¹³⁷ Aynı zamanda bu tarih içerisinde, sorunların çözümünde etkisiz kalan Batılı ülkelerin grup üyeliğinde bir dönüşüm süreci yaşanmıştır. Artık dönemsel eşbaşkanlık durumu kaldırılmış, onun yerine üç ülkenin temsil ettiği daimi eşbaşkanlık konumu oluşturulmuştur.¹³⁸ Rusya, ABD ve Fransa'nın yürüttüğü eşbaşkanlık sayesinde bütün inisiyatiflerin Rusya'nın elinde olmasının önüne geçilerek bir nevi denge oluşturulmuştur.

Minsk Grubu'nun önemli açılımlarda bulunduğu 1997 yılında; eşbaşkanların bölgeyi ziyaretleri, tüm taraflarla yaptıkları görüşmeler ve hazırladıkları bildirimler sonucunda üç çözüm önerisi sunulmuştur. Bunlar:

- Toptan Çözüm
- Aşamalı Çözüm
- Ortak Devlet önerisidir.

---

¹³⁶ Nazım Cafersoy, "Bağımsızlığın 10. Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri", **Avrasya Dosyası (Azerbaycan Özel)**, Cilt: 7, Sayı: 1, İlkbahar 2001, s.298

¹³⁷ <http://library.aliyev-heritage.org/print.php?lang=tk&page=5349032>

¹³⁸ Cafersoy, a.g.e., s.299

17 Temmuz 1997’de sunulan “Toptan Çözüm” taslağı, taraflar arasında yapılması gereken barış anlaşmasını ve Dağlık Karabağ’ın yeni statüsünü içermekteydi. Buna ek olarak; Laçın, Şuşa ve diğer işgal edilmiş toprakların yeni durumu da bu taslak ile belirlenmekteydi. 2 Aralık 1997’de ise “Aşamalı Çözüm” taslağı sunulmuştur. Buna göre, Dağlık Karabağ ve işgal edilen diğer bölgelerin durumunun ayrı ayrı çözüme kavuşturulması gerektiği ve göçmenlerin nihai durumunun ne olacağı kararlaştırılmıştır. 7 Kasım 1998’de ise son çözüm taslağı olan “Ortak Devlet” sunulmuştur. Ortak Devlet taslağında ise, bölgede bir Dağlık Karabağ Cumhuriyeti kurulması, resmi dilinin Ermenice olması ve Laçın koridorunun durumu ile ilgili maddeler yer almıştır.¹³⁹ Bu maddelerden ilk ikisini Ermenistan, sonuncusunu ise Azerbaycan kabul etmemiş ve bu girişim sonuçsuz kalmıştır. Azerbaycan’ın yaklaşımları öncelikli olarak; Ermenistan’ın işgal ettiği rayonlardan çekilmesi, Dağlık Karabağ’ın yeni bir statüye kavuşturulması, Azerbaycanlı göçmenlerin yurtlarına geri dönmesi ve bu bölgede Ermenistan etkisinin azaltılması yönündedir. Ancak yapılan tüm görüşmelerde görüleceği üzere, işin sonucu daima Ermenistan’ın baskın durumda olacağı şekilde gerçekleşmiştir. Yüzyılın son zirvesi olarak adlandırılan AGİT İstanbul Zirvesi’nde tartışılan en önemli konulardan biri de Dağlık Karabağ sorunuydu. Azerbaycan ve Ermenistan liderlerinin sorunun çözümüyle ilgili girişimlerinin övüldüğü zirvede, Minsk Grubu’nun barışa giden yolda daha etkili adımlar atacağıyla ilgili temennilerde bulunulmuştur.¹⁴⁰

Minsk Grubu içerisinde ABD’nin etkisi, daha çok üçlü eşbaşkanlık sisteminin oluşturulmasıyla kendisini göstermiştir. Daha önce çoğunlukla Rusya’nın inisiyatifinde bulunan barış görüşmeleri, 1997’den itibaren ABD’nin etkili açılımlarıyla devam etmiştir. ABD Başkanı Bill Clinton döneminde Dağlık Karabağ sorununa yönelik açılımlar, genellikle taraf ülke başkanlarını bir araya getirme girişimleri, telefon diplomasisi veya ekonomik destek sözleriyle sürmüştür. George W. Bush yönetiminin ise, göreve gelir gelmez sorun ile ilgili çözüm çalışmalarına başlamasıyla, eskisine göre daha etkili gelişmeler başlamıştır. 2001 Nisan ayında ABD, taraf ülkelere Florida’nın Key West beldesinde sorunların çözümü için görüşme yapılmasını teklif etmiş ve Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev ve Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan’ın bir araya gelmesiyle bu görüşme gerçekleşmiştir. Ermenistan’ın, ABD tarafından işin rahat

¹³⁹ Aslanlı, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, s.419

¹⁴⁰ AGİT İstanbul Deklarasyonu 18-19 Kasım 1999, http://www.belgenet.com/arsiv/agitistanbul_2.html

sonuçlandırılması yönünde az da olsa baskıya tabi tutulduğu görüşmede yeni barış görüşmelerinin yapılması konusunda da mutakabata varılarak görüşme sona ermiştir. Bu girişim, Batı tarafından olumlu karşılanmış ve taraf ülkeler son gelişmelerden duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdir.¹⁴¹

Aynı dönemlerde bir diğer eşbaşkan Fransa'nın, girişimleri sonuçsuz kalsa da Rusya ve ABD açılımlarına alternatif olma görünümü de ortaya çıkmıştır. Devlet başkanlarının Fransa tarafından buluşturulması ve yeni gündem maddeleri oluşturulması, sorun ile ilgili olarak genelde yumuşama tavırları doğurmuştur. Ermeni lobisinin en etkili olduğu ülkelerden Fransa'nın bu açılımlardaki tutumu genellikle Ermenistan'dan yana olmuş, Azerbaycan ise, yapılan görüşmelerden sonra hiçbir çabanın sonuç vermeyeceği kanaatine varmıştır. 1997 yılında Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın çabalarıyla Ermenistan, daha sonra reddedeceği konularla ilgili olarak ikna edilmiştir. Ancak Ermenistan'daki iktidar ve muhalefet gruplarının zıtlaşması, bu konudaki girişimleri sonuçsuz bırakmıştır. 2001 yılında Avrupa Konseyi üyeliğine alınan Azerbaycan ve Ermenistan'ı yeniden bir araya getiren Fransa, burada yapılan görüşmelerin olumlu olduğunu belirtmiştir. İki ülke liderleri Mart 2001'de ikili ve üçlü görüşmeler yapmış, Fransa ve Ermenistan bu görüşmelerden sonra barışın kesin olarak sağlanacağını belirtmişlerdir. Ancak Fransa'da ağırlık gösteren Ermeni lobisinin bu söylemlerini yalanlayan Azerbaycan, barış ile ilgili yeni planlar beklediğini belirtmiştir.¹⁴² 2002 yılında Grup Eşbaşkanları Bakü'ye yaptıkları ziyarette meselenin barışçıl yollarla çözümünün gerekliliği üzerinde durmuşlardır.¹⁴³ Aynı görüşmede Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, sorunun çözümü konusunda uluslararası kuruluşların çok pasif kaldıklarını ve Azerbaycan kamuoyunda sorunun bu kuruluşlar yardımıyla barışçıl yollardan çözüleceğine dair inancın azaldığını vurgulamıştır.¹⁴⁴

---

¹⁴¹ Zaman Gazetesi, 18.04.2001

¹⁴² Aslanlı, “**Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu**”, s.424

¹⁴³ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/disbasinbaslik/2002/09/30x09x02.HTM>,

¹⁴⁴ Şenol Kantarcı, Karabağ Sorunu Diplomasi İle Çözülemez: Askeri Müdahale Şart, Stratejik Analiz, <http://www.turksam.org/tr/a216.html>

2003 yılında ise, hem Ermenistan'da hem de Azerbaycan'da gerçekleşen seçimlerden dolayı Dağlık Karabağ meselesi kısa süreliğine askıya alınmıştır.¹⁴⁵ Azerbaycan seçimlerinin akabinde Grup Eşbaşkanlarını kabul eden Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Abiyev, BM'nin Ermenistan'ın işgalleriyle ilgili aldığı kararların uygulanmaması halinde herhangi bir çözüm beklemenin anlamsız olacağını ifade etmiştir.¹⁴⁶

2004 yılında Bulgaristan'da gerçekleştirilen AGİT Bakanlar Konseyi toplantısında söz alan Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan, Azerbaycan ile Dağlık Karabağ arasındaki sorunun Ermenistan'ın barışçıl vizyonu ile çözüleceğini belirtmiş ve Azerbaycan'ın saldırgan tutumlarından vazgeçmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁴⁷ Azerbaycan'ı bölgede "işgalci" olarak nitelendiren Oskanyan; Ermenistan için, şimdiye kadar yapılan görüşmelerin hiçbir mana ifade etmediğini bu şekilde belirtmiştir. Son dönemlerde devam eden iyimser tavırlardan sonra Ermenistan'ın sert açıklamaları, Azerbaycan tarafından eleştirilmiş ve sorunun karşılıklı görüşmelerle hallolmayacağı yönündeki inanç kuvvetlenmiştir. Bunun akabinde 2005 yılında Londra'da gerçekleştirilen grup toplantısına katılan Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri bakanları çözüm konusunda faaliyet gösteren üyelerle ayrı görüşmeler düzenlemekle birlikte, birbirleriyle görüşmemişlerdir.

2006 yılı ise, uluslararası kuruluşların düzenlediği toplantılarda taraf devletlerin bir araya getirilme çabalarıyla sürmüş ve grup eşbaşkanları sonraki sene için daha olumlu adımlar atılacağı konusunda fikir birliğine varmıştır. Aynı yıl, Fransa'nın bir başka girişimi olan ve grup eşbaşkanlarının himayesinde Rambouillet Şatosu'nda gerçekleştirilen Bakü-Erivan zirvesi de tıpkı diğer buluşmalarda olduğu gibi barış temennileriyle sona ermiştir. Fransa'nın Ermenistan'dan yana olan yaklaşımlarını devam ettirdiği bu süreç

---

¹⁴⁵ The Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)
http://www.osce.org/documents/sg/2004/05/2677_en.pdf, s. 56

¹⁴⁶ Şenol Kantarcı, Karabağ Sorunu Diplomasi İle Çözülemez: Askeri Müdahale Şart, Stratejik Analiz,
<http://www.turksam.org/tr/a216.html>

bakıldığında, Azerbaycan, hiçbir şekilde tatmin edilmemiş taraf ve Fransa'nın da makul öneriler sunamamış bir eşbaşkanlık profili sergilediği gözlemlenmektedir.

2007 yılında Minsk Grubu'nun girişimleriyle Azerbaycan ve Ermenistan'ın üzerinde mutabık kaldığı Madrid Kriterleri kabul edilmiştir. Sonraki görüşmelerde temel alınacak bu bildirge Dağlık Karabağ sorununun çözümü için önem taşımaktadır. Madrid bildirisinde yer alan maddelere göre;

- Dağlık Karabağ'ın çevresinde işgal edilen bölgeler boşaltılacak,
- Ermenistan ile Dağlık Karabağ'ın irtibatını sağlayan koridor açılacak,
- Bütün göçmenler topraklarına dönecek,
- Barış gücünün işlevini yerine getirecek uluslararası güvence sağlanacak,
- Dağlık Karabağ Ermenilerine gerekli güvence verilerek kendilerini idare etme hakları tanınacak,
- Dağlık Karabağ'ın hukuki statüsünün belirlenmesi için inisiyatif kullanılacaktır.¹⁴⁸

2008 yılındaki çözüm çalışmalarına Bakü'de başlayan Minsk Grubu Eşbaşkanları, Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanlarının söylem yoluyla da olsa anlaşmaları gerektiği üzerinde durmuşlardır. Yılsonunda Helsinki'de gerçekleştirilen AGİT Bakanlar Konseyi Toplantısı'nda da Minsk Grubu'nun önemli bir barış taslağı üzerinde çalışacağı belirtilmiştir.¹⁴⁹ Bu yıl içerisindeki bir diğer önemli gelişme ise, Kasım 2008'de Rusya'nın girişimleriyle Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanan ve Madrid Kriterleri'ne uyulması ve taraf devletlerin barışı en kısa zamanda sağlaması yönünde vurgular içeren Moskova Bildirgesi imzalanmıştır.¹⁵⁰ Madrid Kriterleri'nde yer alan Azerbaycan aleyhindeki maddelerden dolayı Ermenistan yeni bildirmede önemli avantajlar elde etmiş gibi görünse bile, bu açılmadaki temel konunun Rusya'nın bölgedeki ve konu üzerindeki etkinliğinin tazelenmesi olduğu göz ardı edilmemelidir. Bunun yanı sıra 1992 Prag görüşmelerinde, 1996 Lizbon Zirvesi'nde ve 2005 Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Genel Kurulu'nda alınan, "Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğu ve

¹⁴⁸ <http://yenisafak.com.tr/Dunya/?t=13.07.2009&i=198222>

¹⁴⁹ <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=911628&Date=06.12.2008&CategoryID=100>

¹⁵⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 10.11.2008

Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal ettiği"ne dair kararlar Azerbaycan'ın kullanabileceği en büyük kozlardır.¹⁵¹2009 Mayıs ayında Minsk Grubu arabuluculuğu ile Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanları Prag'da görüşmüşlerdir. Grup eşbaşkanı Matthew Bryza, görüşmenin oldukça olumlu geçtiğini ve tarafların temel ilkelerde anlaştıklarını vurgulamıştır. Ancak Azerbaycan ise, Ermenistan'ın bu görüşmede yapıcı tutum sergilemediğini belirterek, herhangi bir olumlu adım atılmadığını bildirmiştir.

2009 yılının bir diğer önemli görüşmesi Temmuz ayında Moskova'da gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Devlet Başkanları'nın bir araya geldiği görüşmenin, önemli bazı konuların tartışıldığı ve şimdiye kadarki sürecin ele alındığı bir mahiyette olduğu katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Herhangi bir uygulama kararının alınmadığı görüşme sonrasında, Rus temsilci Yuri Merjlikin, eşbaşkanlardan Mathew Bryza ve Bernard Fassier tarafından Ağustos ve Eylül aylarında bölgeye ziyaretlerin gerçekleşeceğini ve ekim ayında taraf ülkelerin devlet başkanlarının yeniden bir araya getirileceğini belirtmiştir.¹⁵²

3.4. Dağlık Karabağ Müzakerelerinde Son Uzlaşma Paketi

Dağlık Karabağ sorununu çözüme kavuşturmak için arabuluculuk yapan Devletlerin temsilcilerinin yaptıkları açıklamalarla yaratılan iyimser ortamda, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan arasındaki görüşmeler ise Minsk Grubu adına Fransa'nın ev sahipliğinde 10-11 Şubat 2006 tarihleri arasında, Paris yakınındaki Rambouillet Şatosu'nda yapılmıştır. Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın iki liderle ayrı ayrı yaptığı görüşmelerden sonra gerçekleştirilen Aliyev-Koçaryan Zirvesi ise başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Zira, İlham Aliyev de Robert Koçaryan da öteden beri savundukları pozisyonlarını korumuşlar ve sadece barış görüşmeleri sürecinin ileride yapılacak toplantılarla devam etmesinde anlaşmışlardır. Sorunun çözümü için oluşturulan AGİT Minsk Grubu'nun yayımladığı bildiride ise "yoğun görüşmelere

---

¹⁵¹ Şenol Kantarcı, Karabağ Sorunu Diplomasi İle Çözülemez: Askeri Müdahale Şart, Stratejik Analiz, <http://www.turksam.org/tr/a216.html>

¹⁵² Yenişafak Gazetesi, <http://yenisafak.com.tr/Dunya/?c=4&i=199407>

karşın, tarafların bazı hassas ilkeler konusundaki tutumlarında herhangi bir değişiklik olmadığı” belirtilmiştir.¹⁵³

Ancak, büyük temennilerle başlayan Rambouillet görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının yaptığı hayal kırıklığı, kısa bir süre sonra Moskova ve Washington’dan gelen açıklamalar ve basına yansıyan olası barış planının ana hatları nedeniyle yerini yeni umutlara bırakmıştır. Zirvenin hemen sonrasında ilk olarak Rusya Federasyonu, Dışişleri Bakanlığı üst düzey yetkilisi Boris Malahov’un yaptığı açıklama ile 11 Ağustos 2006 tarihinde Karabağ’da yapılacak başkanlık seçimlerine karşı olduğunu ve ülkesinin Azerbaycan’ın toprak bütünlüğüne destek verdiğini duyurmuştur. Bu açıklama Erivan’da şok etkisi yaratırken¹⁵⁴, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin de çalışma ziyareti için Bakû’de bulunduğu sırada İlham Aliyev ile yaptığı görüşmede, Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan’a destek verdiklerini ve çözüm için arabuluculuk yapabileceklerini belirtmiştir.¹⁵⁵

Rusya’nın bu açıklamalarının ardından, İran’ı kuşatma politikası kapsamında Azerbaycan’ın Washington için stratejik öneminin artması ve bu bağlamda ABD yönetiminin, Azerbaycan’a Ermenistan’dan daha fazla askeri yardım yapılması için Kongre onayı istemesi, Ermeni yetkilileri ve Ermeni Lobisini çok fazla rahatsız etmiştir.

Yukarıda genel hatlarıyla aktarılan, Rusya Federasyonu ve ABD’den gelen bu açıklamalar üzerine ise Dağlık Karabağ Sorunu’nun çözümüne yönelik olarak Azerbaycan ve özellikle Ermenistan’dan, İlham Aliyev’in, İran krizinin derinleştiği bir konjontürde Washington’a yapacağı resmi ziyaret öncesinde farklı yaklaşımlar sunulmaya başlanmıştır. Bu yaklaşımlar kapsamında Ermenistan, yaklaşık 15 yıldır işgal altında tuttuğu Azeri topraklarının bir bölümünü boşaltmayı sonunda kabul ettiğini resmi olmayan kanallardan açıklarken¹⁵⁶, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov da Aliyev’in ABD ziyaretinden iki gün önce Azatlık Radyosu’na yaptığı konuşmada, Ermeni işgali altındaki

---

¹⁵³ Milliyet Gazetesi, 14.02.2006; Milliyet Gazetesi, 12.02.2006; Zaman Gazetesi, 11.02.2006; Radikal Gazetesi, 14.02.2006

¹⁵⁴ Milliyet Gazetesi, 26.02.2006

¹⁵⁵ Zaman Gazetesi, 23.02.2006

¹⁵⁶ Milliyet Gzetesi, 21.03.2006

Yukarı Karabağ ile ilgili sorunun çözüm sürecini değerlendirirken, Yukarı Karabağ'a, Azerbaycan içinde yer almak kaydıyla özerklik verilebileceğini belirtmiştir.

Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümüne yönelik olarak gizlilik içerisinde sürdürülen müzakereler sırasında taraflara sunulan ve özellikle Ermeni yetkililerin yaptıkları açıklamalarla basına sızdırılan planın belli başlı unsurlarını şu şekilde tespit etmek mümkündür:

- Ermenistan, Dağlık Karabağ dışındaki reyonlardan çekilecek, bölgeye barış gücü yerleştirilecek ve mülteciler geri dönecektir.
- Azerbaycan ile Ermenistan arasında ulaşım hatları açılacak ve güven artırıcı önlemlerle iki ulus arasındaki husumet giderilecektir.
- Azeri nüfusun Dağlık Karabağ'a dönmesinden 15-20 yıl geçtikten sonra bölgenin geleceğine ilişkin referandum yapılacaktır.

Genel hatlarıyla analiz edildiğinde söz konusu planın, “paket uzlaşısı, aşama aşama yürütme” şeklinde formüle edildiği ve son aşamada Dağlık Karabağ'ın statüsü ile ilgili olarak bir referandumu öngördüğü saptanmaktadır.¹⁵⁷

Tarafların taslak plana yaklaşımları incelendiğinde ise, Ermenistan'ın planı görüşmeye hazır olduğunu açıklamakla birlikte, sorunun çözümünü bütünleyen Ermenistan ve Karabağ arasındaki koridorun temini ile Dağlık Karabağ'ın geçici statüye sahip olması ve daimi statünün Dağlık Karabağ halkının oylarıyla belirlenmesi hususlarının belirtilmemiş olduğu gerekçesiyle de eleştirdiği görülmektedir. Azerbaycan ise Dışişleri Bakanlığı üzerinden yaptığı açıklama ile Ermeni işgali altındaki Dağlık Karabağ ile ilgili sorunun çözüm sürecinde bölgenin statüsünün uluslar arası hukuk kuralları ve benzer özellikler baz alınarak belirlenmesi gerektiğini ve toprak bütünlüğünün kesinlikle müzakere konusu olmadığı ve olmayacağını bildirmiştir. Ayrıca Dağlık Karabağ' da ekonomi ve diğer konuların, bölgede sorun başlamadan önceki nüfus yapısının tekrar oluşturulmasından sonra ele alınabileceği de Azeri yetkililerce vurgulanmıştır.

---

¹⁵⁷ Aslanlı, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, s.427

Taslak planın değerlendirilmesi şu şekilde yapılabilir:

Ermenistan açısından;

“Paket uzlaşısı, aşama aşama yürütme” formülü Oskanyan’ın da belirttiği gibi Ermeniler için “büyük ölçüde” kabul edilebilir. Çünkü, Ermeni tarafının ısrarla üzerinde durduğu “nihai statünün belirlenmesi” konusu lehlerine netlik kazanmaktadır.

- Ancak, Ermenistan’ın ileri sürdüğü kendi kaderini tayin ilkesi Karabağ örneğinde geçerli değildir. Çünkü, uluslar arası hukukta söz konusu ilke yalnız sömürgeleikten kurtulma durumunda veya karşılıklı rıza halinde kabul edilmektedir.

- Taslak planda yer alan “ Ermeni güçlerinin işgal altında tuttukları topraklardan çekilmeleri” ifadesi ile işgal altındaki 7 reyon kastedilirken; bir bağlantı koridoru tesis etme konusunda ısrarlı olan Ermeniler; bu ifadeden sadece 5 reyonu algılamaktadırlar.

- Ermeniler, bölgeye yerleştirilecek olan barış gücünün yapısı (BM kapsamında olması) ve görevleri (Ermeni ordusunun bölgeden çıkarılması) konusunda farklı görüşleri savunmaktadır.

Azerbaycan açısından;

- Müzakereler kapsamında Azerbaycan’ın yapıcı tutumunu sürdürdüğü gözlenmektedir. Ancak, planda Dağlık Karabağ’ın nihai statünün belirlenmesine yönelik referandumun nerede yapılacağı açık değildir. Ayrıca, Azerbaycan Anayasası’nın 3. maddesine göre ülkenin sınırlarının değiştirilmesine ilişkin referandum yalnız ülke genelinde yapılabilir. Bu hükmün değiştirilmesi de yine aynı madde gereğince yalnız referandumla mümkündür.

- Ayrıca, 1989 nüfus sayım sonuçlarına göre Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi’nin nüfusunun %76.9 unu Ermeniler, %21.5 ini Azeriler oluşturmaktadır. Bu durumda bölgeden sürülen bütün kaçkın Azeriler geri dönseler bile, yapılacak referandumun sonucu kuşkusuz Karabağ’ın Ermenistan’la birleşmesi şeklinde olacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. KARABAĞ SORUNUNA BÖLGESEL VE ULUSLARARASI GÜÇLERİN BAKIŞ AÇILARI

4.1. Türkiye

Azerbaycan'ın bir parçası olarak Dağlık Karabağ, yüzyıllardan beri Azeri Türklerinin ülkesi ve vatanı durumundadır. Türk olmaları sebebiyle de Anadolu ve Rumeli Türkleriyle Azerilerin Kültürel (Tarih, din, dil) ve akrabalık bağları vardır. 1588'de Karabağ'ın, Osmanlı İmparatorluğu'na dahil olmasıyla siyasi yönden de Karabağ, Anadolu Türklerinin ilgi alanı içine girdiği söylenebilir. Fakat bu ilgi daha sonra, bölgeye Rus ve İran nüfuzunun girmesiyle azalmış, ancak yok olmamıştır. Nitekim Osmanlı en zayıf anında dahi, yani I. Dünya Savaşı sırasında Azerbaycan'la dolayısıyla Dağlık Karabağ'la ilgilenmiş ve ordularını bölgeye yollayarak Azeri Türklerine istiklallerini kazanmaları için fiili yardımda bulunmuştur. Fakat 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla Osmanlı ordusu bölgeden çekilmiş ve ardından önce İngiliz, sonra Rus işgaline uğramıştır. Bu yabancı işgallerini fırsat olarak değerlendiren Ermeniler, bölgeye hakim olmak ve oradaki Azeri Türk nüfusunu yok etmek veya kaçırmak için saldırı ve katliam eylemlerine girişmişlerdir.¹⁵⁸

1980'den sonra Sovyetler'in çöküşü, iki Almanya'nın birleşmesi, Yugoslavya'nın dağılması gibi olaylar uluslararası ilişkilerin ve politikanın işleyişini değiştirmiştir. Dünya, değişimlerin hızı ve ciddiyeti karşısında hazırlıksız yakalanmıştır.

Günümüze bakıldığında tüm dünyaya damgasını vuran önemli anlaşmazlıklarından biri olan Ermeni-Azeri çatışması bugün Karabağ sınırlarının dışına taşmışsa da bu çatışmanın asıl sebebi Karabağ meselesidir. Daha önce de ifade edildiği gibi batıdan

---

¹⁵⁸ Taşkiran, "Ermeni-Azeri Çatışması", s.122

Ermenistan Cumhuriyeti sınırlarına çok yakın olan 4392 km²lik Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağlı özerk bölge Azerbaycan ve Ermenistan'ın yanı sıra Türkiye, Rusya ve İran'ı yakından ilgilendirdiği gibi çıkar açısından Avrupa ülkelerini ve ABD'yi de önemli bir derecede ilgilendirmektedir.¹⁵⁹

Ancak tarihi gelişmeler açısından değerlendirildiğinde Türkiye'nin "Karabağ Sorunu" ile ilgilenmeye özel bir sorumluluğu ve hakkı olduğu açıktır. Geçmişten günümüze Türkiye'nin Karabağ Sorununda izlediği politikaları değerlendirildiğinde aslında pek de tatmin edici olmadığı görülebilir. Osmanlı İmparatorluğu diplomasi tarihinde, özellikle 1790'lı yıllardan sonra dünya politikasında "denge politikası" olarak nitelenen bir ince ayar politikasını benimsemiş ve uygulamıştı. Türkiye'de dış politikada aynen Osmanlının uyguladığı "denge politikasını" devam ettirmiştir.¹⁶⁰

Türkiye'nin izlediği bu denge politikasının en önemli prensiplerinden birisi de kuzey komşusu olan Rusya ile iyi geçinmek ve Rusya'ya karşı dikkatli davranmak olmuştur. Ancak Türkiye'nin bu dikkatli yaklaşımı öylesine gözü kapalı ve öylesine bilinçsiz bir şekilde uygulanmıştır ki, son yıllara gelinceye kadar Rusya içinde yaşayan Türklerden bahsetmek tabu sayılmış, bahsedenler yasal tatbikata uğramışlardır.

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye, uzun vadeli genel bir dış politika stratejisi olmadığı için Rusya'yı batının gösterdiği gibi görmüştür. Rusya içindeki Türklerle ilgili olarak da batının verdiği bilgiler üzerinden bilgi sahibi olmuş ve değerlendirme yapmıştır.¹⁶¹ Oysa Türkiye'nin Rusya ve Kafkaslarla ilgili politikalarında Rusya içindeki Türkleri mutlaka hesaba katması ve dış politikasını belirlerken bunları mutlaka göz önüne alması gerekiyordu.

Sovyet İmparatorluğu'nun sona ermesiyle beraber Türkiye için Kafkasya ve Orta Asya'da aynı soy ve kültür değerlerini paylaştığı yeni kardeş cumhuriyetler doğmuştur. Bu

---

¹⁵⁹ Taşkiran, "Ermeni-Azeri Çatışması", s.122

¹⁶⁰ Armaoğlu, a.g.e., s.43

¹⁶¹ Hasan Köni, "Günümüzde Rus Milliyetçiliği ve Sonuçları", **Avrasya Dosyası**, Cilt:1, Sayı:1, Ankara, 1994, s.11

cumhuriyetler Türkiye için iyi bir ticari Pazara ortak olmanın yanı sıra uluslar arası ilişkiler açısından da dünya ülkelerine ve özellikle Rusya'ya karşı iyi bir destekçi olma potansiyeli arz ediyordu. Yeni kardeş cumhuriyetlerde de yeni dünya düzenine ayak uydurmada, piyasa ekonomisine geçişte ve dünya ile entegrasyonda Türkiye'nin yardımıyla iyi bir başlangıç yapabilecekleri düşüncesi hakimdi.

Türkiye'nin denge politikasında Sovyetler Birliği'ne dayandığı, dostluk ilişkilerinin gündemde ve geçerli olduğu bir dönemde belirtilen bu hedefler, ne yazık ki daha sonraki yıllarda hatırlanmamıştır bile. Türkiye ancak 1990'lı yıllarda yine Batıdan gelen bilgiler üzerine eski Sovyetler Birliği'ndeki Türklerle ilgilenmeye başlamıştır.¹⁶² 1987'den itibaren Sovyet Rusya'da değişim rüzgarlarının esmeye başlaması üzerine, Karabağ'daki nüfus çoğunluğundan yararlanmak isteyen Ermenistan, bu tarihten itibaren Karabağ'ın kendisine bağlanmasını istemeye başladı. Aynı zamanda Karabağ Ermenileri de bu istikamette gösterilere başladılar. Bunun sonunda Karabağ Sovyeti 1988 şubatında Karabağ'ın Ermenistan'a katılmasına karar verdi. Dönemin 140 üyeli Sovyet Parlamentosunun 110 üyesi Ermeni idi.¹⁶³ Karardan sonra Türkiye sessiz kalmayı tercih etmiştir.¹⁶⁴

Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle Azeri-Ermeni çatışmalarının yoğun olarak devam ettiği günlerde Türk Dış İşleri, Türk Dış Politikası çerçevesinde, Sovyet iç işlerini ilgilendiren ve toprak bütünlüğünün bozulmasından sakınmayı gerektiren prensiplerin ışığı altında tedbirli bir yaklaşımı benimsemiştir.¹⁶⁵

Türkiye Dağlık Karabağ ve Azerbaycan'daki gelişmeleri 18 Aralık 1991'de Sovyetler resmen dağılına kadar Sovyetlerin iç işleri olarak değerlendirmeye devam etmiştir.¹⁶⁶ Türkiye, Kafkaslarda genel olarak bir bölgesel barış kuracak dış politika izlemeye çalışmıştır. Aslında Azerbaycan'ın Ermenistan karşısında zaafa uğramasının bir sebebi de dolaylı da olsa Türkiye'dir. Batının baskısıyla, açıklıkla karşı karşıya kalan ve

---

¹⁶² Taşkiran, “**Ermeni-Azeri Çatışması**”, s. 177

¹⁶³ Armaoğlu, a.g.e., s. 937

¹⁶⁴ Milliyet Gazetesi, 7 Kasım 1989

¹⁶⁵ Aktaş, a.g.e., s. 126

¹⁶⁶ Taşkiran, “**Ermeni-Azeri Çatışması**”, s.181

enerji dar boğazında olan Ermenistan'a sınırlarını açan ve her türlü yardımın girmesine müsaade eden Türkiye, Ermenilerin saldırganlaşmalarına neden oldu.¹⁶⁷

Aslında Türkiye Karabağ sorununda Kafkasya ve Orta Asya politikası gereği, her zaman Azerbaycan'ın yanında yer almıştır. Ancak bu nedenle de Ermenistan tarafından tenkit edilmekte, ABD gibi ülkelerin baskısı sebebi ile Ermenistan'a insani yardım yapması yüzünden de Azerbaycan tarafından tenkit edilmektedir. Bu durumda Türkiye'nin Azerbaycan ile ilişkilerini geliştirmesi ve Ermenistan ile çeşitli alanlarda ilişkiler tesis etmesi zorlaşmaktadır. Türkiye, meselenin barışçı metotlarla ve uluslararası teşkilatların aracılığı ile halledilmesi için çaba harcamaktadır.¹⁶⁸

4.2. Rusya Federasyonu

Haydar Aliyev'in tüm yönetimi boyunca Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde en belirleyici etken Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali konusu olmuştur. Rusya Karabağ sorununda etkin konumunu süreç içinde kaybetse de, kilit ülke olma özelliğini korumuştur ve bu konumunu halen sürdürmektedir.¹⁶⁹

Azerbaycan Parlamentosu'nun BDT üyeliğini onaylamaması ve Gürcistan'ın da BDT üyesi olmaması, Rusya'yı bu ülkeleri etki alanına almak için baskıda bulunma politikasına yöneltti. Bu çerçevede Dağlık Karabağ çatışmasında, Azerbaycan'ın BDT'ye üyeliğine kadar olan dönemde Ermenistan'ı destekleyen Rusya, Azerbaycan'ın üyeliğinden sonra daha dengeli bir dış politika izlemeye başladı. Dağlık Karabağ çatışması, özellikle ateşkesin yapıldığı 1994 yılına kadar olan dönemde, Kafkasya'da bölgesel güçler arasındaki ilişkileri de olumsuz etkilemiştir.¹⁷⁰

AGİT'in Minsk Grubunda Ermenistan Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışmasının çözümünde önemli rol oynayan Rusya Federasyonu, Lizbon Zirvesi'ne kadar olan

---

¹⁶⁷ Sadettin Gömeç, "Türk Cumhuriyetleri ve Toplumsal Tarihi", Ankara: (b.y. belirtilmemiş), 1999, s.50

¹⁶⁸ Aktaş, a.g.e., s.129

¹⁶⁹ Kerimov, a.g.e., s. 79

¹⁷⁰ Nazım Cafersoy, **Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2000)**, Ankara Çalışmaları, Sayı:1, Ankara: ASAM Yayınları, 2000, s.9-14

dönemde Ermenistan'ı ve Dağlık Karabağ'ın ayrılıkçı kuvvetlerini siyasi ve askeri açılarından desteklemiş bu konuda her zaman Azerbaycan'a karşı bir politika izlemiştir. Ancak Rusya Federasyonu Lizbon Toplantısı öncesinde Azerbaycan'ın bu problemin halli için ileri sürdüğü bütün şartları hem teorik hem de pratik açıdan desteklediğini açıklamıştır.¹⁷¹

20 Eylül 1994'te Azerbaycan ve Batılı büyük petrol şirketleri arasında yapılan "Asrın Antlaşması" doğal olarak Batı'nın Azerbaycan'da konumunu güçlendirmesi anlamına gelmiştir. 30 yıllığına yapılan bu antlaşma nedeniyle Batılı devletler bölgedeki sorunların bir an önce çözülmesini ve bölgede barışın sağlanmasını istemekteydiler. İlk olarak bölgenin yeniden Rusya'nın etki alanına girmesinin önlenmesi gerekmektedir. ABD'nin AGİT temsilcisi Joseph Pressel açık şekilde Rusya'nın bölgeyi kontrolü altında tutması ihtimalinden büyük rahatsızlık duyduklarını belirtmekteydi. Batılı devletlerin bölgeye olan ilgisinin arttığını gören Rusya, 16 Mart 1995'te Ermenistan'la 2 yıllığına bir askeri antlaşma yapmıştır. Rusya bu antlaşmayla Ermenistan'da askeri üs bulundurabilme konusuna yasal temel hazırlamış oldu. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Karabağ krizinin Rus yönetimi tarafından iki ülkeyi de kontrol altında tutmak için oluşturulduğu ve Moskova'nın gerçekte Karabağ konusunda bir çözüme varılmasını istemediği düşüncesi oldukça yaygın bir görüştür.¹⁷² Rusya'nın Karabağ sorununun çözümünde Ermenistan tarafını tuttuğu bilinmektedir. Rusya, Ermenistan'ın yayılcılık çabalarını ve bu çerçevede Azerbaycan topraklarını işgal etme girişimlerini bu ülkeye karşı bir baskı aracı olarak kullanmıştır.¹⁷³

Batı ve ABD merkezli politikaların Aliyev dönemiyle birlikte Rusya'yı dengeleyici olması yönüne dikkat edilerek yeniden masaya yatırılması, Azerbaycan diplomasisinin önemli başarılarından biri olarak kaydedilmelidir. Yeltsin döneminde durağanlaşan Azeri-Rus ilişkilerinin Putin'le birlikte ivme kazanmaya başladığı görülmüştür.

---

¹⁷¹ Hasanov, a.g.e., s.71-72

¹⁷² Paul Henze, "Türkiye ve Ermenistan: Eski Sorunlar Yeni Beklentiler", **Avrasya Etüdleri**, Cilt:3, Sayı:1, 1996, s.50

¹⁷³ Ümit Özdağ, "SSCB'den Rusya Federasyonu'na (1985-1993)", **Avrasya Dosyası**, Cilt:3, Sayı:4, 1993, s.174

Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsızlığını ilan ettiği günden beri, Rusya ile oluşan ilişkiler bazı etkenler nedeniyle olumsuz bir yönde gelişmekteydi. Her iki devletin karşılıklı suçlamaları, Rusya'nın birçok konuda yaptığı baskı ve bunun karşılığında beklediği tavizlerin tam aksine Azerbaycan'ın daha da sert tavır sergilemesi, bu iki eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetini diyalogdan daha da uzaklaştırmaktaydı ve iki ülke arasında çözümü bekleyen sorunları daha çıkmaza sürüklemekteydi. İki devletin arasındaki ilişkilerde yumuşama döneminin ortaya çıkması, ancak pragmatist Vladimir Putin'in Rusya'nın devlet başkanı seçilmesiyle mümkün olmuştur. Her iki devlet başkanı farklı platformlarda bir araya geldikleri zaman devletlerarası sorunların diyalog yoluyla çözümlenmesinin taraftarı olduklarını defalarca zikretmekteydiler. Bunun üzerine Rusya devlet başkanı Putin Azerbaycan'a ilk resmi ziyaretini gerçekleştirdi ve bu ziyaretle Azerbaycan'la ilişkilerde yeni bir sayfa açma taraftarı olduğunu gösterdi.

Bu açıdan, Rusya Cumhurbaşkanı Putin'in Azerbaycan'a ilk resmi ziyareti önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir. Rusya'dan Azerbaycan'a en üst seviyedeki ziyaret en son 1982 yılında Brejnev tarafından gerçekleştirilmişti. 1991 yılında, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya ile Azerbaycan ilişkileri giderek kötüye gitmiştir. Bu durum, özellikle, Azerbaycan'da 1992 yılında Türkiye yanlısı dış siyaseti benimseyen milliyetçi kadronun iktidara gelmesiyle had safhaya ulaşmıştı. Buna rağmen 12 Eylül 1992 tarihinde iki devlet arasında ilk defa Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması imzalanmıştır. 1993 yılında Aliyev'in iktidara gelmesinin ve Azerbaycan'ın BDT'ye üye olmasının, iki devlet arasındaki gerginliği azaltması beklenmekteydi. Fakat, Rusya'nın Karabağ sorununda sergilediği tutum, Azerbaycan'ın Hazar'da kendi petrolünü üretmesi ve uluslararası pazarlara ulaştırılması konusunda bağımsız bir siyaset yürütmesi, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'e karşı düzenlenen suikast ve darbeleri Rusya'nın hazırladığı söylentileri, Çeçenistan'da patlak veren savaş bahanesiyle Rusya'nın Azerbaycan'la ortak sınırını kapatması, Azerbaycan gemilerinin Hazar Denizi'nden Volga Nehri yoluyla dünya denizlerine çıkışının zorlaştırılması ve diğer olaylar iki devlet arasındaki ilişkilerin normal bir düzeye gelmesini engellemiştir.¹⁷⁴

---

¹⁷⁴ Özdağ, a.g.e., s.174-175

4.3. ABD

ABD, 1993 yılı başlarına kadar Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışması ile ilgili Ermenistan tarafını tutan, onu çatışmada haklı gören birçok açıklama yapmış, bu ülkeye hem siyasi hem de maddi yardımda bulunmuştur. 1993 yazında Haydar Aliyev'in devlet başkanı olması üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler hızla gelişmeye başlamıştır.

Azerbaycan ve ABD, yaptıkları ortak açıklamada, Dağlık Karabağ probleminin çözülmesi için uluslararası hukuk normlarına uygun kararlar almaya ve ilişkiler kurmaya hazır olduklarını beyan etmişlerdir. Açıklamada, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprağı olduğu tasdik edilmiştir.

ABD Başkanı, Bill Clinton'ın Haydar Aliyev'e gönderdiği mektupta kaydedilenler ABD'nin Dağlık Karabağ sorununa ilişkin konumunun tamamen değiştiğini gösteren en açık gösterge olmuştur. 8 Kasım 1996 tarihli mektupta Clinton Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü ve savaşın uluslararası hukuk prensipleri esasında halledilmesini desteklediğini açıkça bildirmiştir.¹⁷⁵

Haydar Aliyev'in yönetiminin iktidarda olduğu bir yıl zarfında Azerbaycan'ın hem ABD'nin Kafkasya politikasını ciddi etkilediği, hem de genellikle Ermenistan yanlı bir tutum içerisinde bulunan Avrupa devletleriyle iki taraflı ilişkiler geliştirdiği görülmektedir.¹⁷⁶ Aliyev'in Azerbaycan'da iktidara gelmesi ülke tarihi açısından önemli bir gelişme olmuştur. Yönetime gelmesinin ardından bölgede aktif dış siyaset yürütmeye başlayan Aliyev, Rusya ile ABD arasında denge siyaseti yürüterek daha verimli iç ve dış politika yürütülmesi açısından bölgede istikrarın korunmasını sağladı. Böylece Azerbaycan'ın elinde en büyük ve tek koz olan doğal kaynaklarından ülke çıkarları doğrultusunda kullanılması için fırsat sağlamıştır. 1994'ten itibaren Hazar petrollerine ilişkin tercihlerinde, ekonomik olmanın ötesinde politik çıkarları da göz önünde bulundurarak ABD'nin bölgeye yönelmesini sağlayan Azerbaycan, ABD, Rusya ve İran arasında denge oluşturmuş, ülke olarak kalkınmaya ve başta Dağlık Karabağ sorunu olmak üzere birçok sorununa uluslararası alanda adaletli çözüm olanağı elde etmeye başlamıştır.

---

¹⁷⁵ Halk Gazetesi, 14 Kasım 1996

¹⁷⁶ Kerimov, a.g.e., s.111

İzlenen bu siyaset doğrultusunda, 1990ların ortalarından itibaren ABD'nin değişen bölge politikası çerçevesinde devlet başkanı Bill Clinton Azerbaycan ile giderek yakınlaşmıştır.¹⁷⁷

4.4. İran

İran'ın Ermenistan ile sınır şehri olan ve aynı zamanda iki ülke arasında siyasi ilişkilerin temelini Hidro Elektrik Santrali Projesi (HES) ile güçlendiren Meghri'nin yeni köprüsü üzerinden İran'ın Ermenistan'a direk bağlantısı vardır. Azerbaycan'ın başkenti Bakü'ye Hazar Denizi kıyısı yoluyla ulaşabilmektedir. Bugünkü İran İslam Cumhuriyeti'nde 250.000 dolaylarında Ermeni Kökenli insanların yaşadığı tahmin edilmektedir. İran ve Azerbaycan'ın tekrar yakınlaşması Haziran 1989'dan sonraya denk düşmektedir. İran'da 1989'da Ayetullah Humeyni'nin ölümünden sonra yerine Haşimi Rafsancani geçmiştir. 1989 yılındaki Sovyetler Birliği'ndeki parçalanmayı İran'da yakından izlemekteydi. İran'ın bu izleyişi birçok devletten daha farklı olması gerektiği çoğu kişi tarafından düşünülmektedir. Çünkü İran'da nüfusun beşte biri Azeri Türkü idi. Diğer bir neden Azerbaycan insanının büyük bir kısmı Şii Müslüman'dır. Şii Müslümanlık anlayışının temsilcisi olduğunu söyleyen ve bunu yayma çabası içerisinde olan İran Azerbaycan'ın bu konumunu gözden kaçırmak istemediği düşünülmektedir.¹⁷⁸

İran'ın Başkanı Haşimi Rafsancani Azerbaycan yakınlaşmasını somutlaştırmak için 1989'da Moskova ve Bakü'ye ziyaretlerde bulunmaya başladı. Bu ziyaretler Kafkasya'da özellikle Azerbaycan Cumhuriyeti üzerinde etki oluşturma amacı taşıyordu. İran bu ziyaretleri yaparken önemli bir korkusu da vardı. Bu korku Azerbaycan'da milliyetçilik akımının ivme kazanması, İran'a göre bu olduğu takdirde İran'da yaşayan Azeri halkını da etkileyebilirdi. İran bundan çekindiği için ziyaret konularını öncelikle ticaret ilişkilerini arttırmaya yönelik daha sonra seyahat konusu, kültürel işbirliğinin artırılması konusu teşkil ediyordu. İran ile Azerbaycan arasında bu konularla ilgili anlaşmalar imzalanmaya başlanmıştı. Ancak İran özgür Azerbaycan'ın kurulması aşamasında pek etkin olmak

---

¹⁷⁷ Kerimov, a.g.e., s.118

¹⁷⁸ Milliyet Gazetesi, 7 Kasım 1996

istememektedir. Bu nedenle İran Sovyetler Birliği'nin tamamen dağılmasına kadar Azerbaycan'ı bağımsızlığını tasdik etmede tereddüt etmiştir.¹⁷⁹

İran sonradan komşuları Azerbaycan ve Ermenistan'ın eş değerliliğini vurgulamıştır. İran her iki ülkeye de eşdeğer bir ilişki uygulamaya başlamıştır. Söz konusu bu politikayı somutlaştırmak ve ortaya koymak amacıyla Başkan Haşimi Rafsancani yardım konusunda Azerbaycan'ın desteklenmesi kadar, Ermenistan'ın da desteğe ihtiyacı olduğu açıklamasını yapmıştır. Bu açıklamalardan sonra Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfeyz Elçibey ve İranlı Azeriler, İran'ın Ermenistan'a silah ve enerji teslimatıyla desteklediğini öne sürmüşlerdir. Bu yöndeki görüşler dünyanın diğer bazı devletleri ve benzeri çevreler tarafından da ortaya atılmıştır.

Üst düzey bir Azerbaycan askeri yetkilisi, İran'ın üç yoldan Ermenistan'a silah yardımı yaptığını söyledi. İran'ın amacının önce Bakû'yü zor durumda bırakmak sonra da İslam'a yönelmesi karşılığında yardım etmek olduğu tahmin ediliyor. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Karabağ sorunu için barış görüşmeleri sürerken, İran yönetiminin Ermenistan'a askeri yardımda bulunduğu kaydedildi. İran'ın planının Azerbaycan'ı Ermenistan karşısında zor durumda bırakmak daha sonra da Bakû'yü "Daha İslami bir yapı ve batı ile daha az ilişki kurmada" destekte bulunmak olduğu bildirildi. İngiltere'de yayınlanan haftalık savunma dergisi 'Jane's Defence Week'in birinci sayısında yer alan makalede üst düzey bir Azeri yetkilisine dayandırılarak, İran yönetiminin Ermenistan'a askeri yardımda bulunduğu ve Erivan yönetimini Karabağ konusunda desteklediği vurgulandı. Dergide yer alan makalede Azerilerin % 90'ının Şii Müslüman olmalarına karşın ülkede çok az tahribat olduğu belirtilerek şu görüşlere yer verilmiştir: "Daha kökten bir yaşam biçimi sergileyen Türkiye sınırı olduğu Nahçıvan'daki Azeri nüfusu etkileyebilir. İran'da düzenli şekilde Azerbaycan'a radyo ve televizyon yayını yapmaktadır. İran'ın neden Ermenistan'ı desteklediğine yönelik Bakû yönetiminin ileride Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki bir çelişkinin çözümünde İran'ın desteği ve arabuluculuğuna gereksinme duymasını sağlamak olabilir. İran ozaman Azerbaycan'da daha İslami bir yaşam ve batı ile özellikle de NATO ile daha az ilişki isteme şansı bulabilir."¹⁸⁰

¹⁷⁹ Zaman Gazetesi, 3 Eylül 1996

¹⁸⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 27 Haziran 1996

Azerbaycan'ın Cumhurbaşkanı Ebulfeyz Elçibey Haziran 1992'de bölünmüş Azerbaycan'ın yeniden birleştirilmesi gerektiği açıklamalarını yapmaya başlamıştır. Ebulfeyz Elçibey'in bu yöndeki açıklamaları İran'ı çok rahatsız etmiştir. Azeri gazetecilerin haberlerine göre İran binlerce 'mollayı' Şii Müslüman halkı 'uyandırmak' için Azerbaycan'a göndermişti. Mollalar bir İslam devletinin kurulması için birkaç yandaş bulabilmiştir. İran büyük bir ihtimalle Türkiye örneğinde demokratik bir ülke kurulmasını istemiyordu. İran diğer açıdan kendi topraklarında bulunan Azerilerin de bağımsızlık talebinde bulunmalarından endişe duymaktadır. Erivan ve Ankara arasındaki gerginlik de İran tarafından kızıştırılmaktadır. İran'ın ekonomi ve politikalarında İranlı Azerilerin oldukça pasif var olmaları nedeniyle İran'ın bu Cumhuriyetlere olan davranışı içten ve itibarlı bir ülkenin ilgisi ile bezenmiştir. İran'ın Karabağ sorunundaki aracı rolü Ermenilerin bölgesel kazançlarına yol açmıştır. Bu nedenle Azeri halkının büyük bir kısmı İran'a artık güvenmiyor. 16 Şubat'ta ozaman ki başkanı Muttalibov İran'ın aracılığına memnun olacağını belirtmişti. 25 Şubat 1992'de Radyo Tahran Azerbaycan ve Ermenistan'ın bir 72 saatlik ateşkes anlaşması daha yaptıklarını ve böylece İran hükümetinin aracılığı ile görüşmelerin yapılmasını söyleyeceğini duyurmuştur.

4.5. Fransa

Fransa ve ABD ateşkes sonrasında barış için girişimlerini en yoğun şekilde sürdüren iki devlet olmuştur. Ancak Fransa'nın sorunun çözümünde Ermenistan tarafını tuttuğu bilinmektedir. 1997 yılında Fransa Cumhurbaşkanı Chirac'ın girişimleri neredeyse barışın sağlanmasıyla sonuçlanacaktı. Fakat Ermenistan'da Levon Ter Petrosyan'ın devrilerek yerine Robert Koçaryan'ın Ermenistan Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından bu sürecin bir çıkmaza girdiği bilinmektedir.¹⁸¹

Fransa Azerbaycan'ın bağımsızlığını 3 Ocak 1992 tarihinde tanıdı, iki ülke arasında diplomatik ilişkiler ise 21 Şubat 1992 tarihinde kuruldu. 16 Mart 1992'de Fransa Azerbaycan'da, Azerbaycan ise 20 Ekim 1994 tarihinde Fransa'da büyükelçilik açtı.¹⁸²

---

¹⁸¹ Kerimov, a.g.e., s.33

¹⁸² Memmedova, a.g.e., s.3

Aliyev, ilk yurtdışı gezisini Fransa'ya yaptı ve Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterrand ile Paris'in Elysee Sarayı'nda görüştü. Ziyaret sırasında "Azerbaycan Cumhuriyeti ile Fransa Cumhuriyeti arasında Dostluk, Karşılıklı Anlayış ve İşbirliği Anlaşması" imzalandı. Haydar Aliyev, aynı zamanda burada AGİK'in (şimdiki AGİT) temel belgelerinden biri olan "Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı"na Azerbaycan'ın katılmasına ilişkin belgeyi de imzaladı.

Fransa Cumhurbaşkanı Mitterrand, Aliyev ile görüşmesinde Fransa'nın Karabağ anlaşmazlığının giderek daha da büyümesini endişeyle izlediğini, sivillerin sıkıntı ve acı çekmesinden üzüntü duyduğunu belirtti. Mitterrand sorunun şiddet yoluyla giderilmesinden yana olmadığını söyledi. Haydar Aliyev 1994-1997 yılları arasında Fransa'yı 4 kez ziyaret etmiş ve son ziyaretinde Fransa'nın yeni seçilen Cumhurbaşkanı Jacques Chirac ile bir araya gelmiştir. Görüşme sırasında Fransız şirketlerin Azerbaycan ekonomisine yatırım yapmasının ülkeler arasında ilişkilerin yaygınlık kazanmasında önemli rol oynadığı belirtilmiştir. Aliyev Fransa ziyaretlerinde, Dağlık Karabağ çatışmasının düzenlenmesinde uluslar arası kuruluşların ve küresel aktörlerin rolüne özel değer vererek, Azerbaycan'ın AGİT'in sınır ve dokunulmazlığı prensiplerine Azerbaycan'ın daima taraftar olduğunu bildirmiştir. Aynı zamanda uluslararası teşkilatların ve dünya siyasetinde büyük nüfuz sahibi devletlerin, Ermenistan'ın işgal siyasetini önlemek için etkili önlemler almadığını üzüntü ile ifade etmiştir.¹⁸³

Haydar Aliyev 13 Ocak 1997 tarihinde Chirac ile tekrar bir araya geldi. Görüşmede Minsk Grubu'nun etkin bir üyesi olarak Fransa'nın diğer devletlerle birlikte faaliyetini daha da genişleteceği ve kendi nüfuzunu kullanarak Ermenistan Azerbaycan sorununu, kısa sürede Çözüme bağlanması için çabalarını arttıracığı bildirildi. 13 Ocak tarihinde ise Haydar Aliyev Fransa Dışişleri Bakanı Herve De Charret ile bir araya geldi. Görüşme sırasında Fransa-Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesi ve Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollardan çözümlenmesi konusu ele alındı. 23-27 Ocak 2001 tarihleri arasında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Fransa'ya üçüncü resmi gezisini yaptı ve gezi sırasında Fransa Parlamentosu'nun "Ermeni Soykırımı" yasasını onaylamasını kınadı ve bu durumun iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkileyeceğini belirtti.¹⁸⁴

---

¹⁸³ Hasanov, a.g.e., s.87-88

¹⁸⁴ <http://library.aliyev-heritage.org/print.php?lang=tk&page=178352>

4.6. Dağlık Karabağ Sorunu Karşısında Türkiye ve Diğer Devletlerin İkili İlişkileri

4.6.1. Dağlık Karabağ Sorunu ve Türk- Rus İlişkileri

Osmanlı Devleti'nin son üç yüzyılında en fazla mücadele ettiği devlet Rusya olmuştur. Osmanlı Devleti hem Balkanlarda hem de Kafkaslarda yüzyıllarca Rusları göğüslemek zorunda kalmıştır. 1917 Bolşevik İhtilali ile I. Dünya savaşı'ndan çekilmek zorunda kalan Rusya yerini Sovyet rejimine bırakmıştır. Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkiler, Stalin'in fevri çıkışları hariç, daha önce yapılmış olan antlaşmalara saygı çerçevesinde gelişmiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, uluslararası dengeler açısından Türkiye için son derece önemli sayılabilecek gelişmelerin ortaya çıkmasına neden olmuş, Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları bir yandan yeni fırsatları, rekabetleri ve çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Kafkasya Rusya için büyük değer taşımaktadır ve buradaki en büyük rakibi de Türkiye'dir. Tarihsel, etnik ve kültürel bağlarının bulunduğu bölge, Rusya ile arasında tampon bölge oluşturması, Rusya'nın güneye, sıcak denizlere inme politikasının engellenmesi, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile köprü durumunda bulunması nedeniyle Türkiye açısından da aynı stratejik öneme sahiptir. Ayrıca, Kafkasya Bölgesi'nin güvenliği, yeraltı zenginliği ve petrol yatakları gibi konular açısından da hassas konuma sahiptir.¹⁸⁵

Türkiye ve Rusya için jeopolitik ve ekonomik açıdan böylesine önemli olan Kafkasya bölgesinde iki devlet arasında rekabet ve çıkar çatışması yaşanmaktadır. En önemli rekabet alanı ise, bölgenin sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynaklarının dünya pazarlarına taşınması konusudur. Bu rekabete bağlı olarak Dağlık Karabağ sorunu da bu rekabet ve çatışmanın merkezine çekilmiştir.

Türkiye, Yukarı Karabağ ve Azerbaycan'daki gelişmeleri 18 Aralık 1991'de Sovyetler resmen dağılına kadar Sovyetlerin iç işleri olarak değerlendirmeye devam etti ve

---

¹⁸⁵ Yelda Demirağ, "Kafkasya'da Türk ve Rus Politikası", **Stratejik Analiz**, sayı 2, Ankara: ASAM, 2003, s.75

denge politikası izledi. Zamanla Kafkaslardaki anlaşmazlığın boyutları önemli ölçüde değişti. Sovyetlerin iç işleri olmaktan çıktı. Bunun üzerine Türkiye “bekle gör” siyasetini rafa kaldırdı ve bütün Sovyet Cumhuriyetleri’nin bağımsızlığını tanıdı.¹⁸⁶ Bağımsızlığını kazanan Baltık Cumhuriyetlerinden Letonya’nın başkenti Riga’da Komünist Parti’nin çöküşünün ardından Lenin heykelleri birer birer sökülerek ayaklar altına alınıyordu. Tam 70 yıllık serüven bitti derken darbecilerin 60 saatlik iktidarının ardından Gorbaçov görevinin başına tekrar döndü. Darbeden sonra ne Rusya eski Rusya, ne de Gorbaçov eski Gorbaçov’du. Ayrılıkçı cumhuriyetler tek tek bağımsızlığını kazanırken, Yeltsin’in gücü Gorbaçov’u rahatsız ediyordu. Yeltsin, Gorbaçov’u saf dışı bırakmaya başladı. Sovyetler Birliği’nin daimi parlamentosu niteliğindeki Yüksek Sovyet, 29 Ağustos 1991’de aldığı bir kararla, 74 yıldır Sovyet siyasi yaşamına hükmeden Komünist Partisi’ne son darbeyi indirdiği gibi, ekonomide tek söz sahibi olabilmesi için Gorbaçov’a verilen olağanüstü yetkileri de geri alarak kendisini de feshetti. Bağlı cumhuriyetlerin de bağımsızlığını ilan etmesiyle Sovyetler paramparça oldu. Yedi yıllık bir serüvenin ardından 25 Aralık 1991 tarihinde Gorbaçov Kremlin’e veda etti.¹⁸⁷

Kafkasya’daki yeni durum ve Türkiye’nin refleksleri ya da manevra kabiliyetleri başta Rusya Federasyonu olmak üzere küresel güçler tarafından yakından takip edilmiştir. Enerji kaynaklı ekonomik kaygılar, Karabağ Sorunu ve Pantürkizm endişesi ilişkilerin rotasını çizen ana etkenlerdir. Türkiye’nin kendisinden sonra ortaya çıkan boşluğu, bölgedeki Türklerle işbirliği yaparak dolduracağını düşünen Rusya, Kafkasya’da meydana gelen olaylara (Karabağ Sorunu başta olmak üzere) kayıtsız kalmamış ve taraf olmaktan, Ermenistan kartını kullanmaktan geri durmamıştır. Olayların gelişmesi, Rusya’nın "Ermenistan kartını" gereğinden fazla kullandığını göstermektedir. Ermenistan, bunun tabii sonucu olarak bölgede oldukça kuvvetlenmiştir. Eğer Rusya, Ermenistan’ın daha da güçlenmesine sebep olacak olaylara göz yumsaydı, o zaman Ermenistan’ı kontrolü altında tutamazdı. Rusya siyasi oyuncuğa çevirdiği Ermenistan’ı desteğinden mahrum etme korkusu altında tutmaktadır.¹⁸⁸ Rusya, Kafkasya politikasını Ermenistan üzerinden

---

¹⁸⁶ Cemalettin Taşkıran, “Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi”, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995, s.126

¹⁸⁷ Hürriyet Gazetesi, Ağustos 1991, s.4

¹⁸⁸ Yasin Aslan, “Bugün Azerbaycan’da Pantürkizm ve Panislamizm”, İstanbul: Baysam Basın ve yayın, Ağustos 2003, s.56

yürütmeye devam etmektedir. Karabağ Sorunu, Kafkasya'daki Türk-Rus rekabetinin patladığı yerdir. Türkiye Ermenistan'ı elbette ciddi bir rakip olarak görmemektedir. Türkiye için asıl önemli olan perde arkasındaki güç Rusya'dır. Rusya'nın amacı bölgenin enerji kaynaklarını Türkiye'ye rağmen ele geçirmektir.

Rusya, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ettikten sonra yönetim kademelerine hâkim olarak bölge politikalarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak istedi. Bunda da büyük oranda başarılı oldu. Rusya ile ilişkiler kritik bir noktaya geldi. Rus ordusunun ülkeden gönderilmesi Rusya'yı çılgına çevirdi. Rusya Ermenistan'a her türlü ekonomik ve askeri yardımı açıkça yapmaya başladı. Türkiye de Azerbaycan'a desteğini ilan etti. Çok geçmeden Elçibey'e karşı yapılan darbeyi destekleyerek onu devirdi. 7 Haziran 1993 tarihindeki seçimlerden sonra yine Rus yanlısı olarak bilinen SSCB'nin önemli kademelerinde görev yapmış olan Nahçıvan eski Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev devlet başkanı seçildi. Rus yanlısı politika izleyeceğine inanılıyordu. Ruslara ihaleler vermesi bu beklentileri boşa çıkarmadı. Fakat daha sonra yüzünü batıya dönerek ABD ve Türkiye ile ilişkileri geliştirdi. Bu arada Rusya'ya cephe almaktan kaçındı petrol ihalelerinde onlara da pay verdi. Rusya'nın "yakın çevre" politikası bölgeye ilgisini arttırdı ve Türkiye ile rekabet ortamı artarak devam etti.¹⁸⁹

Karabağ Sorunu, siyasi ve ekonomik olarak bölgede etkin olmak isteyen Rusya ile Türkiye arasında yeni rekabet üssü oldu. Sorunun devam etmesi ilişkilerdeki gerginliği tırmandırdı. Sovyetlerin yıkılmasıyla ortaya çıkan boşluğu Türkiye'nin dolduracağı düşüncesi Rusya'yı daha da tedirgin etti ve karşı hamleler geliştirdi. Böylelikle Türkiye'nin Kafkasya politikasında ve özellikle Karabağ Sorununa yaklaşımında manevra alanını daraltan ve Karabağ politikasında belirleyici ülke de yine Rusya oldu. Zira Karabağ Rusya'nın 1992'de planlayıp 2 Kasım 1993'de yürürlüğe koyduğu 'yakın çevre' politikası, ülkenin savunulacak sınırlarının eski Sovyet sınırlarından başladığını ilan etmesi, Türkiye'nin kültür, dil ve din birliği bulduğu Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan'a yönelik politikaları iki ülke arasında sürtüşme alanı olarak öne çıkmıştır.¹⁹⁰

---

¹⁸⁹ Aslan, "Bugün Azerbaycan'da Pantürkizm ve Panislamizm", s.57-58

¹⁹⁰ Alper Selver, "Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958", İstanbul: Boyut Yayıncılık, 1997, s.281

Hocalı Katliamını mütakiben Nahçıvan'a Ermenilerin saldırmasıyla, Mayıs 1992'de Karabağ savaşının alevlendiği bir dönemde Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Türkiye'nin savaşa girebileceğini ima etmiş; Türkiye'de ciddi ciddi savaş ihtimali tartışılmaya başlamıştı. Rusya bu duruma sert tepki göstermiş ve BDT Genel Kurmay Başkanı Şapoşnikov (Shaposhnikov), Türkiye'nin müdahalesinin üçüncü dünya savaşına yol açacağını açıklamıştır. Bu durum Ermenistan'ın yalnız olmadığı ve saldırganlığının altında Rusya'nın yattığı iyice anlaşılmıştır.¹⁹¹ Rusya Karabağ Sorunu'nda sürekli sahne almadı belki fakat en kritik anlarda kararlı ve sert tepkilerle sorunu yönlendirmiştir.

Rusya her fırsatta ya da bunalım anında Türkiye'nin Aras'ın doğusunda Kafkaslar'a olan köprübaşı Nahçıvan'ı Ermenistan'a hediye etmek suretiyle, Türkiye'nin yolunu kapatmak istemiştir.¹⁹² Ne kadar ilginçtir ki Nahçıvan sınır kapısını Türkiye'ye kapatan Ruslar değil, Türkiye'nin politikalarına tepki gösteren Nahçıvan yönetimi olmuştur.¹⁹³

Sovyetlerin dağılması üzerine ortaya çıkan boşluğu Türkiye dolduracak aynı tarihin evlatları, turan birliği oluşturacaklar ve dünyada yeni bir güç doğacaktı; kamuoyu tarafından düşünülen buydu. Konu iç siyasette de oldukça fazla tartışıldı. Türkiye'nin Sovyetlerden sonra Kafkaslarda ortaya çıkan boşluğu dolduracak güce sahip olmadığı, yeterli kadrodan da yoksun olduğu zamanla ortaya çıktı. Türkiye'nin en büyük zaafı ekonomik sıkıntısının olmasıydı. Ekonomik güç olmadığından Türk siyasi birliği düşüncesi daha başlamadan bitmiştir. Türkiye'de o yıllarda söylenen hep şu idi: "hazırlıksız yakalandık!" oysa tek gerçek bu değildi. Türk dış politikasında uzun vadeli planlar yapmak organize ve disiplinli hareket etmek o güne kadar vaki bir iş değildir. Durum böyle izah edilebilse de pandoranın kutusunda çıkan şey bilinmekteydi: Ekonomi. Zaten Rusya bu bölgedeki hâkimiyetini bağımsız cumhuriyetlerin içine düştüğü ekonomik zorunluluktan dolayı yeniden inşa edebilmiştir. Bu uğurda Dağlık Karabağ Savaşı Rusya'ya beklediği fırsatları da sunmuştu.

---

¹⁹¹ Cumhuriyet Gazetesi, 21 Mayıs 1992

¹⁹² Taşkiran, "Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi", s.156

¹⁹³ Zaman Gazetesi, 22 Şubat 1993, s.12

Rusya, Dağlık Karabağ konusunda öncül pozisyonu elde ederek etkinliğini devam ettirmek isterken, bir yandan da Ermenilere desteğini sürdürdü. Yıllardır Dağlık Karabağ sorununun çözümüne engel oldu. Öte yandan Rusya yıllardır Karabağ sorununu Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı baskı aracı olarak kullandı.¹⁹⁴

Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili olarak bugün ortaya çıkan gerçek şudur: Rusya bölgede hala en büyük güçtür ve Rusya'nın isteği dışında bir çözüm mümkün değildir. Azerbaycan bugün fiilen, Rusya'nın siyasi denetimi altındadır. Karabağ Sorunu'na yönelik politikalar belirlenmesinde Türkiye Rusya'nın gerisinde kalmıştır. Türkiye'nin Karabağ sorunu karşısında izlediği politikanın etkili olamamasının bir sebebi de Türkiye'nin güçlü ve hazır olmadığı gibi, herhangi bir sıkıntı anında Türkiye'yi savunabilecek kararlı ve güvenilir müttefiklerinin olmamasıdır.¹⁹⁵

Rusya, Dağlık Karabağ konusunda öncül pozisyonu elde ederek etkinliğini devam ettirmek isterken, bir yandan da Ermenilere desteğini sürdürdü. Rusya yıllardır Dağlık Karabağ sorununun çözümüne engel oldu. Öte yandan Rusya Dağlık Karabağ Sorunu'nu Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı baskı aracı olarak kullandı. Burada cevabı merak edilen soru şu: Dağlık Karabağ Sorunu şu haliyle en çok kimin işine yaramaktadır? Cevabı esasında gayet basittir Dağlık Karabağ Sorunu'ndan en fazla faydalanan ülke şüphesiz Rusya olmuştur. Sebebine gelince; Dağlık Karabağ sorunu var olduğu sürece Ermenistan ve Azerbaycan, Rus kontrolünden çıkacak ölçüde güçlenememektedir. Her iki ülke de hep Rusya tarafından kontrol edilebilir ve dış desteğe muhtaç bir noktada bırakılmaktadır. Bu suretle başta Türkiye olmak üzere Ermenistan ve Azerbaycan enerjilerini boşa harcamaktadır. Oyunun kurallarını koyan ise kazanmaya devam etmektedir. Sürecin çözümsüzlüğe doğru gitmesi Rusya'nın elini daha da güçlendirmektedir.

Dağlık Karabağ'da 1994 yılında Rusya'nın girişimiyle bölgede ateşkes ilan edilmiş olmasına rağmen sorun hala nihai bir çözüme ulaşmış değildir. 1990'lı yılların ortasından bu yana gerek uluslararası düzeyde gerekse farklı düzlemlerde Yukarı Karabağ sorununa çözüm bulmak amacıyla başlatılan bütün girişimler sonuçsuz kalmıştır. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında, Ermenistan yönetimi kadar Rusya da pay sahibidir.

---

¹⁹⁴ azerbaycan.ihh.org.tr, 20.10.2007

¹⁹⁵ Taşkıran, "Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi", s.156

4.6.2. Dağlık Karabağ Sorunu ve Türk- Amerikan İlişkileri

ABD'nin Ermenilere ilgisi 19. yüzyılın başlarında başlamıştır. Amerikan Misyoner Teşkilatı 1830'dan itibaren Anadolu'da açtığı okullarla Ermeni gençlerini eğitmeye başlamıştır. ABD misyonerleri, Ruslarla İngilizlerden daha çok Ermenilerle Ermeni hareketinin içinde bulunuyorlardı. Amerikan misyonerlerinin bütün arzuları Protestanlığı kabul etmiş müstakil bir Ermenistan'ın ortaya çıkmasıydı. Ancak Kafkasya'daki Rusİngiliz çekişmesi Amerikan misyonerlerini faaliyetlerini baltaladı. Buna rağmen Amerikan misyonerleri Ermenilere manen ve madden desteklerin sürdürdüler. I. Dünya Savaşı ABD yeni fırsatlar sundu ve ABD'nin Kafkasya'ya ilgisini daha da arttırdı. I. Dünya Savaşı sonunda ABD Başkanı Wilson 14 maddelik bir beyanname yayımlayarak sınırların milliyet prensibine göre çizilmesini istemişti. Ermeniler, Doğu Anadolu'da çoğunlukta olduklarını iddia ederek harekete geçtiler ancak ABD'li General Harbord'un bölgeye dair raporu Ermenileri haklı çıkarmamıştır. Rapordan sonra bazı yöneticiler Ermenistan'ın ABD yönetimine alınmasını teklif etmişler, kongre de bu teklifi reddetmiştir. Ermenistan 1918–1920 yılları arasında bağımsız bir devlettir. Ermeni lobisinin de yoğun çabasıyla ABD, en büyük dış yardımı Ermenistan'a yapmıştır. Ülkenin un ihtiyacının tamamını bedava vermiştir¹⁹⁶. ABD sadece Ermenilere yardım yapmıştır. Azeriler yardım alamadığı gibi bölge için tehdit olarak algılanmıştır.

Ermeniler için Sovyet Rusya egemenliği başladığında ise ABD müdahale etmemiştir. Diaspora Ermenileri ABD'de organize bir şekilde özgürce faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Amerika'daki Ermeni diasporası özellikle Sovyetlerin başına Gorbaçov'un geçmesinden itibaren Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması hususunda yoğun propagandalar yaparak ABD'nin dikkatini bölgeye çekmek istemişler ve bunu da başarmışlardır.

20.Yüzyılın başlarından itibaren on binlerce Ermeni'yi ülkesine kabul eden Amerika Ermenistan'dan sonra en fazla Ermeni nüfusuna sahip olan ülke olmuştur. Amerika'ya yerleşen Ermeniler burada örgütlenerek Ermenistan ile irtibatlarını koparmadılar. Dağlık Karabağ savaşı boyunca Ermenistan'a her türlü desteği veren

---

¹⁹⁶ C. Ruşendil ve R. Kelipur, “**Ermenistan Devleti ve Siyaseti**”, Ankara: Dışişleri Bakanlığı Basın yayın Müessesesi, 1994, s.91

Ermeniler, ABD yönetiminin de desteğini aldılar. Amerika’da faaliyette bulunan Taşnak, Hınçak ve Ramgavar örgütleri soykırım iddialarının ön plâna çıkararak Türkiye’yi de köşeye sıkıştırmak istediler. Bu örgütler ABD’de Türkiye ve Azerbaycan’a karşı her türlü organizasyonda yer aldılar.

1990 yılı başlarında Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya’daki gelişmeleri Sovyetlerin iç işi görmekteydi. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, ABD ziyareti esnasında Azerilerin Şii olduğunu söyleyerek sorunu sahiplenmemiştir.¹⁹⁷ O dönem Özal’ın diaspora ve ABD’nin tepkisini çekmemek adına bu sözü söylediği tartışılmıştı. Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten sonra onu tanıyan ilk ülkelerden biri de ABD olmuştur. Ancak özellikle Muttalibov döneminde Azerbaycan politikalarının Rusya’dan kopamaması, Rus yanlısı politika, ABD’yi Azerbaycan’dan uzaklaştırmıştır. Daha sonra Orta Asya’daki etkisini artırmak için Türkiye’nin yaptığı çalışmalar meyvesini vermiş ve ABD bölgeye ilgi göstermeye başlamıştır. Özal’dan sonra Demirel de ABD’nin bölgede etkinliğini arttırmasını istemiştir.

Mayıs 1992’ye gelindiğinde ABD hala Ermenileri yaptıkları katliamdan dolayı kınamamıştı. Üstelik Türkiye’de yoğun müdahale tartışmaları yaşanırken, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Thomas Niles, Türkiye’de Ermenistan’a karşı askeri müdahale gündemdeyken, Türkiye’nin askeri müdahalesine karşı olduklarını, Türk diplomasisinin asıl hünerini bundan sonra göstermesi gerektiğini söylemiştir.¹⁹⁸

Ermenilerin yoğun taleplerine rağmen Türkiye’yi, Rusya ve İran’a karşı “stratejik denge unsuru” olarak gören ABD, Türkiye’yi gücendirmekten kaçınıyordu. ABD bir taraftan Rusya’ya karşı stratejik denge unsuru gördüğü Türkiye’yi gücendirmemeye gayret ederken diğer taraftan seçim yılında Ermeni Lobisini öfkelenmemek ikilemi içerisindeydi. ABD Başkanı Bush ve Dışişleri Bakanı James Baker, Erivan’ı saldırıları durdurması konusunda ikna etmeye çalışırken, Türkiye’yi de müdahale etmemesi konusunda uyarıyordu. ABD’nin en çok korktuğu olasılık ise Erivan’ın Türkiye’ye karşı

---

¹⁹⁷ Milliyet Gazetesi, 19 Ocak 1990, s.3

¹⁹⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 20 Mayıs 1992, s.5

güvenceyi İran'da aramasıydı. Radikal İslamı, Orta Asya'daki çıkarları için en büyük tehlike gören ABD, İran'ın Kafkasya'da ağırlığının artmasını istemiyordu.¹⁹⁹

Elçibey'in dış politikada Rusya'yı ve İran'ı bir çırpıda silip Batı'ya, ABD'ye dayanması bekleneni vermemiştir. Bunda dış politikada gerekli mekanizmaların oluşturulamamasının da payı vardır. Aliyev'in başa geçmesiyle daha yumuşak bir rota değişikliği denenmiş ve başarı sağlanmıştır. Türkiye'nin de çabasıyla Azerbaycan Batı'ya uyum sağlamaya başlamıştır. Petrol pazarı sayesinde başta ABD olmak üzere büyük devletler Azerbaycan ile yakın temas kurmaya başlamışlardır.

“Yüzyılın Anlaşması” ile Petrol pazarından aslan payını alan ABD'nin gözünde Azerbaycan'ın imajı değişmiştir. Anlaşmanın ardından Aliyev'in ABD ziyaretiyle ikili ilişkilerin gelişmesi Azerbaycan'ın uluslararası alanda da itibarını arttırmıştır. ABD ve Azerbaycan arasındaki yakınlaşma Ermenistan'da da yankı bulmuş, Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter Petrosyan Dağlık Karabağ sorununun çözümü için sıcak mesajlar vermeye başlamıştır. ABD'nin Dağlık Karabağ sorununa ilişkin çözüm arayışı bölgedeki çıkarları için gereklidir.

Soykırım iddiaları Türk–Amerikan ilişkilerinin başka boyutunu oluşturur ve Dağlık Karabağ sorunundan da bağımsız değildir. Dağlık Karabağ Meselesi'nin başladığı sırada soykırım iddiaları daha yüksek sesle dillendirilmeye başlanmıştır. Türk düşmanlığı ile ünlü Kaliforniya valisi Dökmeciyan bir taraftan soykırım iddiasının belgelenmesi için tarihçileri azimle çalışmaya davet ederken diğer taraftan soykırım tasarısının kongreden geçmesi için de yoğun kulis faaliyetleri de yürütmüştür.²⁰⁰ ABD'de Türkiye'nin karşısına ısıtılıp ısıtılıp sunulan soykırım tasarısı, Ermeni lobisinin en fazla uğraştığı konuların başında gelir. Öyle ki diaspora bu işi en hayati sorun olarak ilan etmiştir. “Bizim için soykırım tasarısı deprem felaketiyle eşit öncelik taşımaktadır.” sözü de yine diasporaya aittir ve konuyu ne kadar değer verdiklerini de göstermektedir.

ABD Ermeni Lobisi, Ermenistan depremi sonrasında enerjilerinin tamamını Ermenistan'ın imarına harcıyorlardı. Ermeni diasporasının hem ABD hem de Rusya

¹⁹⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 27 Mayıs 1992

²⁰⁰ Hürriyet Gazetesi, 25 Nisan 1989

nezdinde ki itibarı ve etkinliği Türkiye'nin hep başını ağrıtmıştır. Türk- ABD ilişkileri yıllardır soykırım tasarısı kabul edildi edilecek tartışmalarıyla gelgitli bir yapı arz etmektedir.

4.6.3. Dağlık Karabağ Sorunu ve Türkiye-İran İlişkileri

Azerbaycan ve İran arasındaki ilişkileri şekillendiren birçok faktör bulunmaktadır. Öncelikle, Azerbaycan'ın güney komşusu olan İran'la kara sınırı 618 km' dir. İki ülke, Hazar Denizi'nde de birbirlerine sınırdırlar. Ancak coğrafi koşulların da ötesinde iki ülkenin birbirleriyle ilişkilerini yönlendiren en önemli tarihî faktör, Azerbaycan'ın kuzey ve güney olarak ikiye bölünmüş olması ve Güney Azerbaycan'ın İran sınırları içerisinde bulunmasıdır. Azerbaycan'da önemli oranda bir Şii nüfus vardır. Şii nüfusun büyüklüğüne göre Azerbaycan dünyada İran'dan sonra ikinci sırayı almaktadır.²⁰¹ Şii Azeriler İran'ın yönetici elitleri arasına da girebilmişlerdir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin milliyetçi kesimlerinden ve bazı İran Azerilerinden zaman zaman gelen birleşme çağrılarına da, İran Azerilerinin çoğunluğu tepkisiz kalmaktadırlar. Ancak Azeriler, daha fazla kültürel hak ve Azeri Türkçesi'nin resmi kullanımına izin verilmesini talep etmekte, bunun İranlı kimliği ile çelişki oluşturmadığını düşünmektedirler. Onlara göre İranlı kimliği, başka etnik kimlikleri de kapsayan bir üst kimliktir. İran ise etnik kimliğin ve Azericenin ön plana çıkarılmasını İran'a sadakatsizlik olarak değerlendirmektedir. Ayrıca İran rejimi, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İran'daki Türk nüfusu üzerindeki etkisini ortadan kaldırmak için bu ülkeyi kendi siyasi etki alanına çekmeye çalışmaktadır.²⁰²

Rus politikalarına tepki gösteren Azerilerin Ocak 1990'da İran sınırında eylem yapması İran'ı ve Rusya'yı kaygılandırmıştır. Rus gazeteleri Azerilerin İran'la birleşmek istediğini yazarken İran ise sınırdaki olayların büyümeden yatıştırılmasını Sovyet yönetiminden talep etmiştir.²⁰³ 19 Ocak 1990'daki Bakü olaylarında İran'ın resmi tutumu oldukça ihtiyatlıdır. Çünkü İran'ın içinde bulunduğu yalnızlık nedeniyle SSCB'nin siyasi

---

²⁰¹ azerbaycan.ihh.org.tr, 20.11.2007

²⁰² azerbaycan.ihh.org.tr, 20.11.2007

²⁰³ Hürriyet Gazetesi, 5 Ocak 1990

ve ekonomik desteğine büyük ihtiyacı vardı. Bazı İranlı yöneticiler, milletvekilleri ve bazı bakanlar ise olaylara bir “din boyutu” vermeye çalışmışlardı. Azerilerin “İslam’a dönüşüne” engel olmaması için Moskova’ya uyarıda bulunuyorlardı.²⁰⁴

Türkiye’yi stratejik yönden tehlike olarak gören İran, 1990- 1992 arasında Kafkas ve Türkistan Cumhuriyetlerinde nüfuzunu yayabilmek için bavullar dolusu para dağıtmaya başlamıştır. Fakat bundan bir netice alamayınca, coğrafi konumunun verdiği avantajları kullanarak bu cumhuriyetlere baskı kurmaya başlamıştır.²⁰⁵ Dağlık Karabağ Savaşı’nda İran’ın bu tutumu açıkça görülmektedir.

Dağlık Karabağ Savaşı’nda Şuşa ve Laçın olaylarında İranlı uzmanlar Ermenilerinin yanında yer aldılar. İran’ın meşru Azerbaycan hükümetini atlayarak Nahçıvan’da konsolosluk açması, kredi vermesi ve din okulları kurması da Bakü ile Nahçıvan’ı birbirine düşürmekten başka bir şey değildir. Ayrıca İran’ın Azerbaycan’da ve Nahçıvan’da Türkiye aleyhine büyük bir karalama faaliyetine girdiği de bilinen bir gerçektir. Dağlık Karabağ Savaşı’nda İran’ın kara ve hava yoluyla Ermenistan’a askeri ve teknik yardım göndermesi de herkesçe malumdur. Zaten iki Aryan kavim bütün tarihleri boyunca Türklere karşı daima birlikte hareket etmişlerdir. İran için din ve mezhepten daha önce ırki özellikler ağır bastığından, Ermenilerin her zaman koruyucusu ve yardımcısı oldular.²⁰⁶

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra İran, Azerbaycan’ı tanımayacağını açıklamıştır. İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti, Moskova ziyareti sırasında Azerbaycan ile ilişkilerin Sovyetler Birliği içinde geliştirileceğini belirterek, açıkça Azerbaycan’ı tanımayacağını ilan etmiştir.²⁰⁷ Aslında İran’ı Azerbaycan’ın 1991 yılında bağımsızlığına kavuşarak Hazar petrolü üzerinde pay sahibi ülkelerden biri haline gelmesi ve Bakü-Ceyhan Petrol Boru hattı projesi rahatsız etmektedir. İran bu projenin gerçekleşmemesi için her türlü yola başvurmuş, bunun yerine petrolün körfezden ihracı gibi alternatif projeler gündeme getirmiştir. Azerbaycan’ın Türkiye ve Batı eksenli bir

---

²⁰⁴ Milliyet Gazetesi, 20 Ocak 1990

²⁰⁵ Mehmet Saray, ”**Türk-İran İlişkileri**”, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999, s.165

²⁰⁶ Aktaş, a.g.e., s.1-17

²⁰⁷ Hürriyet Gazetesi, 27 Kasım 1991

politika izlemesi, İran ile ilişkileri gerginleştirmiştir.²⁰⁸Türkiye'nin bölgeye yaptığı hamlelere karşı olarak İran, "Acem Kulübü" girişimini ve Karadeniz'e (KEİ) karşı "Hazar Ekonomik Bölgesi"ni ortaya attı. Türkiye'nin Orta Asya'daki güçlü konumu ve KEİ projesi İran'ı rahatsız ettiği gibi İran'ında petrol silahını kullanarak eski SSCB cumhuriyetleri nezdinde nüfuz aradığı da bilinmekteydi. İran Azerbaycan boru hattını kullanarak diğer cumhuriyetlere petrol satmanın planlarını yapıyordu.²⁰⁹

Azerbaycan'ın Türkiye'nin de desteğiyle Batı'ya yaklaşması ve bölgedeki Batı nüfuzunun artması sonucu, Azerbaycan Rusya'dan bağımsız bir çizgiye geçmiştir. Bu durum Rusya-İran yakınlaşmasını doğurmuştur. Batılılara göre, İran ve Rus Azerilerinin çoğunlukla kendilerini Türk sayıyor ve Ankara ile yakınlaşmayı umut ediyor olması, Azeri milliyetçiliğinin yatışmasında ortak menfaati olan Tahran ve Moskova'yı birbirlerine yaklaştıran bir başka sebebi.²¹⁰ Ancak İran'ın Dağlık Karabağ sorunundaki tutumu Azeri halkının da yoğun tepkisine sebep olmuştur. İran ve Rusya, Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin barış planına destek vermemiştir. Plana göre Zangezur Azerbaycan'a bırakılacak ve böylece İran'ın Ermenistan ve Rusya ile bağlantısı tamamen kopacaktı.²¹¹

Azerbaycan ile Dağlık Karabağ sorunu yaşayan Ermenistan'a İran üzerinden silah yardımı yapılmıştır. Rusya ve İran, Azerbaycan'ın bölgede yükselmesinin önünü almak için Moskova-Erivan-Tahran ittifakını oluşturmuşlardır. Bu ittifaka karşıt olarak Bakü-Tiflis- Ankara-Washington ittifakı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı, bu ittifakı güçlendiren önemli bir adım olmuştur. İranlı yetkililer bu gelişmenin karşısındadırlar ve sık sık Azerbaycan'ı uyarmıştır.²¹²

---

²⁰⁸ azerbaycan.ihh.org.tr, 20.11.2007

²⁰⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 14 Şubat 1992

²¹⁰ Hürriyet Gazetesi, 6 Ocak 1990

²¹¹ Hürriyet Gazetesi, 24 Mart 1992

²¹² Tercüman Gazetesi, 24 Mayıs 1992

SONUÇ

Kökeni 19. yüzyılın başlarına dayanan Dağlık Karabağ Sorunu, 1988 yılında bunalımdan uyuşmazlığa dönüşmüş, 1992 yılında ise silahlı çatışma halini almıştır. Azerbaycan ile Ermenistan arasında son sıcak çatışma sona erdikten sonra, Ermenistan yayılcı politikalar izlemiş ve Büyük Ermenistan'ı gerçekleştirmek çabası bir kez daha su yüzüne çıkmıştır.

Dağlık Karabağ Sorunu'nun Türkiye' nin Azerbaycan ile, Ermenistan ile, Rusya ile ve Batı ile ilişkilerine etkileri çok büyüktür.

Türkler ve Azeriler aynı köke sahiptirler. İki toplum arasındaki ilişkiler yüzyıllar öncesine dayanmaktadır ancak devlet düzeyindeki ilişkilerin yaklaşık olarak yüzyıllık geçmişi vardır. Dağlık Karabağ Sorunu, Türkiye ve Azerbaycan'da siyasi istikrarın olmadığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Özellikle Azerbaycan'da iç çalkantıların yoğunluğu Türk-Azeri ilişkilerinin sağlıklı işlemesini de engellemiştir. Öte yandan, genel olarak Azeri görüşünü desteklemekle birlikte, Türkiye Azerbaycan'a önemli silah yardımı yapmaktan ya da iki ülke arasındaki çatışmaya askeri müdahaleden kaçındı. Başlangıçta Türkiye sorunda tarafsız kalarak Ermenistan ile Azerbaycan arasında aracı olmak istedi. Ancak sonuçsuz kaldı. Türkiye'nin bölgedeki Türk Cumhuriyetleri ile, özellikle Karabağ'ın ait olduğu Azerbaycan'la kültürel bağlarını geliştirmesi, ortak bir alfabeye geçebilmesi, bölgeye yönelik televizyon yayınlarını gerçekleştirebilmesi ve Azerbaycan petrolü ile ilgili şirketler birliğine üye olarak pay almayı başarması Türk politikasının uzun vadeye yönelik son derece olumlu adımlarıdır. Ancak Karabağ başta olmak üzere, Azerbaycan ve diğer bölge Türk Cumhuriyetleri ile yürütülen ilişkiler ve ortaya çıkan gelişmeler Türkiye'nin ilişkilerini sadece kültürel ve ekonomik olarak değil, politik ve askeri olarak da geliştirmek zorunluluğunu ortaya koymaktadır.

Türk-Ermeni ilişkilerine bakıldığında ise; Ermenistan'ın iddialarının tümünün Türkiye ile arasında derin izler bırakmış, gerginlikler yaratmış olduğu anlaşılmaktadır.

Özellikle Rusya ve bazı devletlerin vaatlerine inanan Ermeniler, on binlerce Türk ve Ermeni'nin ölümü ile sonuçlanan isyan ve katliamlara başlamış ve bin yıl refah içinde yaşadıkları ülkeyi parçalamak istemişlerdir. Türkiye ile Ermenistan ilişkilerindeki tikanıklıkların başında Ermenistan'ın Dağlık Karabağ Bölgesinde uluslararası meşruiyeti iade etmesi mecburiyetini yerine getirmemesi gelmektedir. Türkiye, Ermenistan ile olan ilişkilerinde hep diplomasiyi ön planda tutmuş, aralarındaki sorunları uluslararası platformda çözmek istemiş, sürekli barış çağrısı yapmış olmasına rağmen bu politikasında bir sonuca ulaşamamıştır. Türkiye ile ilişkilerini soykırım iddiaları üzerine endeksleyen Ermenistan, Türkiye gerçeğini de tam olarak kavrayabilmiş değildir. Oysa Ermenistan'ın bölgedeki geleceği ve bağımsızlığı Türkiye ile kuracağı sağlıklı ilişkilerle yakından ilgilidir.

Dağlık Karabağ Sorunu, Kafkasya'daki Türk-Rus rekabetinin patladığı yerdir. Rusya, Kafkasya Politikasını Ermenistan üzerinden yürütmeye devam etmektedir. Türkiye, Ermenistan'ı ciddi bir rakip olarak görmemektedir, onun için perde arkasındaki güç Rusya'dır. Karabağ sorununun devam etmesi Türk-Rus ilişkilerindeki gerginliği tırmandırmış, Sovyetler'in yıkılması ile ortaya çıkan boşluğu Türkiye'nin dolduracağı fikri Rusya'yı tedirgin etmiş ve Karşı hamleler geliştirmesine neden olmuştur. Rusya bugün bölgede hala en büyük güçtür ve Rusya'nın isteği dışında bir çözüm mümkün değildir. Azerbaycan bugün fiilen Rusya'nın siyasi denetimindedir. Karabağ sorununa yönelik politika belirlemede Rusya'nın gerisinde kalan Türkiye, bunun sebebinin yeteri güce sahip ve hazır olmamasında, yaşanacak sıkıntı anında kendisini savunabilecek kararlı ve güvenilir müttefiklerinin olmayışında görmektedir.

Dağlık Karabağ Bölgesine Ermenistan ve Azerbaycan haricinde özellikle 1997 yılından bu yana başta ABD olmak üzere batılıların ilgisi artmıştır. Özellikle ABD'nin Azerbaycan'a giderek artan ölçüde ilgisi gözden kaçmamıştır. Tabi bu ilginin altında yatan asıl neden, Hazar Havzası petrol ve doğal gazının batıya taşınmasında Azerbaycan'ın kilit ülke konumunda görülmesidir.

Batılıların Karabağ Bölgesine olan ilgisi Türkiye ile ilişkilerini de etkilemiştir. Dönem dönem Türkiye'nin, özellikle ABD tarafından Rusya ile ittifak içinde hareket etmekle eleştirildiği durumlar söz konusu olmuştur. Türkiye'nin Rusya ile artan düzeydeki

ticari ilişkileri, bunların stratejik boyutta siyasi ve askeri ittifak ilişkilerine dönüşebileceği tartışmaları ise Türk iç ve dış politikasının gündemini uzun süre meşgul etmiştir. Gelinen noktada Kafkasya'nın konumu ve Türkiye'nin buradaki tavrı Avrupa ve diğer bölgelerden önemli bir farklılık göstermektedir. Bir Kafkas ülkesi olan Türkiye'nin konumu dolayısıyla Karabağ Sorununda da takındığı tavır izlediği politika ABD/Batı ile ilişkileri üzerinde zaman zaman gerginlik yaratmıştır.

Kafkasya Bölgesi ile ilgilenen diğer bir devlette İran'dır. İran Ermenistan'ı destekleyerek Azerbaycan'ın Güney Azerbaycan ile olan sınırına Ermenistan'ı yerleştirmek istemektedir. Böylece Azerbaycan ile direk bağlantısını kesmeyi amaçlamaktadır.

Bugün Ermenistan, ya bölgede barış ve güvenliğin tekrar sağlanması için herkesçe kabul edilen kurallara uygun davranacak ya da saldırgan devlet olarak anılacaktır. Taraflar arasında ateşkesin ilan edildiği 12 Mayıs 1994 tarihinden günümüze kadar, Ermeni işgalinin sona erdirilmesi ile barış ve güvenliğin sağlanması yönünde yapılan girişimler başta Birleşmiş Milletler ve AGİT MİNSK Grubu'nun faaliyetleri kapsamında sürdürülmekle beraber, bu konuda ciddi bir başarı kaydedilememiştir. 2000'li yıllara bakıldığında, "Dağlık Karabağ Sorunu"ndaki bu çözümsüzlük, Ermenistan ve Azerbaycan için gerek ekonomik-siyasal, gerekse uluslar arası düzeyde ağır faturaları beraberinde getirmektedir.

Azerbaycan sorununun barışçıl yollarla halledilmesi taraftarıdır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı petrolü koz olarak kullanarak, Azerbaycan'a bağlı olmak koşuluyla Karabağ'a özerklik verilmesini amaçlamaktadır. Böylece dünya kamuoyunun dikkatini bu yöne çekmeyi başaracaktır.

Soruna gerçekçi bir çözüm bulunması amaçlanıyor ise, öncelikle çözüm çalışmaları daha aktif hale getirilmelidir. Aynı zamanda Rusya'nın sorunun çözümünde aktif rol almasını teşvik edecek politikalar üretilmelidir. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün biran önce sağlanması ve Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan çekilmesi olmazsa olmaz şarttır. Buna paralel olarak Azerbaycan'da yerel yönetimlere ve azınlık haklarına ilişkin düzenlemelerin daha da geliştirilmesi, bu alanlara ilişkin uygulamaların uluslararası

denetime açık tutulması; Azerbaycan içerisindeki Ermeni azınlığın, uluslararası kuruluşların da yardımıyla güvence altına alınması, sosyal, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda gelişimlerin sağlanması; Azerbaycan'ın sık sık taraf değiştirmesinden dolayı sorunun çözümüne dair hedef ve yardımlarında tam bir istikrar sağlanarak dış politikasında bu yönde değişiklikler yapması gerekmektedir. Tüm bunlar yapılırken Kafkasya'nın etnik yapısından kaynaklanan hassasiyetin dikkate alınması sağlanmalıdır. AGİT Minsk grubunun Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümünde aktif rolü kaçınılmazdır. Dolayısıyla AGİT Minsk grubu bu sorumluluğu üstlenmeli, barışçıl bir çözüm yolu aranmalı ve bunu gerçekleştirmek için de her yöntem denenmelidir. Bu açıdan Türkiye'nin üzerine düşen görev, Minsk Grubu'nun sorunun çözümünde uygulayacağı çalışmaları destekleyici ve tetikleyici bir politika geliştirmektir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Akçura, Yusuf, **Yeni Türk Devletinin Öncüleri**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981
- Aktaş, Hayati, “ Dağlık Karabağ Sorunu”, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2001.
- Aliyev, Haydar, “AGİT Lizbon Zirvesinde Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev’in Konuşması”, Dirçeliş- XXI eser, Sayı:70, 2003.
- Aliyev, Igrar, **Dağlık Karabağ**, Bakü, 1989
- Andican, Ahat, **Değişim Sürecinde Türk Dünyası**, Emre Yayınları, İstanbul, 1996.
- Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarih 1980-1990**, Alkım Yayınevi, Ankara, 1991.
- Arslan, Ahmet Ali, **Dargeçit: Azerbaycan’ın Demorasi Yolundaki Çilesi**, Yeni Düşünce Yayınları, Washington, 1991.
- Aslanlı, Araz, “Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Son Girişimleri Işığında Karabağ Sorunu: Çözüme Doğru mu?”, **Stratejik Analiz**, Cilt:1, Sayı:12, Nisan 2001.
- Aslanlı, Araz, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, **Avrasya Dosyası (Azerbaycan Özel)**, Cilt:7, Sayı:1, 2001.
- Aslanlı, Araz, “Ermenistan’ın Azerbaycan Topraklarını İşgal Sorununun Hukuki Boyutu: Azerbaycan’ın Meşru Müdafaa Hakkı Devam Ediyor mu ?”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 9, Bahar 2003.
- Aslanlı, Araz, “Karabağ’a 2006 Çözüm mü Getirecek?”, **Strateji**, Ankara, 2000.
- Aslanlı, Araz, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel Sayısı, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001.
- Aslan, Yasin, “**Can Azerbaycan**”, Kök Yayınları, Ankara, 1990.
- Aslan, Yasin, “Azerbaycan Aydınlarının Dağlık Karabağ Üzerindeki Ermeni Taleplerine Reaksiyonları”, **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, Sayı 263, 1988.
- Aslan, Yasin, “**Bugün Azerbaycan’da Pantürkizm ve Panislamizm**”, İstanbul: Baysam Basın ve yayın, Ağustos 2003
- Aslan, Yavuz, “Bugünkü Ermenistan Arazisinden Türklerin Kovulması Meselesi”, **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, 42/290, Ankara, 1993.

- Attar, Aygün, Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti, **Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları**, Ankara, 2005.
- Attar, Aygün, **XX. Asrın Birinci Yarsında Azerbaycan Mühacereti**, Baku, 1992.
- Aydın, Mehmet, “ **Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler**”, Türk Dış Politikası, Ed. Baskın Oran, Cilt.II, İletişim Yayın, İstanbul, 2002.
- Avşar, Zakir ve Solak, Ferruh **Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri**, Ankara, 1994.
- Beydilli, Kemal, **1828-1829 Osmanlı - Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Sayı 17, 1988.
- Blaga, Rafael, **İran Halkları El Kitabı**, (b.y. belirtilmemiş), 1997.
- Çay, Abdülhaluk, “ **Ermenilerin Bakü'de Yaptığı 31 Mart 1918 Katliamı**”, 8-12 Ekim 1984 tarihli Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuyla İlişkileri Sempozyumu, Erzurum, 1985
- Cabbarlı, Hatem, “Ermenistan’ın Ulusal Güvenlik Anlayışının Dış Politikaya Yansımaları”, **Azerbaycanlı Genç Bilim Adamları 1.Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul, Ocak 2005.
- Cabbarlı, Hatem, “Bağımsızlık Sonrası Ermenistan-Rusya İlişkileri”, http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/bagimsizlik_sonrasi_ermenistan_rusya_ilişkileri.doc (e.t. 14.08.2006).
- Caferoğlu, A., “Azerbaycan Türkleri”, **Türk Kültürü Dergisi**, 5/54, Ankara, 1967.
- Cafersoy, Nazım, Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2000), Ankara Çalışmaları Sayı: 1, (Ankara: **ASAM Yayınları**), 2000.
- Cafersoy, Nazım, “Bağımsızlığın 10.Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri”, **Avrasya Dosyası** (Azerbaycan Özel),Cilt:7, Sayı:1, İlkbahar 2001.
- Demirağ, Yelda, “Kafkasya’da Türk ve Rus Politikası”, **Stratejik Analiz**, sayı 2, Ankara: ASAM, 2003.
- Devlet, Nadir, “Karabağ Olayları”, **Türk Edebiyatı**, Sayı 175, Ankara, Mayıs 1998a.
- Devlet, Nadir, “Karabağ Olaylarının Ardındaki Gerçek”, **Türk Kültürü**, Sayı 27/313, Ankara, Mayıs 1998b.
- Gömeç, Sadettin, “Tarihte ve Günümüzde Azerbaycan”, **Yeni Forum**, Sayı 14/291, Ankara, 1993.

- Gömeç, Sadettin, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 1999.
- Gül, Nazmi, “ Azerbaycan ve Türkiye ile Bitmeyen Kan Davası Ekseninde Ermenistan’ın Dış Politikası”, **Avrasya Dosyası**, cilt:7, sayı:1, 2001.
- Gürbüz, Vedat, “ Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan Politikaları”, **Ermeni Araştırmaları**, sayı:3, Ankara, 2003.
- Gürel, Şükrü, “Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 47, No 1-2, Haziran 1992.
- Gürün, Kamuran, **Ermeni Dosyası**, Ankara, 1983.
- Hasanov, Ali, **Azerbaycan’ın ABD ve Avrupa Devletleri ile Münasebetleri (1991-1995)**, Bakü, 2000.
- Hasanov, Ali, “Azerbaycan Beynelxalq Münasibetler Sisteminde”, **Journal of Qafqaz University**, Sayı:11, Kars, 2001.
- Hasanov, Ali, **Azerbaycan’ın Harici Siyaseti: Avrupa Devletleri ve ABŞ: (1991-1996)**, Bakü, 1998.
- Hasanov, Ali, (2003), “Haydar Aliyev ve Azerbaycan’ın Harici Siyaset Faaliyetinin Formalaşması”, **Dirçeliş XXI** esr.
- Hasanov, Ali ve Şahmemmedov, Şamil, **Lizbon sammiti-96**, (Bakı: Azerbaycan Dövlet Neşriyatı), 1997.
- Henze, Paul, “Türkiye ve Ermenistan: Eski Sorunlar Yeni Beklentiler”, **Avrasya Etüdleri**, Cilt: 3, Sayı:1, 1996.
- İbrahimli, H., “ Azerbaycan Diasporası: Mevcut Durumu ve Geleceği Konusunda Bazı Notlar”, **Avrasya Dosyası**, cilt:7, sayı:1, Ankara, 2001.
- İşyar, Ömer Göksel, “**Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**”, İstanbul: Alfa Yayın, 2004.
- Kafesoğlu, İbrahim, “Selçuklular”, **Türk Dünyası El Kitabı**, C.I, 2.baskı, Ankara, 1992.
- Kantarıcı, Şenol, **Karabağ Sorunu Diplomasi İle Çözülemez: Askeri Müdahale Şart, Stratejik Analiz**, <http://www.turksam.org/tr/a2.16.html>, Ankara, 05 Şubat 2008.
- Karabağlı, Arslan ve diğerleri, **Azerbaycan’ın Doğal Kaynaklarıyla Ekonomik Potansiyeli Karşısında Türkiye’nin Dış Ticaretini Geliştirme Olanakları**, Milli Produktivite Merkezi Yayınları, Ankara, 1993.
- Karabağlı, Mirza Cevanşir, **Karabağ Tarihi**, (Çeviri: Tahir Sümbül), Ankara, 1990.

Kasım, Kamer, “Başlangıcından Barış Sürecine Dağlık Karabağ Çatışması”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 2, Haziran-Temmuz-Ağustos 2001 .

Karagür, Nesrin, “**Karabağ Problemi Neden Çözülemiyor?**”, (Der.: Necdet Öztürk & Ali Satan, **Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri**), sayfa aralığı: 135-168, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.

Kengerli, Mehmet, “Azerbaycan’ın Karabağ Felaketi”, **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, yıl:45, Sayı:310, Temmuz-Ağustos 1996.

Kengerli, Mehmet, “Karabağ Azerbaycan Toprağıdır”, **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, sayı:330, Aralık 1990.

Kengerli, Mehmet, “**Azerbaycan Cumhuriyeti; Karabağ Bölgesi Hakkında Kısa Bir Araştırma**”, İstanbul: Türk Yurdu, Mart 1990

Kerimov, Bahadır, “**Haydar Aliyev Dönemind Azerbaycan’ın Dış Politikası (1993-2003)**”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

Kodaman, Timuçin, Türkiye ve Dağlık Karabağ Olayları, **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, sayı:5, Isparta, 2000.

Köni, Hasan, “Günümüzde Rus Milliyetçiliği ve Sonuçları”, **Avrasya Dosyası**, cilt:1, sayı:1, Ankara, 1994.

Kurat, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1990.

Laçiner, Sedat, “ Ermeni Dış Politikası ve Belirleyici Temel Faktörler 1991-2002”, **Ermeni Araştırmaları**, Ankara, 2002.

Makas, Zeynel Abidin, **Azerbaycan’ın Tarihi ve Kültürel Coğrafyası**, Ankara, 1990.

Memmedova, Havva, “Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Qarabağ Münaqəşesine Fransa’nın Münasebeti”, **Journal of Qafqaz University**, Sayı 24, Kars, 2008.

Memmedov, İ. ve Esedov, S., “**Ermenistan Azerbaycanlıları ve Onların Acı Taleyi**”, Baku,1992.

Mesimov, Ali, “ Bağımsızlık Yıllarında Azerbaycan ve Türkiye İlişkileri”, **Avrasya Dosyası Dergisi**, Cilt:7, sayı:1, ASAM, Ankara, 2001.

- Onk, Nizamettin, **Azerbaycan-Karabağ Tarihi**, İstanbul, 1997.
- Onullahi, Seyidağa, **Ermeni Milletçileri ve İran**, Bakü: (b.y. yok), 2002.
- M.S. Ordubadi, **Ganlı İller**, Bakü: 3 No.lu Yayınevi 1911, (2.baskı), 1992.
- Ortaylı, İlber, “ Tehcir Meselesi”, Anadolu Dergisi, <http://www.anadolu.be/2005-07/1.html>-, 2005.
- Özdağ, Ümit, “SSCB’den Rusya Federasyonu’na (1985-1993)”, **Avrasya Dosyası**, Cilt:3, Sayı:4, 1993.
- Ruşendil, C. ve Kelipur, R., “**Ermenistan Devleti ve Siyaseti**”, Ankara: Dışişleri Bakanlığı Basın yayın Müessesesi, 1994.
- Saray, Mehmet, ”**Türk-İran İlişkileri**”, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999.
- Sarıahmetoğlu, Nesrin, **Azeri-Ermeni Münasebetleri ve Karabağ Olayları**, İstanbul: (basılmamış yüksek lisans tezi), 1989.
- Sarıahmetoğlu, Nesrin, (Ağustos1996), “90’lı yıllar öncesinde Dağlık Karabağ’daki Gelişmeler ve Olayların Kronolojisi”, **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, Bakü, Ağustos 1996.
- Seferov, Rahman, Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Nüfusunun Etnik Yapısındaki Değişimler, 17. sayı, Konya: **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Bahar 2005.
- Seferov, Rahman ve İbadov, Adalet, “Ermenistan’ın Karabağ’ı İşgal Süreci ve Sonrasında Azerbaycan’da Yaşanan Zorunlu Göçler ve Sorunlar”, **Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, Sayı 18, 2007.
- Selver, Alper, “**Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958**”, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 1997.
- Suny, R.Grigory, **Bakü Komünü: Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf**, (Çev. K. Emiroğlu), İstanbul, 1990.
- Swietochowski, T., **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920**, (Çev. Nuray Mert), İstanbul, 1988.

Taşkıran, Cemalettin, **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.

Taşkıran, Cemalettin, “Ermeni-Azeri Çatışması”, **Avrasya Dosyası: Ermenistan Özel Sayısı**, cilt:2, Sayı:4, 1996.

Ülkü, İrfan, **Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000.

Yıldırım, Dursun ve Özönder, M. Cihat, **Karabağ Dosyası**, Ankara, 1990.

Ayın Tarihi Dergisi, 01.Nisan.1993.

Birgün Gazetesi, 09.02.2007

“Aliyev-Koçaryan Zirvesi Sonuçsuz”, **Milliyet Gazetesi**, 12.02.2006.

“Azerbaycan Karabağ’a Özerklik İstedi”, **Zaman Gazetesi**, 22.04.2006.

“Donmuş Sorun....”, **Milliyet Gazetesi**, 14.02.2006.

“Erivan, Karabağ için Toprak Önerdi”, **Milliyet Gazetesi**, 21.03.2006.

“Karabağ Zirvesi”, **Radikal Gazetesi**, 14.02.2006.

“Putin’den Aliyev’e Karabağ için Arabuluculuk Desteği”, **Zaman Gazetesi**, 23.02.2006.

“Rambouillet’deki Karabağ Zirvesi ‘Umutlu’ Başladı”, **Zaman Gazetesi**, 11.02.2006.

“Rusya’dan Erivan’a Karabağ Resti...”, **Milliyet Gazetesi**, 26.02.2006.

“Key West’te Neler Oldu?”, **Zaman Gazetesi**, 18.04.2001.

Zaman Gazetesi, 12 Ekim 2001, <http://arsiv.zaman.com.tr/2002/01/10/dis/h6.htm>

<http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=68>

Yeni Şafak Gazetesi, 23.07.2009. <http://yenisafak.com.tr/Dunya/?t=13.07.2009&i=198222>

Radikal Gazetesi, 03.02.2007.

Radikal Gazetesi, 06.12.2009. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=911628&dATE=06.12.2008&CategoryID=100>

“Rusya Kafkasya’da Ön Aldı”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 10.11.2008.

Cumhuriyet Gazetesi, 21.05.1992.

Hürriyet Gazetesi, 10.10.1991.

Milliyet Gazetesi, 06.09.1990.

AGİT İstanbul Deklarasyonu 18-19 Kasım 1999, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
http://www.belgenet.com/arsiv/agitistanbul_2.html

<http://www.ermenisorunu.gen.tr>.

<http://www.turksam.org.tr>.

<http://library.aliyev-heritage.org/tk/7248478.html>

http://www.tarihportali.net/tarih/karabag_sorunu-t4057.5.html;wap2

http://www.turksam.org/tr/yazdir216.html?x_ID=216#_ednref2

<http://realgenocide.blogcu.com/karabag-sorunu-the-karabagh-question/2817031>

EKLER

Ek 1. Türkiye-Ermenistan Protokolü

Protokol Metni

Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti,

Aynı gün imzalanan Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulması Protokolü rehberliğinde,

İkili ilişkilerini karşılıklı çıkarlara saygı ve güven temelinde geliştirme hedeflerini göz önünde bulundurarak,

İkili ilişkilerini iki ülkenin ortak çıkarları temelinde, siyasi, ekonomik, enerji, ulaştırma, bilimsel, teknik, kültürel ve diğer alanlarda geliştirmeye ve ilerletmeye kararlı olarak,

Uluslararası ve bölgesel örgütlerde işbirliğinin, iki ülke arasında özellikle BM, AGİT, Avrupa Konseyi, Avrupa-Atlantik İşbirliği Konseyi ve KEİ kapsamında geliştirilmesine destek vererek,

İki devletin, bölgede demokratik ve sürdürülebilir gelişmenin sağlanması, bölgesel istikrar ve güvenin artırılması için işbirliği yapmak yönündeki ortak amaçlarını dikkate alarak,

Bölgesel ve uluslararası uyuşmazlık ve çatışmaların uluslararası hukuk ilkeleri ve normları temelinde barışçı şekilde çözümlenmesi hususundaki taahhütlerini tekrarlayarak,

Terörizm, sınır aşan örgütlü suçlar, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi bölgeye ve dünya güvenliği ve istikrarına yönelik ortak güvenlik tehditleri konusunda uluslararası toplumun eylemlerini güçlü şekilde desteklemeye hazır olduklarını yeniden vurgulayarak,

1- Bu Protokolün yürürlüğe girmesinden itibaren 2 ay içerisinde ortak sınırın açılması hususunda anlaşmışlardır,

2- Her iki ülkenin Dışışleri Bakanlıkları arasında düzenli siyasi istişare gerçekteştirilmesi,

İki halk arasında karşılıklı güven tesis edilmesi amacıyla, mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelemesini de içerecek şekilde bir diyalogun uygulamaya konulması,

İki ülke arasında mevcut ulaştırma, iletişim, enerji altyapısı ve şebekelerinden en iyi şekilde istifade edilmesi ve bu yönde tedbirler alınması,

İki ülke arasında işbirliğini güçlendirmek amacıyla ikili hukuki çerçevenin geliştirilmesi,

İlgili kurumlar arasında ilişkilerin desteklenmesi ve uzman ve öğrenci değişimini teşvik etmek yoluyla bilim ve eğitim alanlarında işbirliği yapılması ve iki tarafa ait kültürel mirasın korunması ve ortak kültürel projelerin başlatılması amacıyla harekete geçilmesi,

İki ülkenin vatandaşlarına gerekli yardımı ve korumayı sağlayabilmek için 1963 tarihli Konsolosluk İlişkilerine dair Viyana Sözleşmesi uyarınca konsolosluk alanında işbirliği tesis edilmesi,

İki ülke arasında ticaret, turizm ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla somut tedbirler alınması,

Çevre konularına ilişkin diyalog kurulması ve işbirliğinin güçlendirilmesi, hususlarında anlaşmışlardır.

3- Ayrıca, bu Protokol`ün 2. işlem paragrafında ifade edilen yükümlülüklerin hızlı bir şekilde uygulanmasını teminin, ayrı alt komisyonları da kapsayan Hükümetler arası bir ikili Komisyon`un kurulması hususunda anlaşmışlardır. Hükümetler arası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma kurallarını hazırlamak üzere işbu Protokolün yürürlüğe girmesini izleyen günden 2 ay sonra iki Dışışleri Bakanı başkanlığında bir çalışma grubu oluşturulacaktır. Bu çalışma kuralları, işbu Protokol`ün yürürlüğe girmesini izleyen 3 ay

içerisinde Bakanlar seviyesinde onaylanacaktır. Hükümetler arası komisyon anılan çalışma kurallarının kabul edilmesinin hemen ardından ilk toplantısını gerçekleştirecektir. Alt komisyonlar, bu andan itibaren en geç 1 ay içerisinde çalışmalarına başlayacak ve görevlerini tamamlayana dek ara vermeden çalışacaklardır. Uygun olması halinde alt-komisyonlara uluslararası uzmanlar da katılacaktır.`

Ek 2. Protokolün Ek Belgesi

Protokolün ek belgesinde de uygulamaya ve ilişkilerin nasıl geliştirileceğine dair unsurlar ve zaman çizelgesi yer alıyor.

Ek Belge`ye göre:

Atılacak adımlar:

1- Ortak sınırın açılması: Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolünün yürürlüğe girmesinden sonra iki aylık bir süre içinde,

2- İki Dışişleri Bakanının başkanlığında, hükümetlerarası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma kurallarını hazırlamak üzere bir çalışma grubunun oluşturulması: Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolünün yürürlüğe girmesini izleyen günden 2 ay sonra,

3- Hükümetlerarası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma kurallarının Bakanlar düzeyinde onaylanması: Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolünün yürürlüğe girmesinden sonra 3 aylık bir süre içinde,

4- Hükümetlerarası komisyonun ilk toplantısının düzenlenmesi: Hükümetlerarası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma kurallarının Bakanlar düzeyinde onaylanmasından hemen sonra,

5- Aşağıdaki alt komisyonların çalışmaya başlamaları:

- siyasi istişare alt komisyonu;
- ulaştırma, iletişim ve enerji altyapı ve şebekeleri alt komisyonu;
- hukuki konulara ilişkin alt komisyon;
- bilim ve eğitim alt komisyonu;

-ticaret, turizm ve ekonomik işbirliği alt komisyonu;
-çevre sorunlarına ilişkin alt komisyon; ve
-tarihsel boyuta ilişkin alt komisyon, iki halk arasında karşılıklı güven tesis edilmesi amacıyla, mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelenmesini de içerecek şekilde bir diyalogun uygulamaya konulması: (Bu diyalogda Türk, Ermeni ve İsviçre temsilcileri ile diğer uluslararası uzmanlar da yer alacaklardır.)

Hükümetlararası komisyonun ilk toplantısından en geç bir ay sonra.'

Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve ilişkilerin geliştirilmesine dair iki ayrı protokol, İsviçre'nin Zürih kentinde geniş bir katılımı ile imzalandı.

Zürih Üniversitesi'nde düzenlenen imza törenine, protokolleri imzalayan Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Ermenistan Dışişleri Bakanı Eduard Nalbantyan'ın yanı sıra iki ülke arasındaki görüşmelerde etkin rol oynayan ülkelerin dışişleri bakanları da katıldı.

TSİ 18.00'de yapılması öngörülürken son dakikada ortaya çıkan sıkıntıların açılmasından sonra saat 21.15'te yapılan törende, ev sahibi ve görüşmelere arabuluculuk yapan İsviçre'nin Dışişleri Bakanı Micheline Calmy-Rey, ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Fransa Dışişleri Bakanı Bernard Kouchner, Avrupa Konseyi'ne başkanlık eden Slovenya'nın Dışişleri Bakanı Samuel Zbogar ile AB Ortak Dış Politika ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Javier Solana bulundu.

Protokollerin, imzalanmasının ardından onay süreci çerçevesinde iki ülkenin parlamentolarına sevk edilmesi öngörülüyor. TBMM'ye sevk edilecek olan iki protokolün öncesinde Bakanlar Kurulu'nda ele alınması da planlanıyor.

Ek 3. Birleşmiş Milletler 822, 853, 874 ve 885 Sayılı Kararları

822 Sayılı Karar

Güvenlik Konseyi 20 Nisan 1993 tarihinde kabul ettiği 822 sayılı kararla, kalıcı bir ateşkes sağlanabilmesi için tüm çatışmaların ve düşmanca hareketlerin derhal durdurulmasını, Kelbecer bölgesinden ve Azerbaycan'ın yakın zamanda işgal edilmiş diğer bölgelerinden tüm işgalci güçlerin çekilmesini istedi. Konsey ayrıca anlaşmazlığın çözümlenmesi için, AGİT'in Minsk Grubu barış süreci çerçevesinde ilgili tüm tarafların derhal görüşmelere başlamalarını talep etti. Kararın giriş bölümünde bölgedeki tüm devletlerin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi gereğinden, uluslararası sınırların dokunulmazlığından ve toprak kazanmak için kuvvete başvurulmasının kabul edilemeyeceğinden bahsediliyordu.²¹³

853 Sayılı Karar

Güvenlik Konseyi 29 Temmuz 1993 tarihinde toplanarak 853 sayılı kararı kabul etti. Bu karar yukarıda değindiğimiz 822 sayılı Kararın öğelerini tekrarlamaktadır. Yenilik, Akdam bölgesinin ve Azerbaycan'ın diğer bazı bölgelerinin işgal edilmesinin, sivillere karşı saldırılar ile meskûn yerlerin bombardıman edilmesini ve bölgedeki tüm düşmanca hareketlerin kınanmasıdır.

874 Sayılı Karar

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 14 Ekim 1993 tarihinde Karabağ anlaşmazlığı konusunda 874 sayılı bir diğer karar kabul etti. Bu karar, yukarıda özetlendiği gibi 822 ve 853 sayılı kararların esaslarını tekrar etmekte ve ateşkesin etkili ve kalıcı olması için ilgili tüm taraflara çağrıda bulunmaktadır. Kararda ayrıca, son olarak işgal edilen yerlerden kuvvetlerin çekilmesi ve haberleşme ve nakliyeyle ilişkin tüm engellerin kaldırılması için MİNSK Grubu tarafından hazırlanan takvime uyulması istenmektedir.

---

²¹³<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/247/71/IMG/N9324771.pdf?OpenElement>

884 Sayılı Karar

Güvenlik Konseyi 12 Kasım 1993 tarihinde kabul ettiği 884 sayılı kararda, artık adet olduğu gibi, daha önceki kararlarının esaslarını tekrar etti. Ayrıca Karabağ anlaşmazlığının ve Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki gerilimin bölgedeki barış ve güvenliği tehlikeye atacağı belirtildi. Ateşkes ihlalleri ile Zengilân bölgesi ile Horadiz şehirlerinin işgal edilmesi, sivillere saldırılması ve Azerbaycan topraklarının bombalanması kınandı. Silahlı çatışmaların derhal durdurulması, işgal güçlerinin Zengilân bölgesinden, Horadiz şehrinden ve Azerbaycan'ın son zamanlarda işgal edilmiş diğer bölgelerinden derhal çekilmesi, ilgili tüm tarafların ateşkesi etkin ve devamlı hale getirmeleri ve Minsk süreci çerçevesinde anlaşmazlığın müzakereler yoluyla çözümlenmesini araştırmaya devam etmeleri istendi.

ÖZGEÇMİŞ

Şevkiye Duygu ATA, 29 Ekim 1984 tarihinde Trabzon'da doğdu. İlkokulu Cudibey İlkokulunda tamamladıktan sonra İngilizce hazırlık eğitimini Özel Ata Kolejinde almıştır. Orta öğretim ve lise öğrenimini Trabzon Kanuni Anadolu Lisesinde tamamladı. 2003 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünde lisans öğrenimine başlamıştır. Lisans eğitimini 2008 yılında tamamlamış ve aynı yıl Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkilerde Tezli Yüksek Lisansa başlamıştır. 2009-2010 eğitim öğretim yılı güz döneminde Erasmus Programı ile İsveç Dalarna Üniversitesi'nde altı aylık yabancı dil eğitimi almıştır.

ATA bekar olup, iyi derecede İngilizce bilmektedir.